

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Eraõiguse osakond

Kristiina Must

ISIKUÕIGUSTE KAITSE ALUSETU RIKASTUMISE ÕIGUSES

Magistritöö

Juhendaja
PhD Age Värv

Tallinn
2020

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Isikuõigused	9
1.1. Isikuõiguste õiguslik regulatsioon ja kaitstavad õigushüved	9
1.1.1. Isikuõiguste mõiste	9
1.1.2. Inimõiguste kaitse rahvusvahelises õiguses	10
1.1.3. Eesti Vabariigi põhiseadus	13
1.1.4. Isikuõiguste kaitse seadustes	15
1.2. Põhiõiguste kollisioon	17
1.3. Isikuõiguste ja intellektuaalse omandi õiguse seosed	18
2. Rikkumiskondiktsiooni kujunemine, olemus ja funktsioon	20
2.1. Rikkumiskondiktsiooni olemuse ja funktsiooni avamine läbi võrdluse	20
2.2. Eesti ja Saksa alusetu rikastumise regulatsiooni võrdlus	23
2.2.1. Regulatsiooni kujunemine	23
2.2.2. Erinevused mõistetes	30
2.2.3. Nõude eeldused	33
2.2.4. Nõude ulatus	36
2.2.4. Erinevused isikuõiguste kaitset puudutavas regulatsioonis	39
2.3. Piiritlemine kahju hüvitamise nõuetest	42
2.3.1. Rikkumiskondiktsioon kui delikti “peegelpilt”	42
2.3.2. Valiku tegemine alusetust rikastumisest tuleneva nõude ja õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise nõude vahel	43
2.3.3. Kitsaskohad kahju hüvitamise nõude argumentide ülevõtmisel	45
3. Rikkumiskondiktsiooni kohaldamise võimalused isikuõiguste rikkumise puhul	48
3.1. Nelja valdkonna eristamise vajadus	48
3.2. Teise isiku kujutise, nime või hääle loata kasutamise reklaamis	49
3.2.1. Paul Dahlke kaasus	49
3.2.2. Modelli kaasus	51
3.3. Teise isiku nime või kujutise kasutamine toodetel	54
3.3.1. Saksa kaasused ja isikuõiguste ülekantavus	54
3.3.2. Eesti kaasused	55
3.4. Teise isiku kujutise või eluloolise info kasutamine loometegevuses	56
3.4.1. Loomevabaduse ja isikuõiguste kaalumine	56
3.4.2. Elulooraamatud ja dokumentaalfilmid	58
3.4.3. Ilukirjandus ja mängufilmid	60
3.5. Teise isiku nime, kujutise või eluloolise info kasutamine meedias	63
3.5.1. Väljendusvabaduse ja isikuõiguste kaalumine	63
3.5.2. Rikkumiskondiktsiooni sätete kasutamise võimalikkus	63
Kokkuvõte	65
Protection of personal rights in law on unjustified enrichment	69
Lühendid	76
Kasutatud materjalid	78

Sissejuhatus

Vastavalt sellele, kuidas areneb ühiskond, muutuvad ja täienevad ka meie igapäevase elu õiguslikud regulatsioonid. Ka Eesti õigusloomet on väga jõuliselt mõjutanud infotehnoloogia areng, loomingu ja ettevõtluse põimumine loomemajanduseks, aga samuti ka üleilmastumise erinevad tagajärjed. Selle tulemusena on Eestis viimastel aastakümnetel aktualiseerunud isiku-õiguste temaatika. Viimastel aastatel on aina enam tähelepanu pööratud vajadusele isikuõigusi lisaks avaliku võimu kandja poolsete rikkumiste eest kaitsmisele ka eraõiguslikult kaitsta. Ühelt poolt on tehnoloogiline areng laiendanud isikute ringi, kellel on võimalik suuremate kulutuste või pingutusteta teise isiku isikuõigustesse sekkuda, teisalt on kasvanud isikute teadlikkus õigusest ise otsustada kas ja kuidas neid avalikkuses kujutatakse. Samuti on ühiskonnas laiemalt levima hakanud arusaam, et teatud isikuõiguse elementidel, näiteks isiku kujutisel ja eluloolisel infol, võib olla ka majanduslik väärtus. Teadagi just nendel elementidest elatub reklaamindus, meedia, kirjandus, kinokunst, kujutav kunst ning veel mitmed teisedki kunsti alaliigid. Eesti Riigikohtu praktika näitab, et isikuõiguste rikkumise korral nõuavad kannatanud kaitset ning kahjude hüvitamist, seni reeglina mittevaralise kahju hüvitamist.¹

Kaasaegses õigusteaduslikus kirjanduses peetakse isikuõiguste eraõiguslikust kaitsest rääkides üldjuhul silmas õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamist deliktiõiguse sätete, st võlaõigus-seaduse² (edaspidi VÕS) 53. peatüki 1. jao järgi. Kahju hüvitamise esimeseks eelduseks on selgesti defineeritava kahju tekkimise fakt. Teiseks eelduseks on kahju tekitamise õigus-vastasus ja seda välistavate asjaolude puudumine. Kolmandaks eelduseks on see, et rikkuja on kahju tekitamises süüdi.

Samas ei saa õigusloome välistada juhtumeid, mille puhul isikuõigusi rikutakse majanduslikel kaalutlustel, kuid deliktiõiguslik kahju hüvitamine ei pruugi tagada õiglast ressursside ümberjagamist ehk kahjude kompenseerimist. Võib esineda juhtumeid, mille puhul isik, kelle õigusi rikuti, kahju ei kannatanud. Ka võib rikkuja tulu seadusevastasest tegevusest osutada tunduvalt suuremaks kui on kannatanu poolt kantud kahju.

¹ Riigi Teataja (RT) kohtulahendite registris märksõnaga "isiklike õiguste kaitse" seotud kõigis 32 kohtuasjas oli tegemist mittevaralise kahju hüvitamise nõudega.

² Võlaõigusseadus. - RT I 2001, 81, 487

Sellisel juhul saab oma õiguste kaitseks kasutada alusetu rikastumise, täpsemalt õiguse rikkumise korral väärtuse hüvitamise e rikkumiskondiktsiooni sätteid (VÕS 52. peatüki 3. jagu). VÕS § 1037 lg 1 sätestab, et ilma õigustatud isiku nõusolekuta tema omandit, muud õigust või valdust käsutamise, kasutamise, äratarvitamise, ühendamise, segamise või ümbertöötlemisega või muul viisil rikkunud isik (rikkuja) peab õigustatud isikule hüvitama rikkumise teel saadu harilikku väärtuse. Seega on nõude eelduseks teise isiku omandi või muu õiguse või valduse kasutamine ilma tema nõusolekuta ning selle tulemusel varaliste vahendite või hüvede saamine. Vastavalt VÕS § 1039 järgi saab pahauskselt rikkujalt lisaks saadu harilikule väärtusele välja nõuda ka rikkumisega saadud tulu väljaandmist. Nii Riigikohtus. Nii Riigikohtus³ kui erialakirjanduses⁴ on kinnitatud, et isikuõigused on või võivad olla muu õigus VÕS § 1037 lg 1 tähenduses.

Rikkumiskondiktsiooniga seotud õigusteooria juured ulatuvad (nagu kogu euroopaliku tsiviilõiguse puhul) tagasi Rooma õigusesse.⁵ Rooma õiguses tähistas termin *condictio* alusetut rikastumist teise isiku vara mis tahes osa võõrandamise, teise isiku varale liitmise või mõnel muul viisil ülevõtmise teel. Selle tagajärjel esitati alusetu varade või hüvede saajale *condictio* nõue. Sõltuvalt nõude objektist varieerusid *condictio* nõuded (1) teatud rahasumma tagastamise, (2) teatud asja tagastamise ja (3) ebaseaduslikult saadud tulu tagastamise nõueteks.⁶

Senises Eesti kohtupraktikas ei ole rikkumiskondiktsiooni kohaldamist isikuõiguste rikkumise korral siiski veel eriti põhjalikult käsitletud. Põhjuseid selleks, miks rikkumiskondiktsiooni sätete kasutamine isikuõiguste kaitseks ei ole rakendust leidnud, võib olla üsna erinevaid. Mõneti naivistlik oleks seletus, et Eestis teise isiku isikuõigusi rikastumisõiguslikult ei rikutagi. Kahjuks puudub sellel väitel arvestatav alus. Küll aga vääriks tähelepanu mitmed sotsiaalpsühholoogilised tegurid mida on esile tõstetud Saksa isikuõiguste deliktiõigusliku kaitset käsitlevates uurimustes. Saksamaa tuntud tsiviil-, kaubandus- ja majandusõiguse ning elektroonilise meedia õiguse spetsialist, Leipzigi ülikooli

³ RKTko 3-2-1-18-13 p 30; RKTko 3-2-1-153-16 p 18.

⁴ P. Varul jt (koost.) Võlaõigusseadus III. Kommenteeritud väljaanne. Juura, Tallinn 2009. § 1037 kamm 3, lk 608; T. Tampuu. Lepinguvälised võlasuhted. Tallinn, Juura 2017. lk 108.

⁵ Sõna *kondiktsioon* tuleneb Rooma õiguses kasutusel olnud *condictio* mõistest.

⁶ Kondiktsiooni ja *condictio* mõiste kohta vt lähemalt: Age Värvi. Kulutuste kondiktsioon : teise isiku esemele tehtud kulutuste hüvitamine alusetu rikastumise õiguses. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 16 jj.

professor Reinhard Ellger on täheldanud, et kohtusse pöördumist välditakse seetõttu, et see võimendab veelgi avalikku tähelepanu, millest kahjustatud isik soovib üldreeglina hoiduda.⁷

Samale probleemile tähelepanu osutanud teenekas ja tunnustatud jurist, vandeadvokaat Leon Glikman lisab enda kogemustele tuginedes, et kaugeltki mitte tähtsuse-tuks põhjuseks võib olla ka lihtne arvestus, et oma õiguste kohtulikuks kaitsmiseks tehtud kulud võivad pahatihti osutada suuremaks kui kohtulahendist loodetav hüvitis⁸.

Riigikohtu tsiviil-kolleegiumi liige Tambet Tampuu (kelle uurimusi ja kohtulahendid on ka käesoleva töö olulis-teks allikateks) on väitnud, et deliktiõigusele on iseloomulik nn kohtunikõiguse suur osakaal. Seda eriti deliktiõiguse mõistete selgitamisel ja hoolsusnormide väljatöötamisel.⁹ Rikkumis-kondikt-siooni puhul, mille sätted on üsna lakoonilisel sõnastatud, on kohtunikuõigusel määra-v täht-sus. Õigusselguse põhimõtte järgi peavad õigusnorm ja selle kohaldamise reeglid olema nii selged, et isikutel oleks üheselt selge, missuguse õigusliku tagajärje üks või teine tegu endaga kaasa toob.¹⁰ Isikuõiguste õigusvastaselt tekitatud kahju hüvita-mise kohta deliktiõiguse sätete alusel on võlaõigusseaduse kehtestamise järgselt olemas juba arvestatav kohtupraktika¹¹, see on olnud nii mitme teadusartikli¹² kui magistritöö¹³ fookuseks. Rikkumiskondiktsiooni järgse isikuõiguste kaitse puhul on aga endiselt raske öelda kas ja millal on Eestis mõttekas isiklike õiguste rikkumise korral esitada nõue rikkumiskondiktsiooni alusel. Seega võime resümeerida, et rikkumiskondiktsiooni sätete kasutamise põhimõtted isikuõiguste kaitsel on meie kohtupraktikas veel väljakujunemise faasis.

Käesolevas töös on kasutatud võrdlevat, ajaloolist ja dogmaatilist meetodit. Eesti õiguse teooria ja praktika ei ole „asi iseeneses“, vaid üks autonoomne osa Euroopa ühisest õigusteadusest ja -praktikast. Pikemaajalises perspektiivis liiguvad erinevad Euroopa riigid senisest ühtsema ja ühtlasema õigusruumi suunas.

⁷ Ellger, R. Bereicherung durch Eingriff: das Konzept des Zuweisungsgehalts im Spannungsfeld von Ausschliesslichkeitsrecht und Wettbewerbsfreiheit. Jus Privatum 63. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002

⁸ Leon Glikman on sellele tähelepanu juhtinud VÕS § 134 lg-te 5 ja 6 kehtestamisele eelnenud mittevarelise kahju hüvitiste puhul: Glikman, Leon. Kahjuhüvitised õiglasemaks. - Äripäev, 14.04.2010. Autori arvates annab seda väita ka alusetu rikastamise kontekstis.

⁹ T. Tampuu 2017, lk 171.

¹⁰ RKPJKo 15.12.05, 3-4-1-16-05 p 20.

¹¹ Näiteks on Riigi Teataja kohtulahendite otsingumootori järgi kohtulahendites ainuüksi VÕS §-le 1046 (isiklike õiguste kahjustamise õigusvastastus) viidatud peaaegu sama sageli kui väärtuse hüvitamise nõuetele õiguste rikkumise korral (VÕS § 1037) kõigis valdkondades kokku.

¹² nt S. Tammer. Kujutis kui tegelikult kaitstav õigushüve. - Juridica 2011, IX, lk 652-63;

¹³ nt P. Aleksejeva. Isikust tehtud kujutise avaldamise õiguspärasus. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2013

Rikkumiskondiktsiooni puudutav kohtupraktika isikuõiguste kontekstis on Eestis suhteliselt napp – alusetu rikastumise alusel esitatava nõude võimalusi isikuõiguste kaitsel esineb pigem vaid muude teemade kõrvalnähtusena. Seetõttu tuleb appi võtta teiste riikide sarnased seadused ja praktika. Ka Riigikohtu dokumentidest koorub mõte, et ka õigusteooria küsimustes ei ole vaja alati ise „jalgratast leiutada“. Eesti seaduse mõtte ja eesmärgi väljaselgitamisel on otstarbekas võrdlus-materjalina kasutada teiste riikide analoogilisi seadusi ja praktikat. Seda saab teha eelkõige olukordades, kus Eestis vastava sätte rakenduspraktika puudub, kuid on mujal sarnase sätte puhul juba välja kujunenud. Loomulikult tuleb see kõne alla eelkõige selliste riikide kohtupraktika puhul, kellega meil on üldjoontes sarnane õigus- ja väärtuste süsteem ja seaduste rakendamise praktika. Teisisõnu – Euroopa Liidu teiste liikmesriikide ja esmajoones Mandri-Euroopa õigusperekonda kuuluvaid riikide puhul. Eeskätt on teiste riikide kohtupraktika arvestamine otstarbekas Euroopa Liidu õiguse ja selle alusel kehtestatud siseriiklike õigus-normide tõlgendamisel ja rakendamisel (kõik see ei kummuta siiski üldist põhimõtet, et välismaist kohtupraktikat ei ole vajalik ega võimalik meie endi õigustavade ja normidega harmoniseerimata üle võtta).¹⁴

Rikkumiskondiktsiooni retseptioon Eesti jurisprudentsis ongi üheks sellistest olulistest juhtumistest, kus Eesti õigusteooria areng on läbi põimunud Saksa õigusteooriaga. Väga oluline roll selles on silmapaistval saksa õigusteadlase, Heidelbergi ülikooli professori Detlef Königil (1938-1981) seisukohtade retseptioonil. Nimelt esitas Detlef König Saksa võlaõiguse reformi arutelu raames Saksa tsiviilseadustiku¹⁵ (edaspidi BGB) alusetu rikastumise regulatsiooni muutmiseks omapoolse eelnõu. Königi ettepanekud põhinesid nii kehtival BGB alusetu rikastumise regulatsioonil, tunnustatud õigusteoorial kui ka Saksa kohtupraktika põhjalikul analüüsil. Königi ettepanekud pälvisid teiste saksa juristide väga kõrge hinnangu oma teoreetilise läbitöötatuse poolest. Meie teema seisukohalt on aga oluline, et Saksa alusetu rikastumise õiguse regulatsiooni muutmiseks neid ei kasutatud. Küll aga on Königi seisukohtade kasutamine väga tugevasti tuntav Eesti alusetu rikastumise regulatsioonis (lähemalt peatume Detlef Königi mõjudel Eesti seadusloomele töö teises peatükis). Eesti ja Saksa õigus on võrreldavad ka üldiste isikuõiguste käsitlemisel. Just sellest lähtudes tuginen oma töö kirjutamisel Eesti juristide erinevate uurimuste kõrval Saksamaa õigusteadlaste töödele ja nende võrdlevale analüüsile.

¹⁴ RKTko 3-2-1-123-11 p 15, sama RKTko 3-2-1-145-04 p 39; RKTko 3-2-1-103-08 p 20

¹⁵ Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 21. Dezember 2019 (BGBl. I S. 2911) geändert worden ist.

Võrdlev meetod kui käesoleva töö metoodiline alus kehtib ka erinevate uurimisdistsipliinide andmete kasutamise osas. Eesti õiguspraktika kohaselt tasub kaaluda, kas mõistete avamisel ja nõuete eelduste seletamisel võib abi olla naabervaldkondade rohkem lahti seletatud mõistetest ja eeldustest (nt kuivõrd saab kasutada VÕS § 1037 lg 1 järgse isikliku õiguse seletamisel VÕS § 1045 lg 1 p 4 õigusvastase teo määratlusi ning §-s 1046 toodud õigusvastasuse seletusi või kas VÕS § 1037 lg 1 järgse hariliku väärtuse hindamisel saab kasutada analoogiat intellektuaalse omandi rikkumise hüvitisega). Sellega haakub hästi ka naaberdistsipliinide andmete ning lähedaste teemade uurimistulemuste kasutamist käesoleva töös. Magistritöö metoodiliseks aluseks võetud võrdlev meetod soosib ka teiste lähedaste teadus-distsipliinide mõistete ja uurimistulemuste kriitilist kasutamist.

Käesoleva töö struktuurne ülesehitus on üsna lihtne ning tuleneb vahetult püstitatud probleemidest ning nende omavahelistest seostest.

Eesmärk on teada saada, kas ja kuidas on rikkumiskondiktsiooni abil võimalik tõhusalt kaitsta isikuõigusi.

Selleks olen seadnud enda eesmärgiks otsida vastuseid järgmistele küsimustele:

- 1) Püütakse anda vastus küsimusele, millised on õiguskorras kaitsmisväärseks peetavad isikuõigused.
- 2) Milline on rikkumiskondiktsiooni olemus ja funktsioon ning millised nõude eeldused peavad olema täidetud?
- 3) Milline on rikkumiskondiktsiooni alusel esitatava nõude sisu ja ulatus isikuõiguste rikkumise korral?
- 4) Mille poolest erineb rikkumiskondiktsioon üldiselt ja isikuõiguste rikkumise kaitsel deliktiõigusest?

Käesoleva töö oluliseks ülesandeks on avada isikuõiguste mõiste ning tuua välja olulisemad isikuõiguste kaitse allikad. Samuti on üheks alaeesmärgiks näidata, millised on isikuõiguste ja intellektuaalse omandi õiguse seosed. Isikuõiguste puhul pole tegemist piiranguteta õigustega, seetõttu on oluline leida vastus küsimustele, mis kerkivad üles juhul, kui omavahel põrkuvad eri osapoolte vastandlikud põhi-õigused. Nimetatud teemadering on koondatud magistritöö esimesse peatükki.

Oluline alaeesmärk on leida vastus küsimusele, milline on rikkumiskondiktsiooni olemus ja funktsioon ning millised nõude eeldused peavad olema täidetud. Millised on rikkumiskondiktsiooni seosed ning kuidas piiritleda õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise

regulatsiooni. Ühtlasi on oluline selgitada, kas ja kuivõrd annab Eesti rikkumiskondiktsiooni sätete tõlgendamisel kasutada Saksa alusetu rikastumise õiguse kohtupraktikat ja õigusteooriat ning isikuõiguste rikkumise kohta toodud selgitusi kahju hüvitamise kaasuste korral. Seletuste esitamine sellele probleemideringile, rikkumis-kondiktsiooni kujunemislugu ning olemus, on töö teise peatüki sisuks.

Olen seadnud oma töö oluliseks eesmärgiks empiirilise ülevaate esitamise teemakohasest kohtupraktikast. See eeldab konkreetsete rikkumiskondiktsiooni eelduste ja ulatuse uurimist isikuõiguste kaitsel. Olen pidanud otstarbekaks välja tuua juhtumikirjeldused neljas valdkonnas, kus isikuõiguste rikkumisega eelduslikult kasutuseeliseid või tulu saadakse. Need on: (1) teise isiku kujutise, nime või hääle loata kasutamine reklaamis; (2) teise isiku kujutise või nime loata kasutamine toodetel (nn *merchandising*); (3) teise isiku kujutise või eluloolise info kasutamine loometegevuses (kirjandus, filmindus, kujutav kunst); (4) isiku õiguste majanduslikest kaalutlustest lähtuv rikkumine meedias. Selle probleemideringi olen koondanud oma töö kolmandasse peatükki.

1. Isikuõigused

1.1. Isikuõiguste õiguslik regulatsioon ja kaitstavad õigushüved

1.1.1. Isikuõiguste mõiste

See, mida isikuõiguste all mõistetakse pole alati üheselt määratletav.

Saksamaa juhtivaid lepinguõiguse uurijaid, Heidelbergi ülikooli professor Peter Schlechtriem toob välja, et üldine isikuõigus tähendab üksikisiku õigust tema inimväärikuse ja individuaalse isiksuse arengu austamisele igapäevaste suhtes. Isikuõigus kaitseb isiku õigushüvesid. Nende hulka kuulub eraelu kaitse. Kaitsealuste objektide hulka võivad kuuluda elulookirjeldus, isiku kujutamine avalikkuses ja selle fikseerimine pildi ja nime abil. Eraelu kaitse objektiks on isiku määramisõigust oma keha üle. Eraelu kaitsmine hõlmab iga isiku väärikuse ja au kaitsmine, sõltumata sealjuures selle indiviidi eluviisist või muudest teguritest objektiivsetest või subjektiivsetest teguritest.¹⁶

VÕS-i kommentaarides tuuakse konkreetselt välja, et üldiseks isikuõiguseks loetakse *lex generalis*'ena isiku õigust vabale eneseteostusele. Selle eneseteostuse erinormidena tuuakse välja sellised inimeste põhiõigused, nagu õigus tema eraelu ja kodu puutumatusel, tema südametunnistuse, usu- ja mõttevabadus. Oluliseks isikuvabaduseks on vaba eneseteostuse õigus. Selle all mõistetakse ka isiku enesekujutamise õigust, st õiguse oma kujutisele ja sõnale. Selle õiguse alla kuulub ka õigus otsustada ise enda kohta käivate andmete avaldamise või juurdepääsupiirangute üle (nn isiku informatsioonilise enesemääratlemise õigus).¹⁷

Mõnikord on meedias osundatud, et kogu kaasaegse elektroonilise meedia valdkond on niivõrd uus ja uudne, et selles valdkonnas puuduvad vajalikud õiguslikud regulatsioonid või on need alles kujunemisjärgus. See väide on tõene vaid osaliselt. Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik Ele Liivi on oma moodsat meediat, veebifoorumeid ja inter-netipäevikuid ning nendega seotud õigusrikkumisi analüüsisivas artiklis näidanud, et inimväärikuse mõiste on ajas ja ruumis muutuv ning sellest tulenevalt pole võimalik esitada ka kinnist loetelu õigushüvedest, mida EIÕK-i, põhiseaduse ja seadustega kaitstakse. Küll aga saab üldisi

¹⁶ Schlechtriem, P. Võlaõigus. Eriosa. Tallinn: Juura, 2000. lk 252-253

¹⁷ Varul, Paul; Kull, Irene; Kõve, Villu; Käerdi, Martin; Sein, Karin. Võlaõigusseadus I. Üldosa (§§ 1-207). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Juura 2016. Sein, § 131 komm 4.4

isikuõigusi tuletada Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioonist (EIÕK)¹⁸, Eesti Vabariigi põhiseaduse (PS)¹⁹ §-s 10 sätestatud põhiõiguste arenguklauslist ja PS § 19 lõikes 1 sätestatud üldisest vabadusõigusest.²⁰ Üldised isikuõigused tsiviilõiguse esemetena tuvastatavad õigus-mõistmise käigus. Nii on näiteks õigusmõistmise käigus välja arendatud üldiseks isikuõiguseks õigus minapildile ja õigus informatsioonilisele enesemääratlemisele. Tsiviilõiguses on nende õiguste esemete piirid hägusad ja võivad teatud juhtudel kattuda. Tõsiseks probleemiks on see, kui omavahel põrkuvad eri osapoolte vastandlikud põhi-õigused. See võib osutada probleemiks ka teiste üldiste isikuõiguste korral, mille juriidiline olemus on konkreetselt määratlemata ning mis tuletatakse inimväärikuse ja indiviidi vaba eneseteostuse

probleemiks ka teiste üldiste isikuõiguste korral, mille juriidiline olemus on konkreetselt määratlemata ning mis tuletatakse inimväärikuse ja indiviidi vaba eneseteostuse ideest.²¹

1.1.2. Inimõiguste kaitse rahvusvahelises õiguses

Olulisemad Eesti jaoks siduvad rahvusvahelise õiguse allikad, mis eraelu kaitsevad, on EIÕK ja Euroopa Liidu põhiõiguste harta (edaspidi põhiõiguste harta või harta)²².

EIÕK art 8 lg 1 sätestab, et igaühel on õigus sellele, et austataks tema era- ja perekonnaelu ja kodu ning sõnumite saladust. Tuntud Šveitsi õiguteadlased Euroopa Inimõiguste Kohtu esimene president Luzius Wildhaber (s 1937) ning 2006. aastal tema abina töötanud Zürichi ülikooli rahvusvahelise õiguse professor Oliver Diggelmann (1967) on märkinud, et artikkel 8 tagab sõnaselgelt nelja valdkonna – eraelu, perekonnaelu, kodu puutumatus ja kirjavahetuse saladuse austamise. Need neli tagatist on tihedalt seotud ja osaliselt kattuvad (ehkki nende omavaheline hierarhia ei ole alati täpselt määratletud). Wildhaber ja Diggelmann on selle teema juures rõhutanud veel kolme olulist asjaolu. Esiteks seda, et Euroopa Inimõiguste Kohus (edaspidi EIK) on alati pidanud konventsiooni elavaks instrumendiks. Kohus määrab nelja garantii (eraelu, perekonnaelu, kodu ja kirjavahetuse puutumatus) sisu alati reaalses ajas valitsevate tingimuste raames ning ei saa ignoreerida vastavates oludes

¹⁸ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon - RT II 2010, 14, 54

¹⁹ Eesti Vabariigi põhiseadus - RT 1992, 26, 349

²⁰ Liiv, E. Väljendusvabaduse ja üldiste isikuõiguste konflikt veebipäevikute ja –foorumite näitel. - Juridica 2008/8, lk 474

²¹ Liiv, lk 474

²² Euroopa Liidu põhiõiguste harta. – ELT C 83, 30.03.2010, lk 389-403.

eksisteerinud konkreetseid sotsiaalseid, juriidilisi ja tehnoloogilisi olusid. Teine EIK menetlusi iseloomustav joon on järjekindel kasuistika põhimõtete järgimine. See tähendab, et EIK sisustab artiklit 8 põhimõtteliselt üksikjuhtumite kaupa. Sellest põhimõttest lähtudes on EIK aegade jooksul ning konkreetseid tehioolusid arvestades läbi töötanud suure hulga artikkel 8-ga tagatud spetsiifiliste õiguste rikkumise aspekte. Neist huvitavaimad ja ajas muutlikud on näiteks isiku õigus tema füüsilise ja sotsiaalse isikupära austamisele ja õigus isikliku arengu austamisele. Muutunud on ka suhtumine isiku õigusesse luua suhteid teiste inimestega, sh õigusesse tema seksuaalse suunitluse austamisele ja soolisele identiteedile. Laiemas tähenduses võib eelöeldut nimetada vabaduseks ise määrata oma elu programm ning sellele vastavalt elada. Kolmas EIKi käsitluste selge joon on see, et lisaks muutustele kronoloogilisel aegreal arvestataks selgelt ka geograafilisi eripärasid. Konventsiooni kehtib riikides, mille ajaloolised, sotsiaalsed, õiguslikud, keelelised olud ning kultuurilised ja majanduslikud tingimused on erinevad. EIK on ülalnimetatud asjaolude arvestamise saavutanud peamiselt sellega, et on andnud liikmesriikidele laiema hindamisruumi nendes aspektides, kus erinevate riikide olud ongi raskesti võrreldavad. Seda muidugi tingimusel, et need järeleandmised ei sea kaalule demokraatia ja inimväärikuse tuumküsimusi ning kus mitmekesisus ei riiva legitiimsust.²³

PS kommentaarid märgivad, et eraelu mõiste arengut on oluliselt mõjutanud anglosaksi privaatsuse doktriin. 19. sajandi lõpul sõnastati privaatsus kui "õigus olla üksi". Lähtuvalt ülal juba mainitud pluralismi põhimõttest ei ole EIK pidanud võimalikuks ega vajalikuks anda eraelu mõiste ammendavat definitsiooni. EIK praktika on eraelu kaitsealasse arvanud füüsilise ja vaimse puutumatus, soolise identifitseerimise, nime ja soolise sättumuse, seksuaalelu, õiguse identiteedile ja isiksuse arengule ning õiguse luua ja arendada suhteid teiste inimeste ja välismaailmaga, eutanaasia, katseklaasiviljastamise. Eraelu hõlmab EIK käsitluses ka professionaalse ja ärilise iseloomuga tegevused, samuti võimude poolt isiku kohta avaliku informatsiooni kogumist ja talletamist teabetoimikutes ja andmekogudes. Nende valdkondade põhjal võib üldistada, et EIÕK artikkel 8 tagab personaalautonoomia, identiteedi, isikupuutumatus, privaatsuse, isiku arengu, isiku identifitseerimise ja isiksuse muude kvaliteetide kaitse.²⁴

²³ Wildhaber, L; Diggelmann, O. Euroopa inimõiguste konventsioon ja eraelu kaitse. Uuemad suunad. - Juridica 2007/I lk 3-4

²⁴ PS komm/Jaanimägi ja Oja, § 26 komm 4

Vandeadvokaat Mari Männiko on EIK-i praktikale toetudes välja toonud komponendid, millest eraelu koosneb. Eraelu moodustavad tema järgi isiku identiteet, privaatne ruum ja õigus ise sisustada sotsiaalseid kontakte. Identiteet on unikaalsete tunnuste kogum, mille alusel isik eristub kõikidest teistest isikutest. Selle identiteedi komponentideks on näiteks isiku nimi, etniline kuuluvus, isiku välimus, aga ka tema muud füüsilised omadused, aga samuti tema iseloom ja käitumine, tema isiklik ruum ning sotsiaalsed suhtlemisringid.²⁵

Põhiõiguste hartas on õigus eraelu puutumatusale sõnastatud artiklis 7, mille kohaselt on igapäevaelus õigus sellele, et austatakse tema era- ja perekonnaelu, kodu ja edastatavate sõnumite saladust. Lisaks on hartas reguleeritud isikuandmete kaitse: artikli 8 lõikes 1 on sätestatud, et igapäevaelus on õigus oma isikuandmete kaitsele. Sama artikli 2. lõige näeb ette, et selliseid andmeid tuleb töödelda asjakohaselt ning kindlaksmääratud eesmärkidel ja asjaomase isiku nõusolekul või muul seaduses ettenähtud õiguslikul alusel. Igapäevaelus on õigus tutvuda tema kohta kogutud andmetega ning nõuda nende parandamist. Teadaolevalt on harta ainus maailma tasemel õigusakt, milles õigus isikuandmete kaitsele on iseseisva põhiõigusena sätestatud.²⁶

Oluline on mainida, et põhiõiguste harta näeb ette reeglid harta ja EIÕK ühtivate õiguste tõlgendamiseks: harta art 52 lg 3 sätestab, et hartas sisalduvate selliste õiguste tähendus ja ulatus, mis vastavad EIÕK-iga tagatud õigustele, on samad, mis neile nimetatud konvent-siooniga ette on nähtud ning lisab samas, et see säte ei takista liidu õiguses ulatuslikuma kaitse kehtestamist. Harta artikkel 53 näeb ette, et harta sätteid ei või tõlgendada neid õigusi kitsendavate või kahjustavate, mida on tunnustatud muu hulgas EIÕK-ga.

Isikuandmete kaitse on täpsemalt reguleeritud isikuandmete kaitse üldmääruses²⁷. Üldmääruse art 1 lg 2 järgi on õigusakti eesmärk kaitsta füüsiliste isikute põhiõigusi ja -vabadusi, eriti nende õigust isikuandmete kaitsele. Isikuandmeid tohib üldmääruse järgi reeglina töödelda vaid isiku nõusolekul. Isikuandmeteks on üldmääruse art 4 p 1 järgi igasugune teave tuvastatud või tuvastatava füüsilise isiku („andmesubjekti“) kohta; tuvastatav füüsiline isik on isik, keda saab otseselt või kaudselt tuvastada, eelkõige sellise

²⁵ Männiko, M. Õigus privaatsusele ja andmekaitse. Tallinn: Juura 2011. lk 18 jj

²⁶ Sein, K; Mikiver, M; Tupay, P.K. Pilguheit andmesubjekti õiguskaitsevahenditele uues isikuandmete kaitse üldmääruses. - Juridica 2018/2. lk 94

²⁷ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2016/679, 27. aprill 2016, füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (isikuandmete kaitse üldmäärus)

identifitseerimistunnuse põhjal nagu nimi, isikukood, asukohateave, võrguidentifikaator või selle füüsilise isiku ühe või mitme füüsilise, füsioloogilise, geneetilise, vaimse, majandusliku, kultuurilise või sotsiaalse tunnuse põhjal. Isikuandmete töötlemine on üldmääruse art 4 p 2 järgi isikuandmete või nende kogumitega tehtav automatiseeritud või automatiseerimata toiming või toimingute kogum, nagu kogumine, dokumenteerimine, korrastamine, struktureerimine, säilitamine, kohandamine ja muutmine, päringute tegemine, lugemine, kasutamine, edastamine, levitamise või muul moel kättesaadavaks tegemise teel avalikustamine, ühitamine või ühendamine, piiramine, kustutamine või hävitamine. Andmesubjekti nõusolek on üldmääruse art 4 p 11 järgi vabatahtlik, konkreetne, teadlik ja ühemõtteline tahteavaldus, millega andmesubjekt kas avalduse vormis või selge nõusolekut väljendava tegevusega nõustub tema kohta käivate isikuandmete töötlemisega.

Riigikohus on mitmel korral sedastanud, et isikuõiguste rikkumise korral võib kaitsenorm tuleneda ka andmekaitse reeglitest.²⁸

1.1.3. Eesti Vabariigi põhiseadus

Siseriiklikult kaitstakse isikuõigusi kõige kõrgemal tasemel Eesti Vabariigi põhiseaduses.

PS § 19 sätestab, et “igäühel on õigus vabale eneseteostusele. Igäüks peab oma õiguste ja vabaduste kasutamisel ning kohustuste täitmisel austama ja arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust.” PS kommentaaride järgi tuleneb sättest nii üldine vabadus-põhiõigus kui ka üldine isiksusõigus. Sellele lisandub üldine teiste inimeste õiguste ja vabaduste järgimise kohustus ning määratakse kindlaks põhiõiguste kehtivus põhiõiguste kandjate suhetes.²⁹

PS § 19 lg 1 kaitsealasse kuulub õiguslik vabadus realiseerida oma isikuvabadust, st teha või tegemata jätta tema poolt soovitud tegevusi. Seejuures on isiku otsustamisvabadus kaitstud sõltumata sellest, milline kaal valitud tegevusel enesetostuse jaoks on või milline on moraalne hinnang valitud tegevusele.³⁰ Kieli Christian Albrehti nimelise ülikooli avaliku õiguse ja õigusfilosoofia korraline professor Robert Alexy, kes on kirjutanud uurimuse

²⁸ vt nt RKTko 3-2-1-153-16 p 17.4

²⁹ PS komm/Ernits, § 19 komm 2

³⁰ PS komm/Ernits, § 19 komm 6

Põhiõigustest Eesti põhiseaduses toonitab et inimväärikuse ja seega isiksuse eneseteostuse juurde kuulub ka vabadus toimida valesti ja mõttetult ning tegeleda tühiste asjadega.³¹ PS kommentaarides sedastatakse ka, et üldine vabaduspõhiõigus on privaatautonomia alus: selle kaitsealas on lepinguvabadus sõlmida või mitte sõlmida mis tahes sisuga lepingut.³²

PS § 26 lg 1 sätestab, et “igapähele on õigus perekonna- ja eraelu puutumatusesele”. PS kommentaaride järgi on PS § 26 sõnastamisel selgeks eeskujuks olnud EIÕK art 8.³³ Seejuures tuleb aga tähele panna, et EIÕK-is ei ole PS §-le 19 sarnanevat sätet, mistõttu EIK annab EIÕK artikkel 8-le ka üldise vabaduspõhiõigusega sarnaneva funktsiooni, samuti kuuluvad EIÕK artikkel 8 kaitsealasse mõned era- ja perekonnaelu tahud, mis PS-s on kaitstud spetsiifiliste põhiõigustega.³⁴

Riigikohus on oma praktikas enesemääramisõiguse ja enesekujutamise õigusega seotud olukordi käsitlenud sageli nii seoses PS § 19 lg 1 kui ka PS §-ga 26. Kas riivatud on PS § 19 lg-s 1 tagatud isiksuspõhiõiguse või PS §-ga 26 tagatud eraelu puutumatusese esemelist kaitseala, on sõltunud konkreetse juhtumi asjaoludest ja sellest, milline tähendus on antud mõistele “eraelu”.³⁵

Nii on Riigikohus näiteks leidnud, et õigus oma kujutisele kuulub mõlema põhiõiguse kaitsealasse: õigusest vabale eneseteostatusesele tuleneb enesekujutamise õigus, mille all tuleb muuhulgas mõista ka õigust oma kujutisele, seejuures hõlmab õigus kujutisele nii kujutise pildis kui ka liikuvus pildis. Samuti kuulub õigus oma kujutisele kohtu arvates perekonna- ja eraelu puutumatusese kaitsealasse.³⁶

PS kommentaaride järgi annab enesekujutamiseõigus isikule õiguse oma kujutisele ja sõnale, kaitseb teda meedias näitamise vastu ega luba talle ei omistata avaldusi, mida ta tegelikult ei teinud. Õigus sõnale kehtib igat liiki salvestust ja kirjalikus vormis edasiantava teabe puhul keelab isiku kohta ebaõigete asjaolude avaldamise ning kinnitab tema õigust ise otsustada enda kohta käivate andmete avaldamise üle (informatsioonilise enesemääramise õigus). Kommentaar resümeeerib lihtsalt ja selgelt: „Isikul peab olema õigus ise otsustada, kas ja

³¹ Alexy, p 6.2.2.3.(3)

³² PS komm/Ernits, § 19 komm 6

³³ PS komm/Jaanimägi ja Oja, § 26 komm 2

³⁴ PS komm/Ernits, § 19 komm 1; PS komm/Jaanimägi ja Oja, § 26 komm 14

³⁵ PS komm/Jaanimägi ja Oja, § 26 komm 7

³⁶ RKTko 3-2-1-152-09 p 11

millisel viisil ta tahab end avalikkuse ees kujutada ning kas ja mil määral tohivad kolmandad isikud muuta tema isiksuse avaliku arutelu esemeks.“³⁷

1.1.4. Isikuõiguste kaitse seadustes

Seadustest, mis reguleerivad isikuõigust kaitsvaid norme, tuleb välja tuua isikuandmete kaitse seadus³⁸ (IKS), reklaamiseadus³⁹ (RekS) ning VÕS.

IKS-is on sätestatud isikuandmete kaitse üldmääruse rakendamine ulatuses, mis liikmesriigile on antud diskretsiooniõigusega üldmääruse normide täpsustamiseks. Antud töö kontekstis on asjakohased seaduse teises peatükis välja toodud isikuandmete töötlemise erialused (eelkõige § 4: töötlemine ajakirjanduslikul eesmärgil ning § 5: töötlemine akadeemilise, kunstilise ja kirjandusliku eneseväljenduse tarbeks) ning isikuandmete töötlemine pärast andmesubjekti surma (§ 9), ehk normid, mis lubavad teatud eelduste olemasolul andmesubjekti isikuõigusi piirata. IKS § 4 järgi võib isikuandmeid andmesubjekti nõusolekuta töödelda ajakirjanduslikul eesmärgil, eelkõige avalikustada meedias, kui selleks on avalik huvi ja see on kooskõlas ajakirjanduseetika põhimõtetega. Seejuures ei tohi isikuandmete avalikustamine andmesubjekti õigusi ülemäära kahjustada. IKS § 5 järgi võib isikuandmeid andmesubjekti nõusolekuta töödelda akadeemilise, kunstilise ja kirjandusliku eneseväljenduse eesmärgil, eelkõige avalikustada, kui see ei kahjusta ülemäära andmesubjekti õigusi.

RekS § 6 lg 1 kohaselt ei tohi reklaamis ilma isiku eelneva kirjaliku nõusolekuta viidata isikule ega mis tahes viisil kasutada isikut, sealhulgas tema häält, kujutist või pildimaterjali tema kohta. Seaduse seletuskirja järgi hõlmab nimetatud keeld ka paroodiat isikust, kui parodeeritava isiku kujutist kasutatakse reklaami eesmärgil. Näitena tuuakse nii Eestis kui mujal maailmas levinud nukkude, karikatuuride ja animeeritud tegelaste üldtuntud isikute paroodia.⁴⁰

³⁷ PS komm/Jaanimägi ja Oja, § 26 komm 25

³⁸ Isikuandmete kaitse seadus - RT I, 04.01.2019, 11

³⁹ Reklaamiseadus - RT I 2008, 15, 108

⁴⁰ Reklaamiseaduse eelnõu (135 SE) seletuskiri. - Arvutivõrgus:

<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/1a7e0833-57d2-afa4-cea3-4002b8c1c935/Reklaamiseadus> (19.04.2020).

VÕS-is on isikuõiguste kaitse teema välja toodud ainult kahju õigusvastase tekitamise ja kahju hüvitamise kontekstis. Mõistet “isikuõigus” on kasutatud kolmes sättes: §-s 131 (varalise kahju hüvitamine vabaduse võtmise või isiku õiguste rikkumise korral), §-s 134 (mittevaralise kahju hüvitamise erisused) ja §-s 1055 (kahju tekitava tegevuse keelamine). Kahju tekitamise õigusvastasust puudutavates VÕS-i §-des 1045-1047 kasutatakse mõistet „isiklikud õigused“. Seejuures ei ole autori arvates “isiklike õiguste” puhul tegemist “isikuõigustest” sisuliselt erineva mõistega, vaid pärandiga võlaõigusseaduse koostamise ajast - probleemile, et eelnõus on mujalgi ühte ja sama asja küllalt süsteemilt nimetatud erinevate nimetustega, juhtis Riigikogu arutelu käigus tähelepanu ka üks Eesti põhiseaduse projekti autoreid ja endine justiitsminister Jüri Adams (s 1947).⁴¹ Sellele oletusele annab kinnitust ka tõik, et 2010. aasta VÕS-i § 134 lg 6 muudatuses on isikuõigustena üles loetud sama näidisloetelu - isiku au teotamine, muu hulgas ebakohase väärtushinnangu või ebaõigete andmete avaldamisega, isiku nime või kujutise õigustamatu kasutamine, eraelu puutumatus või muu sarnase isikuõiguse rikkumine - kui §-des 1046-1047 “isiklike õiguste” puhul. Seejuures piirdubki isikuõiguste mõiste avamine antud näidisloeteluga, selget definitsiooni isikuõigustele VÕS-is ei anta.

VÕS-i 52. peatükis isikuõigusi eraldi mainitud ei ole. VÕS §-s 1037 sätestatakse, et rikkumise teel saadu harilik väärtus tuleb õigustatud isikule hüvitada juhul, kui on rikutud tema omandit, muud õigust või valdust. Kohtupraktikas ja õiguskirjanduses on korduvalt sedastatud, et isiku kujutise ja eraelulise teabe kasutamine võib olla “muu õigus” rikkumiskondiktsiooni mõttes.⁴² Seejuures tuleb selgituse leidmiseks, kas ja mil määral isikuõiguste rikkumine endaga väärtuse hüvitamise nõude kaasa toob, kaasata normid väljaspool alusetu rikastumise sätteid.

⁴¹ Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE) teise lugemise jätkamine. IX Riigikogu stenogramm, VI istungjärk. Kolmapäev, 12. september 2001, kell 13:00. Arvutivõrgus: <http://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200109121300#SND-900233088> (20.04.2020)

⁴² RKTko 3-2-1-18-13 p 30; RKTko 3-2-1-153-16 p 18; Tampuu 2017, lk 108; VÕS komm III/Käerdi, § 1037 komm 3; Sein, lk 100

1.2. Põhiõiguste kollisioon

Oluline on rõhutada, et PS §-de 19 ja 26 kaitsealasse kuuluvad isikuõigused ei ole piiranguteta õigused.⁴³ Eelkõige tuleb omavahel kaaluda ühe osapoole isikuõigusi ning teise poole loome- või väljendusvabadust.

Reeglina omistatakse erinevatele põhiõigustele sarnane kaal. Seega tuleb isikuõiguste kaalumisel vastandlike põhiõigustega lähtuda ka sellest, kui sügavalt antud juhul isikuõigusi riivatud on. Saksa õiguskirjanduses on isikuõiguste kaitse sfäär jaotatud kolme taseme vahel. Kuna Eesti juristidest on seda aspekti eraldi käsitlenud Ele Liiv, piirdun siinkohal tema olulisemate järelduste refereerimisega. Esimesena tuuakse välja (1) individuaalsfäär, mis hõlmab isiku füüsilisi ja vaimseid võimeid, tema iseloomustust, tema visuaalset kujutist jms, mis väljendavad tema identiteeti tema suhtlemises ühiskonnaga. Inimesel kui ühiskonna liikmel on õigus oma identiteedi kaitsele, enda omapära ja enesemääramisõiguse säilitamisele. Kui individuaalsfäär hõlmab suures osas isiku suhtlemist ümbritseva maailmaga ning eelkõige ühiskondlikku ja tööalast tegevust, siis (2) privaatsfääri ja selle kaitse alla liigitavad saksa juristid eelkõige perekonna- ja eraelu kaitse. Ometi ei tähista privaatsfäär pelgalt isiku kodus või korteris, vaid ka väljaspool tema vahetuid eluruumi (ent siiski mitte tööl või avalikul üritusel) toimuvat. Privaatsfääri kaitse sõltub isiku enda tahtest – seda ei kaitsta juhul, kui isik ise on lubanud sellesse valdkonda kuuluvat teavet avalikustada. (3) Intiimsfäär (millesse Eestis levinud tavaarusaama kohaselt kuulub just eelmises punktis kirjeldatud valdkond) haarab saksa õigustraditsiooni kohaselt siiski eelkõige isiku usu-, mõtte- ja südametunnistuse vabadust ning tema delikaatseid isikuandmeid. Kaitse alla kuuluvad tema erakirjad, päevikumärkmed, aga samuti tema terviseandmed.⁴⁴ Eesti Riigikohtu kohtulahendeid läbi vaadates täheldasin, et Saksa ja Eesti õigustraditsioon on selles valdkonnas sarnane - ka Riigikohus on eelnimetatud kaitse sfääre kasutanud isikuõiguste rikkumise ja erinevate põhiõiguste kaalumisel.⁴⁵

⁴³ PS § 19 lg 1 on lihtsa piiriklausliga põhiõigus, millest tulenevalt võib seda piirata mis tahes põhjusel, mis ei ole PS-ga otseselt keelatud. PS § 26 teises lauses on sätestatud kvalifitseeritud piiriklausel, mis lubab eraelu riivata üksnes seaduses sätestatud juhtudel ja korras tervise, kõlbluse, avaliku korra või teiste inimeste õiguste ja vabaduste kaitseks, kuriteo tõkestamiseks või kurjategija tabamiseks.

⁴⁴ Liiv, lk 477-478

⁴⁵ RKHKo 3-3-1-85-15 p 23

1.3. Isikuõiguste ja intellektuaalse omandi õiguse seosed

Isikuõiguste ja intellektuaalse omandi suhe on kahetine. Ühelt poolt tuuakse välja paralleel isikuõiguste ja intellektuaalse omandi õiguse vahel. Saksa õigusdoktriini toob välja, et nii nagu intellektuaalomandi õigus on isiku- ja omandiõiguste hübriid, peaks ka isikuõiguste kaitsel olema kahetine ülesanne, st isikuõigused peaksid kaitsma nii isiku majanduslikke kui isiklike huve.⁴⁶ Leian, et ka Eestis võiks enam tähelepanu pöörata asjaolule, et isiku kujutisel ja eluloolisel infol võib olla majanduslik väärtus ning isikuõiguste kaitse peaks sellega arvestama.

Maximilian Wolf isikuõiguste kui hübriidõiguse puhul välja toodud, et “hübriidõigus” ei tähenda antud juhul nagu koosneks isikuõigus varalisest ja isiklikust poolest, vaid seda, et sõltuvalt puudutatud isiku eelistustest võib iga isikuõiguse aspekt olla kas varaliste või isiklike õiguste rikkumine. Selle üle otsustamine käib isiku vaba enesemääratlemise õiguse alla ning kohus ei saa ette kirjutada kummaga rohkem tegu on.⁴⁷

Märkida tuleb, et alati ei ole piir isikuõigustega kaitstud õigushüvede ning näiteks autoriõigusega kaitstud teoste vahel selge. Nii on Maailma Intellektuaalse omandi Organisatsioon (edaspidi WIPO) oma tegelaskujude turustamist puudutavas raportis käsitlenud ka füüsiliste isikute nime ja kujutise turunduslikul otstarbel kasutamist.⁴⁸ Riigikohus on aga märkinud, et elulooraamatus ilma loata kasutatud intervjuu puhul võib lisaks isikuõiguste kasutamisele tegu olla ka autoriõiguse seadusega kaitstud suulise kõne kasutamisega.⁴⁹ Samuti on minu kogemuse põhjal tavapärane, et esinejalepingus käsitletakse ilma vahet tegemate kõrvuti õigusi, mis range määratluse järgi kuuluvad kas autoriõiguste või isikuõiguste alla (nt loa andmine esineja nime ja kujutise kasutamiseks reklaammaterjalis).

⁴⁶ Beverley-Smith, Huw; Ohly, Ansgar; Lucas-Schloetter, Agnes. Privacy, Property and Personality: civil law perspectives on commercial appropriation. Cambridge University Press, 2005. p 10

⁴⁷ Wolf, Maximilian. Bereicherungsausgleich bei Eingriffen in höchstpersönliche Rechtsgüter. Zugleich ein Beitrag zur Simulation von Verträgen durch die Eingriffskondiktion. Neue Schriften zum Zivilrecht. Band 7. Nomos, 2017. S 258

⁴⁸ WIPO, Character Merchandising - Report prepared by the International Bureau, WO/INF/108. Arvutivõrgus: https://www.wipo.int/export/sites/www/copyright/en/activities/pdf/wo_inf_108.pdf (26.04.2020)

⁴⁹ RKTko 3-2-1-153-16 p 20

Arvan, et antud töös käsitletud isikuõiguste elemendid on intellektuaalse omandi elementidele küllalt sarnased, et nt kujutise väärtuse hindamisel saaks eeskujuna kasutada intellektuaalomandi õiguse rikkumise korral kasutatavaid rikkumise hüvitamise meetode. Nii nimetatakse kaubamärgiõiguse rikkumise korral rikkumise teel saaduks kaubamärgi kasutamise võimalust, mille harilikuks väärtuseks on sellisel viisil kasutamise eest tavaliselt võlgnetav litsentsitasu, teise isiku foto või muu kujutise õigustamatu avaldamise korral aga vastava kujutise kasutusvõimalust, mille harilikuks väärtuseks on tasu, mille maksmist vastav isik tavaliselt pildi sellisel viisil kasutamise eest nõuaks.⁵⁰ Arvan, et tinglikult võib ka sellist pildi kasutamise eest nõutavat tasu hüpoteetiliselt litsentsitasuks nimetada. Samas tuleb välja tuua, et intellektuaalse omandi kaitse vahendeid ei saa isikuõiguste puhul otse kasutada. Nii võib küll isikuõiguse elementidel olla turuväärtus, kuid nende puhul pole siiski tegemist autoriõigusega kaitstud teostega.⁵¹ Sarnasele järeldusele on kohus jõudnud kaasuste puhul, kus hageja on leidnud, et tema kujutis on kaitstav autoriõigusega.⁵²

Isikuõiguste ja intellektuaalse omandi suhte teise poolena tuleb välja tuua asjaolu, et isikuõiguste rikkumine võib sageli toimuda loometegevuse käigus ning olla seotud autoriõigusega kaitstud teostega.

⁵⁰ VÕS Komm/Käerdi, § 1037 koll 3.1.2.

⁵¹ Huw jt. p 3

⁵² HMKo 2-08-28642; TlnRnKo 2-17-19184

2. Rikkumiskondiktsiooni kujunemine, olemus ja funktsioon

2.1. Rikkumiskondiktsiooni olemuse ja funktsiooni avamine läbi võrdluse

Antud magistritöö eesmärk on teada saada, kas ja kuidas on rikkumiskondiktsiooni abil võimalik tõhusalt kaitsta isikuõigusi. Seatud eesmärgi saavutamiseks on mõttekas esmalt selgitada, mis eesmärki täidab alusetu rikastumise õigus üldisemalt ning seejärel analüüsida lähemalt, mida loetakse rikkumiskondiktsiooni olemuseks ja funktsiooniks.

Antud peatükis püütakse rikkumiskondiktsiooni olemust ja funktsiooni mõtestada eelkõige läbi võrdluse Saksa analoogse seadusandluse ja õigusteooriaga ning läbi võrdluse õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise regulatsiooniga.

Ühelt poolt on Saksa alusetu rikastumise ja kitsamalt rikkumiskondiktsiooni⁵³ (*Eingriffskondiktion*) uurimine põhjendatud sellega, et Eesti alusetu rikastumise sätete aluseks on D. Königi ettepanekud BGB alusetu rikastumise regulatsiooni muutmiseks, mis tehti Saksa võlaõiguse reformi raames⁵⁴. Alusetut rikastumist küll Saksa võlaõiguse reformiprogrammi ei lisatud, kuid Königi tööd senise kohtupraktika ja õigusteooria mõtestamisel on Saksa õigusteadlased pidanud väga oluliseks⁵⁵. Kuna Eesti regulatsiooni aluseks võetud ettepanekud põhinevad suures osas mahukal töö, mida König Saksa õiguspraktika ja õigusteooria tunnustatud seisukohtade läbitöötamisel tegi⁵⁶, võib isegi väita, et läbi selle on Eesti pidanud vähemalt teatud määral üle võtma ka mõttekäigud, mille kaudu antud ettepanekuteni jõuti. Selle kinnituseks võib pidada ka Eesti kohtupraktikas ja õiguskirjanduses välja käidud seisukohti, mida võibolla otse Eesti alusetu rikastumise sätete sõnastusele viidates kasutada ei saaks, kuid mis Saksa õigusteoorias laialt levinud on.⁵⁷

⁵³ *Eingriffskondiktion* oleks korrektsem eesti keelde tõlkida kui sekkumiskondiktsioon (vt täpsemat selgitust antud töö alapeatükis 2.2.2), kuid selguse huvides kasutatakse Eesti õiguskirjanduses juurdunud rikkumiskondiktsiooni mõistet.

⁵⁴ VÕS III Komm/Käerdi, lk 583

⁵⁵ Lorenz, W. jt (toim) J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2, Recht der Schuldverhältnisse 812-822. Berlin: Sellier-de Gruyter, 1999, vor § 812, Rn 5; Zimmermann, Reinhard. Unjustified Enrichment: The Modern Civilian Approach, Oxford Journal of Legal Studies, Vol 15, No 3, 1995, p 425

⁵⁶ VÕS III Komm/Käerdi, lk 583

⁵⁷ Nt isiku kujutise kaitse esiletõstmine rikkumiskondiktsiooniga kaitstavate isikuõiguste hulgas, vt lähemalt järgmisest alapeatükist.

Teisalt on vajalik Saksa ja Eesti alusetu rikastumise regulatsiooni ja õiguspraktika võimalike erinevuste väljatoomine. Selle üheks peamiseks põhjuseks on asjaolu, et töö kolmandas peatükis on olulisel määral toetunud Saksa kaasustele, kus isikuõiguste rikkumise korral alusetu rikastumise sätete alusel hüvitist on nõutud. Tuleb meeles pidada Riigikohtu mitmeid kordi ülekinnitatud seisukohta, et teiste riikide analoogilisi seadusi ja praktikat saab Eesti seaduse mõtte ja eesmärgi väljaselgitamisel võrdlusmaterjalina kasutada (eelkõige siis, kui Eestis sätte rakenduspraktika puudub, kuid on meiega üldjoontes sarnase õigussüsteemi ja seaduste rakendamise praktikaga riigis sarnase sätte puhul välja kujunenud), kuid välismaist kohtupraktikat ei saa automaatselt üle võtta⁵⁸. See tähendab, et Saksa näiteid ja seisukohti kasutades tuleb kindlasti tähelepanu pöörata ka võimalikele ajaloolistele, ühiskondlikele ja õigussüsteemi erinevustele, mis alusetu rikastumise sätete rakendamise praktikat isikuõiguste rikkumise korral mõjutada võivad.

Õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise regulatsiooni tuleb võrdlusena kasutada sarnastel põhjustel. Esmalt on oluline see, et sageli iseloomustatakse õiguskirjanduses alusetu rikastumise regulatsiooni olemust ja funktsiooni mitte iseseisvalt, vaid just läbi õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise regulatsiooni⁵⁹: alusetut rikastumist kirjeldatakse kui delikti peegelpilti⁶⁰ või tuletist⁶¹. Vahel tuuakse alusetu rikastumise aluspõhimõttena küll eraldi välja nn Pomponiuse maksimum⁶², mille järgi keegi ei tohiks teise isiku arvelt rikastuda ning tuletatakse sellest alusetu rikastumise kui teistest eraõiguse institutidest kõrgemalseisev eriline õiglase õiguse väljendus⁶³, kuid kaasaegne õiguskirjandus suhtub sellesse valdavalt kriitiliselt⁶⁴ ning rõhutatakse, et iga kondiktioonitüüp on siiski määratud täiendama mõnda teist instituuti ning nõnda edasi kandma ja ellu viima mujal õiguskorras juba paika pandud väärtusi⁶⁵. Nii tuleb ka VÕS-i kommentaaride järgi alusetu rikastumise regulatsiooni funktsioonide mõistmiseks vaadelda võlaõiguse süsteemi ja funktsioone tervikuna. Võlaõiguse funktsiooni kõige laiemas mõttes nähakse eraõiguse subjektide vahel varaliste väärtuste kohase ehk õiglase ümberjagamise tagamises. Õiglase ümberjagamise tagatakse

⁵⁸ RKTko 3-2-1-145-04 p 39; RKTko 3-2-1-103-08 p 20; RKTko 3-2-1-123-11

⁵⁹ VÕS komm III/Käerdi, 52. ptk, komm 1, lk 582, sissejuhatus 52. ptk 3. jakku, lk 606

⁶⁰ Zimmermann, p 404

⁶¹ Bamberger, Heinz Georg; Roth, Herbert; Hau, Wolfgang; Poseck, Roman (Hrsg). Beck'scher Online-Kommentar BGB. München: Verlag C.H. Beck. Stand: 1.02.2020, Edition: 53. BeckOK BGB/Wendehorst, BGB § 812 Rn. 120

⁶² D 12.6.14: Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiores („sest vastavalt loomulikule õiglusele ei tohi keegi rikastuda teise isiku kahjuks”) (Värv, 25-26)

⁶³ BGH, 08.07.2003 - VI ZR 274/02 - NJW 2003, 3193

⁶⁴ BeckOK BGB/Wendehorst BGB § 812 Rn. 3

⁶⁵ Värv, lk 53

võlaõiguses peamiselt kolme vahendiga: lepingu (teingu), lepingusarnaste suhete (eelkõige käsundita asjaajamise) regulatsiooni ning õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise regulatsiooniga. Alusetu rikastumise õiguses nähakse siin omamoodi abiinstituuti, mis täiendab ülalnimetatud võlaõiguslikku hüvede ümberjagamise süsteemi osas, kus need osutuvad puudulikuks.⁶⁶ Rikkumiskondiktsiooni sätetes nähakse norme, mis täiendavad funktsionaalselt deliktiõiguse regulatsiooni.⁶⁷

Teine põhjus, miks delikti ja rikkumiskondiktsiooni võrdlemine ja piiritlemine eriti isikuõiguste rikkumise kontekstis vajalik on, tuleneb asjaolust, et erinevalt VÕS-i 52. peatüki sätetest on VÕS-i kahju õigusvastase tekitamise üldsätetes isiklike õiguste rikkumine kahju õigusvastasuse kataloogis eraldi välja toodud (§ 1045 lg 1 p 4) ning §§-des 1046-1047 veel täpsemalt lahti seletatud. Selle tulemusena on isiklike õiguste rikkumist (rikkumise õigusvastasuse kontrolli koosseisus) deliktiõiguse raames hoopis põhjalikumalt analüüsitud kui rikkumiskondiktsiooni puhul. Riigikohus on mitmeid kordi oma otsustes lahti seletanud, millistel juhtudel on isiklike õiguste rikkumine õigusvastane⁶⁸. Ainukesed korrad, kui Riigikohus on käsitlenud isikuõiguste rikkumist alusetu rikastumise kontekstis, on tegemist olnud kaasustega, kus eelnevalt on kontrollitud ja kinnitatud õiguste rikkumise õigusvastasust deliktide korral ning sedastanud, et sellistel juhtudel on tegemist ka õiguse rikkumisega VÕS §-de 1037 ja 1039 mõttes⁶⁹. Ka õiguskirjanduses on kinnitatud, et rikkumiskondiktsiooni puhul saab kindlalt õiguse rikkumist kinnitada just sellistes olukordades, kus delikti üldkoosseisu eelduste täitmise kontrolli tulemusel on õiguse rikkumist jaatud⁷⁰. Seega on mõistlik rikkumiskondiktsiooni eelduste täitmise analüüsi raames toetuda kohtupraktikas ja õiguskirjanduses kahju õigusvastase tekitamise kontekstis isikuõiguste rikkumise kohta kirjutatud seisukohtadele. Seejuures tuleb isikuõiguste rikkumise korral kahju hüvitamist nõudes esitatud näiteid ja seisukohti kasutades kindlasti tähelepanu pöörata erinevustele nõude esitamise eeldustes, eriti aga erinevustele hüvitise suuruse määratlemise alustes.

⁶⁶ VÕS komm III/Käerdi, 52. ptk, komm 1, lk 582

⁶⁷ VÕS komm III/Käerdi, sissejuhatus 52. ptk 3. jakku, lk 606

⁶⁸ nt RKTko 3-2-1-104-09; RKTko 3-2-1-152-09; RKTko 3-2-1-159-14; RKTko 2-15-16007/50

⁶⁹ RKTko 3-2-1-18-13 p 30; RKTko 3-2-1-153-16 p 18.

⁷⁰ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037 komm 3; Tampuu lk 108.

2.2. Eesti ja Saksa alusetu rikastumise regulatsiooni võrdlus

2.2.1. Regulatsiooni kujunemine

Eesti ja Saksa alusetut rikastumist puudutavat regulatsiooni võrreldes paistab esmalt silma erinevus sätete struktuuris. See näitlikustab dogmaatilist pööret, mis 20. sajandi jooksul alusetu rikastumise õiguses toimunud on. BGB-s on alusetust rikastumisest tulenevaid võlasuhted reguleeritud §§-des 812–822. BGB § 812 lõikes 1 on formuleeritud üldklausel, järgmistes sätetes mõningad täpsustused ja erandid ning nõude sisu ja ulatus, mis kohalduvad kõigi rikastumisenõuete puhul. On näha, et sätteid formuleerides on lähtutud ühtsusõpetusest, mille järgi alusetu rikastumise õiguse puhul on tegemist üldise ja ühtse nõudega. Eesti alusetu rikastumise sätete koostamisel on lähtutud tänapäeval valitsevast eristamisteooriast, mille järgi eristatakse võlausaldaja soorituse kaudu toimunud e soorituskondiktsiooni ja mittesoorituskondiktsioone. Sooritus- ja mittesoorituskondiktsioonide puhul on seejuures tegemist funktsiooni, eelduste ja sisu poolest erinevate nõuetega.⁷¹ Soorituskondiktsiooni käsitletakse kui lepinguõigust täiendavat ja seega hüvede käibe valdkonda kuuluvat instituuti, mittesoorituskondiktsiooni aga kui käsundita asjaajamise või deliktiõiguse regulatsiooni täiendavat ja seega hüvede kaitse põhimõttest lähtuvat instituuti.⁷² VÕS-i 52. peatükk algab üldsättega (§ 1027), millele järgnevad soorituskondiktsiooni (§§ 1028-1036), rikkumiskondiktsiooni (§§ 1037-1040) ning teise isiku kasuks tehtavaid kulutusi (§§ 1041-1042) käsitlevad jaod. Igas jaos on eraldi sätestatud käsitletava kondiktsiooni eeldused, sisu ja ulatus.

BGB § 812 lg 1 1. lause sätestab, et isik, kes saab teise isiku sooritusega või muul viisil tema kulul midagi ilma õigusliku aluseta, peab selle talle välja andma. Sätet on püütud sõnastada nii, et oleks kaetud kõik võimalikud alusetu rikastumise olukorrad⁷³. BGB jõustumise ajal nähti selles üldist ja ühtset rikastumisenõuet, millega püüti täita (mõnede autorite arvates võimatu) ülesannet liita rooma kondiktsioonid loomuõigusest tulnud põhimõttega, et keegi ei tohi teise arvel õigustamatult rikastuda.⁷⁴ Ühtsusõpetuse järgi kujutab alusetu rikastumise

⁷¹ Ellger, S 190

⁷² Värvi, lk 39; VÕS kamm III/Käerdi, 52. ptk, kamm 1, lk 582

⁷³ Värvi, lk 50

⁷⁴ Jansen, Nils. Gesetzliche Schuldverhältnisse. Eine historische Strukturanalyse. Archiv für die civilistische Praxis. Jahrgang 216 (2016), Heft 1-2., s 133; Schermaier, M.J. 'Performance-Based' and 'Non-Performance Based' Enrichment Claims: The German Pattern. European Review of Private Law. Volume 14 (2006), Issue 3 p 365; Ellger, 41-42

õigus seega endast õigluse põhimõtte otsest väljendust.⁷⁵ Üldisest ja ühtsest rikastumisnõudest lähtumine tähendas ka seda, et kõikide rikastumisnõuete puhul eeldati, et need täidavad sarnast funktsiooni ja et neil on samad eeldused ja sisu.⁷⁶ Sätete formuleerimisel on aga toetunud ajaloolistele allikatele ning arvestatud 19. sajandi ühiskondliku ja sotsiaalmajandusliku korraga⁷⁷ - st kõigile alusetu rikastumise nõuetele ühtemoodi sobivate sätete koostamisel on aluseks võetud situatsioon, kus nõutakse tagasi alusetu soorituse teel kaotatud kehaline ese.⁷⁸

BGB §§-de 812-822 sõnastust ei ole nende kehtima hakkamisest peale muudetud. See ei tähenda siiski, et muutumatuks oleks jäänud ka põhimõtted nende mõtestamisel ja rakendamisel. Arusaam, et § 812 sisaldab endas tegelikult mitut erinevat rikastumisõiguslikku nõuet, mida tuleb eristada selle alusel, kas rikastumine on toimunud soorituse kaudu või „muul viisil” ning et “muul viisil” tähendab rikastumist võlausaldaja õiguste rikkumise kaudu võlgniku poolt, toimus Saksamaal juba 1930. aastatel.⁷⁹ Kindla tunnistuse sellest, et ka Saksamaal lähtutakse tänapäeval eristamisteooriast, annab Saksa rahvusvahelise eraõiguse seaduse 1999. aasta muudatused, mille alusetut rikastumist puudutav artikkel 38 sätestab eraldi lõigetes kohaldamisalused soorituskondiktsiooni, rikkumiskondiktsiooni ja ülejäänud juhtude puhul.⁸⁰ Saab öelda, et Saksamaal on alusetu rikastumise üldklausel formuleeritud seaduses, sellest tuletatud erikoosseisud on aga ajapikku välja kujunenud õigusteoorias ning leidnud tunnustust kohtupraktikas.⁸¹

Rikkumiskondiktsiooni puhul saab Saksamaal alates BGB väljatöötamisest tänaseni välja tuua kolm teineteisele järgnevat teoreetilist käsitlusviisi, mis erinevad üksteisest nii omistavate funktsioonide kui ulatuse poolest. Nagu eelpool mainitud, lähtus BGB kehtestamise ajal valitsenud traditsiooniline rikastumisõpetus põhimõttest, et sooritus- ja mittesoorituskondiktsioonide puhul (kondiktsioonide hulka on arvestatud ka juhud, kus rikastumine toimub võlgniku tegevuse tulemusel või juhuse tõttu⁸²) on tegemist ühe üldise ja

⁷⁵ Värvi, lk 39

⁷⁶ Ellger, S 42;

⁷⁷ Ellger, S 48

⁷⁸ Soorituskondiktsiooni aluseks võtmise selge ilming on näiteks see, et BGB §§-s 812-822 on sõna *Leistung* (sooritus) ja selle tuletisi kasutatud tervelt 20 korda.

⁷⁹ Värvi, lk 45

⁸⁰ Thomale, Chris. *Leistung als Freiheit: Erfüllungsautonomie im Bereicherungsrecht. Studien zum Privatrecht* 23. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012, s 250

⁸¹ Värvi, lk 48

⁸² Ellger, S 47

ühtse rikastumisnõudega, millel on üks funktsioon, eeldused ja sisu. Nõude puhul oli rõhuasetus sellel, et midagi pidi ilma õigusliku aluseta ühe isiku varast teise isiku varasse ülemineku - seetõttu on teooriat nimetatud vara ülemineku õpetuseks (*die Lehre von der Vermögensverschiebung*).⁸³ Algselt lähtuti selgelt põhimõttest, et nõude alusetu rikastumise alusel saab esitada siis, kui võlgnik on ilma õigusliku aluseta saanud mingi asja, mis kuulus võlausaldaja vara hulka ning on selle võrra rikastunud.⁸⁴ Erinevalt täna üldlevinud seisukohast nägi toonane kehalise eseme keskne lähenemine lisaks võlgniku rikastumisele ette ka võlausaldaja poolse kahju olemasolu. Seejuures esines alusetu rikastumise järgne õigusliku aluseta vara ülemineku õpetuse järgi vaid siis, kui antud ese oli algselt võlausaldaja vara koosseisu kuulunud.⁸⁵ Mõistetavalt piiras selline lähenemine tunduvalt nõude kasutusvõimalusi valdkondades, mis tänasel päeval suurema osa rikkumiskondiktsiooni alusel esitavatest nõuetest moodustavad, ehk olukordades, kus võlausaldaja rikastumine seisneb eelkõige kasutuseelise saamises. Vara otsese ülemineku nõude kitsendav mõju rikastumisnõude kasutatavusele juba ilmne ning §-s 812 on eeldus sõnastatud juba pehmemal kujul: enam ei räägitud võlausaldaja varast rikastumisest, vaid võlausaldaja arvel (*auf Kosten*) rikastumisest.⁸⁶ Hoolimata vara mõistele laiema seletuse andmisest ei sobinud ühe isiku varast teise isiku varasse ülemineku seadmine rikastumisnõude põhieelduseks kokku muutunud tehnoloogilise ja sotsiaalmajandusliku olukorraga: erinevalt agraarühiskonnast vajas 20. sajandi industriaalühiskond alusetu rikastumise puhul lähenemist, mis arvestaks ka olukordadega, kus võõras asi (ära)kasutati või kus tegemist ei ole kehalise esemega seotud õiguste (nt intellektuaalomandi) õigustamatu kasutamisega.⁸⁷

Traditsioonilise rikastumisõpetuse kitsaskohtade ületamiseks otsiti alusetu rikastumise õpetusele uusi, alternatiivseid dogmaatilisi aluseid. Õigusteoorias järgmisena üles kerkinud teoretilist käsitusviisi, millega rikkumiskondiktsiooni⁸⁸ mõtestada üritati, võib nimetada alusetu rikastumise õigusvastasuse teooriaks (*Rechtswidrigkeitstheorie*). Õpetus lähtus põhimõttest, et keegi ei tohi kasu saada, olukorrast, kus ta on õigusvastaselt teise isiku

⁸³ Ellger, S 41 ff

⁸⁴ Ellger, S 48

⁸⁵ Wolf, S 112; Ellger, S50

⁸⁶ Ellger, S 73

⁸⁷ Ellger, S 68 ff

⁸⁸ Teooria loojad lähtusid ühtsusõpetusest ning pidasid enda lähenemist ühtemoodi rakendatavaks kõigi alusetu rikastumise viiside puhul. Kriitikud on aga tähelepanu juhtinud, et võlausaldaja sooritusel põhinevat alusetut rikastumist on väga raske õigusvastase teoga seletada. (MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 271-272)

õigusesse sekkunud⁸⁹, keegi ei tohi ebaõiglaselt saadud tulu endale hoida.⁹⁰ Põhitähelepanu on antud lähenemise puhul teol, mis võlgniku rikastumiseni viis: alusetu rikastumise nõue rahuldatakse sel juhul, kui nimetatud tegu üldiste põhimõtete järgi õigusvastane on,⁹¹ võlausaldaja kahju olemasolu või selle puudumine pole antud juhul asjakohane.⁹² Kriitikute arvates muutis selline igasuguse õigusvastase tegevuse nõude eelduseks võtmine rikastumisnõude liiga laiaks.⁹³ Kriitikast lähtudes täpsustati hiljem, et antud kondiktsiooni saab kasutada vaid siis, kui võlgniku rikastumine põhineb võõra õigushüve õigusvastasel kasutamisel või on saadud rikkudes õigusnormi, mille eesmärk on teise isiku kaitse.⁹⁴ Õigusvastase teo asemel hakati rõhuma õigusvastase omamise kriteeriumile,⁹⁵ kuid ka selline seletus ei olnud kriitikute arvates sobiv: asjaolust, et mingi tegevus on õigusvastane, ei saa veel tuletada, et tegevuse tulemusel saadud majanduslikud eelised peaksid tingimata kuuluma vastava õigusnormi poolt kaitstud isikule.⁹⁶ Teooria praktikas rakendamist raskendas ka asjaolu, et selle väljatöötamise ajal 20. sajandi alguses valitses veel arusaam, et alusetu rikastumise puhul on tegemist ühe üldise ja ühtse nõudega. Antud teooria püüe õigusvastasuse kriteeriumi seletada nii, et see sobiks kasutamiseks ka tänapäeva mõistes soorituskondiktsioonide puhul, võis aga viia üpris elukaugete ja kunstlike moodustisteni. Samuti on põhjendusena, miks antud teooria oma algusaegadel laialdast toetust ei leidnud, välja toodud asjaolu, et see töötati välja ajal, mil õigusteadus ja kohtupraktika tegeles veel hiljuti kehtima hakanud BGB mõtestamise ja interpreteerimisega, ega olnud valmis selle põhimõtteid muutva uue süstemaatika kasutuselevõtmiseks.⁹⁷ Tänapäeval seevastu võib õigusvastasuse kriteeriumi käsitlemisel kitsamalt rikkumiskondiktsiooni ja isikuõiguste kontekstis olla täiesti praktiline väärtus.⁹⁸

Kolmas ning tänase päevani rikkumiskondiktsiooni mõtestamisel valitsev teooria sai alguse 1930. aastatel. Tegemist on esimese õpetusega, mis lähtus eristamisteooriast ning suutis tänu sellele hoiduda mitmetest kitsaskohtadest, mis varasemate teooriate puhul esile kerkisid. Antud lähenemise järgi pole tegevus, mis rikastumiseni viis rikastumisnõude põhielement

⁸⁹ Ellger, S 91

⁹⁰ Ellger, S98

⁹¹ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 271

⁹² Ellger, S 94

⁹³ BeckOK BGB/Wendehorst BGB § 812 Rn. 122

⁹⁴ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 273

⁹⁵ Wolf, S 125; Ellger, S144

⁹⁶ Ellger, S 145; Wolf, S175

⁹⁷ Ellger, s 102

⁹⁸ Wolf, s 127

ning sellest lähtuvalt ei peeta niivõrd oluliseks ka tegevusele antavat õiguslikku hinnangut. Põhitähelepanu on seevastu küsimusel, kas rikastunu poolt saadavate eeliste puhul on tegemist hüvedega, mis õiguskord teisele isikule omistab.⁹⁹ Sellest lähtuvalt nimetatakse õpetust omistamisteooriaks (*Zuweisungstheorie*). Rikkumiskondiktsiooni aluseks on antud lähenemise järgi õiguse edasitoimimise (*Rechtsfortwirkung*) idee - nõude tekkimise eelduseks on ühele isikule kuuluva õigushüve kasutamine teise isiku poolt. Teooria on kasutatav kõigi absoluutsete subjektiivsete õiguste puhul, kuid idee seletuse aluseks on esemeline omand.¹⁰⁰ Kirjeldatakse, et olukorras kus pole võimalik asjaõiguslikku nõuet (vindikatsioonihagi või negatoorhagi) esitada, tekib kaotatud õiguse asemele rikastumisõiguslik nõue. Õiguse rikkumise tõttu tekkiv hüvitisnõue on seega seotud kaotatud omandiga, mille eesmärk „elab edasi” võlaõigusliku nõude kujul.¹⁰¹

Kuigi tegemist on tänaseni valitseva lähenemisega rikkumiskondiktsiooni mõtestamisel, pole ka omistamisteooria kriitikast pääsenud. Eelkõige heidetakse sellele ette liigset ambivalentust: omistatavuse mõiste olevat nii ebamäärane, et võimaldab igal üksikjuhul jõuda just sellele järeldusele nagu soovitakse.¹⁰²

Nagu näha, on alusetu rikastumise õiguse dogmaatika Saksamaal 20. sajandi jooksul teinud läbi hulgaliselt keerdkäike, seejuures muutunud aina viimistletumaks ja samal ajal komplekssemaks. On isegi arutletud, ega alusetu rikastumise õiguse teooria pole omandanud sellist keerukuse taset, et on juba muutunud liiga esoteeriliseks ja ebapraktiliseks.¹⁰³ Samal ajal kui valdkonna õigusteooria on arenenud sedasi, on seaduse tekst jäänud muutumatuks ning konstruktsioonid, millega uusi teadmisi ja olusid üritatakse sajandivanuse seadusetekstiga siduda, on vahel muutunud juba kunstlikuks. Seetõttu on mõistetav, et 1970. aastate lõpus palus Saksa justiitsministeerium Detlef Königil leida vastus küsimusele, kas alusetu rikastumise õiguse teooria ja õiguspraktika edasiarengust lähtudes oleks soovitatav ka vastava valdkonna seadusandlust uuendada.¹⁰⁴ König vastas küsimusele jaatavalt ning esitas BGB alusetu rikastumise osa reformimiseks eelnõukavandi, mille koostamisel oli arvestatud

⁹⁹ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 277

¹⁰⁰ Ellger, s 157 ff; Jauernig/Stadler BGB § 812 Rn. 51

¹⁰¹ Värvi, lk 39

¹⁰² MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 278

¹⁰³ Zimmermann, p 425

¹⁰⁴ Lieb, Manfred. Das Bereicherungsrecht de lege ferenda. Neue Juristische Wochenschrift. 1982, Heft 37. S 2034

nii kehtiva BGB alusetu rikastumise regulatsiooni, tunnustatud õigusteooria ja kohtupraktika, kui ka kondiktsioonidele sarnaste kaasusgruppide arengutega Inglise ja USA õiguses.¹⁰⁵

Detlef Königi eelnõu koosneb viiest osast, millest esimene käsitles soorituskondiktsiooni, teine rikkumiskondiktsiooni ning kolmas kulutuste kondiktsiooni. Neljas osa annab juhiseid, kuidas sätestada nn kolmnurksuhteid ning viies osa sisaldas üldsätet, mille alusel kohtud ja õiguskirjandus saavad vajadusel välja kujundada uusi nõudeid nendeks juhtudeks, kui üks isik on teise isiku arvel rikastunud muul viisil kui eelnevates sätetes nimetatud.¹⁰⁶

Detlef Königi reformikavandit on küll nimetatud Saksa alusetu rikastumise õiguse viimase saja aasta arengute väärtuslikeimaks kokkuvõtteks, milles samas on välditud ülereguleerimise ohtu - ellu seda kavandit aga Saksamaal ei viidud.¹⁰⁷ Saksamaa juristide üks arvamusiidreid, Kölni ülikooli tsiviilõiguse professor ja mõjuka õigusteadusliku ajakirja „Archiv für die civilistische Praxis“ kaasväljaandja Manfred Lieb (1935-2017) resümeeris, et kuigi tegemist on kaalutletud ja mõistliku eelnõuga, mis sobib edasise diskussiooni aluseks, pole kindel kas uus regulatsioon, mis olulises osas piirdub vaid valitsevate seisukohtade selgemalt ja ülevaatlikumalt formuleerimisega, pingutust väärt on. See võib küll tudengeid rõõmustada, aga on kaheldav, et kohtunikel sellest kasu oleks.¹⁰⁸

Erinevalt Saksamaast ei pidanud Eesti 1990. aastatel võlaõigusseadust ette valmistades sügavalt mõtlema selle peale kui otstarbekas on sada aastat toiminud süsteemi ümberstruktureerimine. Algselt oli eelnõu koostajatel küll plaanis sarnaselt teiste tsiviilseadustiku osadega võtta seaduse väljatöötamise aluseks Eesti 1940. aasta tsiviilseadustiku eelnõu, mis suures osas põhines 19. sajandist pärit Balti Eriseadusel. Põhjendusel, et võlaõiguse puhul on tegemist eriti dünaamiliselt areneva tsiviilõiguse haruga, milles on 20. sajandi jooksul toimunud väga kiire areng, sellest plaanist siiski loobuti ning aluseks võeti kaasaegsemad võlaõiguse allikad. Sobivate allikate valikukriteeriumiteks oli lähtumine nende riikide võlaõigusest, mis on olnud eeskujuks ka teiste eraõiguslike seaduste väljatöötamisel ning orienteeritus tulevikku.¹⁰⁹

¹⁰⁵ VÕS komm III/Käerdi, 52. ptk, komm 3, lk 583; Värv, lk 41

¹⁰⁶ Zimmermann, p 425

¹⁰⁷ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 45; Zimmermann, p 425

¹⁰⁸ Lieb, S 2040

¹⁰⁹ Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE). Seletuskiri. Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/0d9390ea-974c-35ab-a6c7-cb14062c3ad3/V%C3%B5la%C3%B5igusseadus> (30.03.2020)

Nagu varem mainitud, võeti alusetu rikastumise sätete koostamisel aluseks Detlef Königi reformikavand. Königi reformiplaani Eesti võlaõigusesse kohandamise käigus on algsest kavandist mitmeski punktis kõrvale kaldutud (näiteks Königi kavandi üldsätte asemel on VÕS-i alusetu rikastumise peatükil sissejuhatav säte), rikkumiskondiktsiooni sätestava osa osas on Königi eeskuju aga selgelt äratuntav.¹¹⁰

Esmapilgul võib jääda mulje, et VÕS §-i 1027 puhul on tegemist BGB § 812 lg 1-le või Königi kavandi viiendale osale sarnaneva üldklausliga. Erinevalt neist ei ole antud säte siiski väljaandmise nõude alusena otse kohaldatav ning sellest ei ole võimalik tuletada ka muid alusetu rikastumise nõudeid lisaks neile, mis VÕS §-des 1028–1042 juba reguleeritud on.¹¹¹ Sätte järgi peab isik alusetut rikastumist puudutavas peatükis (ptk 52) sätestatud alustel ja ulatuses andma teisele isikule välja temalt õigusliku aluseta saadu. VÕS-i kommentaaride järgi sõnastatakse siin alusetu rikastumise üldpõhimõte, milleks on õigusliku aluseta omandatu väljaandmise kohustus isikule, kelle arvel rikastumine toimus e isikule, kelle vara hulgas oleks “rikastumise” põhjustanud positiivne varaline tagajärg pidanud saabuma. Kommentaari järgi on paragrahvi praktiline väärtus väike: tegemist on sissejuhatava viitenormiga, millest endast ei tulene alusetu rikastumise nõudeid.¹¹² Samas annab kommentaar ise antud töö autorile kindlust, et Saksa alusetu rikastumise sätteid ja teooriat võib Eesti omadega nii sarnaseks pidada, et neid saab tõlgendamisel eeskujuks võtta. Paralleele saab tõmmata nii BGB § 812 lg 1 1. lausega, kus teise isiku “arvel” rikastumine sedastatud on, kui ka omistamisteooriaga, mille puhul rõhutatakse, et alusetu rikastumise nõude saab esitada ainult see isik, kelle vara hulgas õiguskorra järgi positiivne varaline tagajärg oleks pidanud saabuma. Samuti annab see mõningaid pidepunkte rikkumiskondiktsiooni sätetes kasutatava “õigustatud isiku” mõiste sisustamiseks - §-de 1037-1040 kommentaarid sellel lähemalt ei peatu.

Hüvitamist õiguse rikkumise korral, e rikkumiskondiktsiooni käsitleb võlaõigusseaduse alusetut rikastumist reguleeriva 52. peatüki 3. jagu. Jao keskne säte on § 1037 lg 1, mille järgi õigustatud isiku nõusolekuta tema omandit, muud õigust või valdust käsutamise, kasutamise,

¹¹⁰ Königi kavandi ingliskeelne tõlge kättesaadav: Zimmermann, p 428 jj; võlaõigusseaduse alusetut rikastumist puudutavate osade kavandid on kättesaadavad: Peter Schlechtriem'i 1996. a ja 1999. a ekspertarvamused VÕS alusetu rikastumise ja õigusvastase kahju tekitamise osade kohta koos alusmaterjaliga. Arvutivõrgus: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/27737> (14.04.2020)

¹¹¹ Värvi, lk 50

¹¹² VÕS komm III/Käerdi, § 1027, komm 3, lk 584

äratarvitamise, ühendamise, segamise või ümbertöötlemisega või muul viisil rikkunud isik (rikkuja) peab õigustatud isikule hüvitama rikkumise teel saadu hariliku väärtuse. Lisaks on antud töö kontekstis asjakohased § 1037 lg 3, mis sätestab hariliku väärtuse arvestamise põhimõtted, § 1038, mis käsitleb heauskse rikkuja vastutuse piirangud ning § 1039, kus on sätestatud pahauskse rikkuja vastutus.

2.2.2. Erinevused mõistetes

Arvestades asjaolu, et Eesti alusetu rikastumise õiguse sätete aluseks on võetud D. Königi Saksa alusetu rikastumise õiguse reformikavand, mis omakorda põhineb suures osas kehtiva BGB alusetu rikastumise regulatsiooni, tunnustatud õigusteooria ja kohtupraktika kokkuvõttel, võiks väita, et on olemas piisav kinnitus Saksa vastava valdkonna õigusteooria ja kohtupraktika sobivuse kohta Eesti seaduse mõtte ja eesmärgi väljaselgitamisele kaasaaitamisel. Antud magistritöö autori arvates tuleks enne lõpliku kinnituse andmist siiski tähelepanu pöörata ka asjaolule, et võlaõigusseaduse eelnõu, sealhulgas selle alusetut rikastumist puudutav peatükk tegi seaduse vastuvõtmisele eelnenud aastatega läbi olulised muudatused. Riigikogu õiguskomisjon tegi justiitsministeeriumi juurde loodud ekspertkomisjoni redaktsioonilistele märkustele, muudatusettepanekutele ja keelelisele korrektuurile põhinedes seaduseelnõus olulisi muudatusi.¹¹³ On võimalik, et muudatuste tulemusel on seadusetekst oma eeskujust niivõrd kaugenenu, et eeldab mõnes situatsioonis ka eeskujust erinevat tõlgendamist.

Nagu eelpool mainitud, on VÕS-i rikkumiskondiktsiooni sätestavas osas Königi eeskuju siiski selgelt äratuntav. Mõne sätte osas oleks antud magistritöö autori arvates teatud mugandamine isegi kasuks tulnud - näiteks § 1038 teises lauses sätestatud rikastumise ulatuse kindlaksmääramise täpsustus heauskse rikkumise korral on arusaadav Saksa kontekstis, Eestis võib aga vajada lisaselgitusi.¹¹⁴ Sünonüümika (ühe ja sama asja süsteemitult erineva nimetusega nimetamine) ja homonüümika (ühe ja sama terminiga erinevate asjade

¹¹³ Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE) teise lugemise jätkamine. IX Riigikogu stenogramm, V istungjärk. Kolmapäev, 10. jaanuar 2001, kell 13:00. Arvutivõrgus:

<http://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200101101300#PKP-2000007372>

¹¹⁴ Lähemalt selgitatud antud töö alapunktis 2.2.4.2

nimetamine) probleemid, mille tõstis Riigikogu arutelu käigus üles Jüri Adams¹¹⁵, on peaaegu kõrvaldatud.¹¹⁶

Küll aga tuleks tähelepanu pöörata võimalusele, et mõni Königi kavandi oluline nüanss on tõlkes kaduma läinud. Võimalikele ebatäpsustele tõlkes - antud juhul küll Eesti sätete saksa keelde tõlkimisel - on tähelepanu juhtinud eelnõule oma ekspertarvamuse andnud Peter Schlechtriem.¹¹⁷ Tõlke- või näpuvigade võimalikkust kinnitab ka näiteks seaduseelnõu 1999. aasta kavand, kus heausksest rikkujast räägitakse kui isikust, kes raske hooletuse tõttu oma õigustuse puudumisest ei teadnud.¹¹⁸

Olulisim erinevus Königi kavandi ja Saksa õigusteooriaga võrreldes on aga sõna “rikkumine” kasutamine saksakeelse *Eingriff*’i (otsetõlge *sekkumine*) vastena. Kas tegemist on ebatäpsusega tõlkes või teadliku valikuga, eelnõu seletuskirjast ega Riigikogu arutelu käigus välja ei tule.

Mainida tasub, et 2000. aastal välja antud Peter Schlechtriemi Saksa võlaõiguse eriosa eestikeelses tõlkes¹¹⁹ on rikkumiskondiktsiooni asemel kasutatud sekkumiskondiktsiooni nimetust ning ingliskeelsetes käsitlustes on *Eingriff* valdavalt tõlgitud *encroachment*’iks,¹²⁰ mille lähim eestikeelne vaste on *sissetungimine, üle piiride haaramine* või *interferenca*’iks¹²¹, mille eestikeelne vaste on *sekkumine*. Tõsiasi, et Eesti rikkumiskondiktsiooni sätted on selle mõiste osas saksakeelsest tõlkest kaugenenu, annab märku ka VÕS-i ingliskeelne tõlge, kus rikkumine on tõlgitud selgelt *violation*’iks.¹²²

¹¹⁵ Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE) teise lugemise jätkamine. IX Riigikogu stenogramm, VI istungjärk. Kolmapäev, 12. september 2001, kell 13:00. Arvutivõrgus:

<http://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200109121300#SND-900233088>

¹¹⁶ Kui mitte võtta arvesse, et §-s 1038 kirjutatakse “õigustatuse puudumisest” ja §-s 1039 “õigustuse puudumisest”.

¹¹⁷ Peter Schlechtriem’i 1996. a ja 1999. a ekspertarvamused VÕS alusetu rikastumise ja õigusvastase kahju tekitamise osade kohta koos alusmaterjaliga.

¹¹⁸ 1999. aasta seaduseelnõu § 1174 lg 4. Peter Schlechtriem’i 1996. a ja 1999. a ekspertarvamused VÕS alusetu rikastumise ja õigusvastase kahju tekitamise osade kohta koos alusmaterjaliga.

¹¹⁹ Schlechtriem, P. Võlaõigus. Eriosa. Tallinn: Juura, 2000

¹²⁰ Beverley-Smith, Huw; Ohly, Ansgar; Lucas-Schloetter, Agnes. Privacy, Property and Personality: civil law perspectives on commercial appropriation. Cambridge University Press, 2005. p 140; Zimmermann, p 418

¹²¹ Schermaier, p 384; Zimmermann, p 418; Dannemann, Gerhard. The German Law of Unjustified Enrichment and Restitution. A Comparative Introduction. Oxford University Press, 2009.

¹²² Võlaõigusseaduse ingliskeelne tõlge. Law of Obligations Act. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/515012020004/consolide>

Rikkumine ja sekkumine ei ole samatähenduslikud mõisted. Põhjalikumalt on rikkumise ja sekkumise eristamise vajadust lahti seletatud põhiõiguste kontekstis. Põhiseaduse kommenteeritud väljaandes tuuakse välja, et sekkumise sünonüüm on riive ning sekkumise või riivega on tegu siis, kui õiguse kaitsealasse kuuluvat tegevust, omadust või seisundid mõjutatakse õiguse kandja jaoks ebasoodsalt. Rikkumisega on tegemist aga alles siis, kui sekkumist ei ole võimalik õigustada.¹²³

Tuleb vaadata, kas eraõiguses mõistetakse rikkumist sarnaselt. VÕS-is annab rikkumise mõiste § 100 - kohustuste rikkumine. VÕS-i kommentaaride järgi on “kohustuste rikkumise” definitsioon §-s 100 universaalne, st see peaks kehtima kõigis võlasuhetes, sh alusetust rikastumisest tulenevast võlasuhtes.¹²⁴ Sätte järgi on kohustuse rikkumine võlasuhtest tuleneva kohustuse täitmata jätmine või mittekohane täitmine, sealhulgas täitmisega viivitamine. VÕS-i kommentaarides seletatakse mõistet lahti kui käitumist viisil, mis ei ole kooskõlas konkreetse võlasuhte poolelt oodatava käitumisega. Seega tuleb rikkumise kindlakstegemiseks teha selgeks kohustuse sisu ja võrrelda seda tegeliku olukorraga.¹²⁵ Märgitakse veel, et kohustuse rikkumist tuleb hinnata objektiivselt standardist lähtuvalt, st rikkumise tuvastamise tasandil jäävad kõrvale põhjused, miks rikkumine toimus - oluline on vaid objektiivne fakt, kas rikkumine leidis aset.¹²⁶

Autori arvates esineb *rikkumise/sekkumise* mõiste osas Eesti ja Saksa õigusteoorias erinevusi, mis võivad olla mõjutanud ka rõhuasetusi, mis rikkumiskondiktsiooni nõude eelduste lahtiseletamisel esile on tõusnud. Kas selle tagajärjel muutuks aga ka lõplik hinnang, mis eluliste asjaolude subsumeerimise tulemusel saadakse, on kaheldav. Pigem võib öelda, et rikkumise mõiste kasutamise tõttu võib Eesti rikkumiskondiktsiooni järgne tõlgendus olla lähemalt seotud Saksa rikkumiskondiktsiooni õigusvastasuse teooria tõlgendustele, mis seab keskpunkti õigusvastase teo, kui omistamisteooriale, kus rõhuasetus on isikul, kelle vara hulka rikastumine õiguskorra järgi kuuluma peaks.

¹²³ M. Ernits. PõhiS II peatükk, sissejuhatus/ komm 43-44 - Madise, Ü jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne. 4. parandatud ja täiendatud väljaanne. Tallinn: Juura 2017.

¹²⁴ Varul, Paul; Kull, Irene; Kõve, Villu; Käerdi, Martin; Sein, Karin. Võlaõigusseadus I. Üldosa (§§ 1-207). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Juura 2016. § 100 komm 3-4

¹²⁵ VÕS komm I/Kõve, § 100 komm 5a.

¹²⁶ VÕS komm I/Kõve, § 100 komm 5b.

Samas on võimalik, et vahetegu rikkumise ja sekkumise vahel on kunstlik ning tuleks lähtuda Tambet Tampuu sedastusest, et võlausaldaja õiguse rikkumisega on tegemist siis, kui tema õigusesse sekkutakse ilma tema nõusolekuta.¹²⁷

2.2.3. Nõude eeldused

2.2.3.1. Erinevused eelduste väljatoomisel

Nagu eelpool mainitud, on Saksamaal alusetu rikastumise nõude keskne säte BGB § 812 lg 1 ning Eesti rikkumiskondiktsiooni keskseks sätteks VÕS § 1037 lg 1. BGB lg 1 1. lause sätestab, et isik, kes saab teise isiku sooritusega või muul viisil tema kulul midagi ilma õigusliku aluseta, peab selle talle välja andma. VÕS § 1037 lg 1 järgi peab õigustatud isiku nõusolekuta tema omandit, muud õigust või valdust käsutamise, kasutamise, äratarvitamise, ühendamise, segamise või ümbertöötlemisega või muul viisil rikkunud isik (rikkuja) õigustatud isikule hüvitama rikkumise teel saadu hariliku väärtuse.

Antud sätetest tuletatakse rikkumiskondiktsiooni eeldused. Erinevad autorid on seejuures välja toonud erinevad eeldused ning eelduste kontrolli käigus analüüsinud erinevate asjaolude esinemist - seda eriti Saksamaal, kus üldklauslist tuletatud erikoosseisud ning nende sisustamine on õigusteoorias ajapikku välja kujunenud. Samas ei oma sellised lähenemiste erinevused suures plaanis rikkumiskondiktsiooni eelduste ja ulatuse väljaselgitamisele olulist mõju - valdavalt kontrollitakse samade asjaolude esinemist lihtsalt erinevates kontrolli etappides.¹²⁸

Nii on näiteks VÕS-i kommentaarides rikkumiskondiktsiooni puhul välja toodud kolm eeldust: teise isiku omandi või muu õiguse või valduse rikkumine; ilma nõusolekuta ja rikastumine.¹²⁹ Tampuu toob välja kaks eeldust: teise isiku õiguse rikkumine ja rikastumine.¹³⁰ Seejuures tähendab rikkumine Tampuu arvates teise isiku mingisse õigusesse sekkumist ilma selle isiku kui õiguse omaniku nõusolekuta või seadusest tuleneva õigusest.¹³¹ Seega käsitleb Tampuu ühe eelduse - "teise isiku õiguse rikkumine" - all asjaolusid, mida

¹²⁷ T. Tampuu. Alusetu rikastumise õigus võlaõigusseaduses. Lühitulevaade - Juridica 2002/7

¹²⁸ Ellger, S 213

¹²⁹ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 3.1.1.

¹³⁰ Tampuu 2017, lk 107-110

¹³¹ Tampuu 2017, lk 107

VÕS-i kommentaaride järgi tuleks kontrollida kahe erineva eelduse - “õiguse rikkumine” ja “ilma nõusolekuta” kontrolli käigus. Lõppjärel, kas on sobiv konkreetsel juhul rikkumiskondiktsiooni sätteid kohaldada, peaks seega mõlema käsitluse puhul ühesugune olema.

Ka Saksa õiguses on erinevad autorid rikkumiskondiktsiooni eeldused erinevalt välja toonud. Nii on sarnaselt Eestile mõnikord eraldi eeldusena välja toodud nõusoleku puudumine¹³², varasemalt perioodil toodi olulise eeldusena välja ka tingimus, et rikastuma pidi rikkuja vahetult¹³³, kuid tänapäeval on sellest seisukohast loobunud.¹³⁴

Üldlevinud on siiski neli rikkumiskondiktsiooni eeldust. Need on:

- 1) võõrasse õigusesse sekkumine (*Eingriff*);
- 2) mille tulemusel on midagi saadud (*erlangte Etwas*);
- 3) teise kulul (*auf Kosten*);
- 4) õigusliku aluseta.

2.2.3.2. Saksa alusetu rikastumise õiguse eelduste kohaldatavus Eesti õiguses

Saksa rikkumiskondiktsiooni eelduste nelikjaotus pole võimalik üheselt Eesti “rikkumise” ja “rikastumise” eelduste vahel ära paigutada. See ei ole ka esmatähtis - oluline on, et eelduste selgitamisel on Saksa õiguskirjanduses ja -praktikas esitatud tähelepanekuid, millel on praktiline väärtus ka Eesti rikastumiskondiktsiooni sätete mõtestamisel ning neile saab antud magistr töö teises osas - selgitades väärtuse hüvitamise eeldusi isikuõiguste rikkumise korral - toetuda.

Üldiselt võib siiski öelda, et Saksa “sekkumise” ja Eesti “rikkumise” ning Saksa “millegi saamise” ja Eesti “rikastumise” eelduste nimetuste sarnasusele vastavalt on sarnane ka sisu, mida eeldustele antakse. “Ilma õigusliku aluseta” kohta võib öelda, et selle all mõeldakse tavaliselt asjaolu, et rikkujal puudub seadusest või õiguse omaniku käitumisest (nõusolekust) tulenev õigustus saadu endale hoida ning seda nähakse tihedalt seotuna võõrasse õigusesse

¹³² Jauernig/Stadler BGB § 812 Rn. 60-61

¹³³ Jauernig/Stadler BGB § 812 Rn. 59

¹³⁴ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 268

sekkumise eeldusega.¹³⁵ See on väga sarnane selgitusele, mis on VÕS-i kommentaarides antud “ilma nõusolekuta” eeldusele. Selle järgi peab rikkumine olema toimunud ilma õigustatud isiku nõusolekuta ning nõusoleku all mõeldakse seejuures mistahes lepingust, ühepoolset antud loast või õigusaktist tulenevat õigustatud isiku poolset nõustumist rikkumise kaasa toonud toiminguga.¹³⁶ “Ilma õigusliku aluseta” puhul peetakse siiski vajalikuks veel rõhutada, et tegemist pole deliktilise õigusvastasusega samastatava eeldusega.¹³⁷

Kõige rohkem võib küsimusi tekitada eeldus “teise kulul”. Võib see ju tekitada väärarusaama, et rikkumiskondiktsiooni puhul eeldatakse ka õigustatud isiku poolset kahju. Nii see siiski pole: rikastumisnõude saab esitada isegi siis, kui õigustatud isik saab rikkumise tagajärjel kasu.¹³⁸ Pigem annab Saksa õiguses küsimus “kelle kulul?” vastuse sellele, kellel on üldse õigus rikkumiskondiktsiooni alusel nõue esitada. Nõude saab esitada isik, kellele rikkuja poolt saadud hüve õiguskorra järgi kuuluma peaks.¹³⁹ Seega võiks antud eeldus Eesti kontekstis seletada, keda saab pidada rikkumiskondiktsiooni sätetes nimetatud “õigustatud isikuks”. Eestis seda eraldi eeldusena välja ei tooda, kuid on iseenesest mõistetav, et ka Eesti õiguse kohaselt saab õiguse rikkumise korral hüvitist nõuda isik, kelle rikutavast õigusest saadav tulu kuuluma peaks. Ka Riigikohus sedastab, et VÕS § 1037 lg 1 mõtte kohaselt peab rikkuja olema omastanud vara kannatanu arvel, st saama vara, mida õiguse kohaselt oleks pidanud saama kannatanu.¹⁴⁰

2.2.3.3. Õiguse rikkumine

Tampuu järgi tähendab rikkumine VÕS § 1037 lg 1 järgi teise isiku mingisse õigusesse sekkumist ilma selle isiku kui õiguse omaniku nõusolekuta või seadusest tuleneva õigusega. Õigustatud isiku nõusoleku all mõeldakse VÕS § 1037 lg-s 1 Tampuu järgi lepingust või ühepoolset antud loast tulenevat õigustatud isiku poolset nõustumist sekkumise kaasa toonud toiminguga. Sätte sõnastusest ja eesmärgist tuleneb, et see säte on suunatud eelkõige absoluutse iseloomuga õiguste kaitsmisele (omandiõigus, autoriõigus, kaubamärgiõigus

¹³⁵ BeckOK BGB/Wendehorst BGB § 812 Rn. 138

¹³⁶ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 3.1.1.b

¹³⁷ Jauernig/Stadler BGB § 812 Rn. 57; lähemalt antud magistritöö p-s 1.3.3.

¹³⁸ Näiteks kui plaadiautomaati või mängutoosi lisatakse ilma autori loata vähetuntud muusikapala, mis tänu sellele populaarseks saab (Dannemann, p 102)

¹³⁹ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 270

¹⁴⁰ RKTko 3-2-1-46-07 p 11

jne)¹⁴¹ Ka VÕS-i kommentaarides rõhutatakse, et § 1037 lg 1 sõnastusest ja eesmärgist tuleneb, et see on suunatud eelkõige absoluutse iseloomuga õiguste kaitsmisele. Kommentaarides avatakse rikkumise mõiste läbi näidete. Muuhulgas nähakse rikkumiskonditsiooni järgset rikkumist ilma omaniku nõusolekuta teisele isikule kuuluva asja kasutamises või käsutamises, teisele isikule kuuluva asja ühendamises või segamises, elektrienergia omavolilises kasutamises, teise isiku pildi avaldamises või elulooliste andmete kasutamises.¹⁴²

2.2.3.4. Rikastumine

Rikastumise puhul tuuakse VÕS-i kommentaarides välja, et rikkuja peab olema rikkumise tulemusena omandanud midagi, mida rikkuja vara hulgas ilma rikkumise toimumiseta ei oleks eksisteerinud.¹⁴³ Tampuu järgi tähendab rikastumine mingi varalist väärtust omava eseme saamist või kulude kokkuhoidmist. Vastavalt võlausaldaja vara kas väheneb rikastumiseseme võrra või võlgnik hoiab oma vara kokku teise isiku arvel.¹⁴⁴ VÕS § 1037 lg 1 järgi peab rikkuja hüvitama saadu hariliku väärtuse. TsÜS § 65 kohaselt on eseme harilik väärtus selle kohalik keskmine müügihind (turuhind).

2.2.4. Nõude ulatus

2.2.4.1. Rikastumise ulatus

Mõningad erinevused Eesti ja Saksa alusetu rikastumise õiguses tulevad välja nõude ulatuse määramisel. Üldpõhimõttes suuri erinevusi ei ole: nii Saksamaal kui Eestis tuleb teisele isikule välja anda temalt õigusliku aluseta saadu.¹⁴⁵ Nagu eelnevalt mainitud, tuleb Saksamaal reeglina välja anda alusetult saadud asi (BGB § 818 lg 1), kuid selle võimatuse korral tuleb hüvitada saadu objektiivne väärtus rikkumise aja seisuga (BGB § 818 lg 2)¹⁴⁶ nii

¹⁴¹ Tampuu 2017, lk 107

¹⁴² VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 3.1.1

¹⁴³ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 3.1.1.

¹⁴⁴ Tampuu 2017, lk 109

¹⁴⁵ BGB § 812 lg 1 1. lause; VÕS § 1027

¹⁴⁶ Jauernig/Stadler BGB § 818 Rn. 12, 21-22; MüKoBGB/Schwab BGB § 818 Rn. 48, 116

nagu Eesti rikkumiskondiktsioonigi puhul (VÕS § 1037 lg 1 ja 3)¹⁴⁷. Muuhulgas kuuluvad rikkumiskondiktsiooni alusel hüvitamisele rikkumise teel saadud kasutuseelised, mida eelduslikult asja omaniku või valdaja nõusolekuta kasutades alati saadakse. Sel juhul on kasutuseeliseks rikkuja säästetud kulutused, ehk kulutused, mida ta oleks pidanud tegema kannatanult asja kasutamiseks nõusoleku saamiseks.¹⁴⁸ Nii omandatakse patendiga kaitstud leiutise või muu intellektuaalse omandi kasutamise korral ilma õigustatud isiku nõusolekuta vastava vara kasutamise võimalus, mille harilikuks väärtuseks on antud õiguse sellisel viisil kasutamise eest tavaliselt võlgnetav litsentsitasu; teise isiku pildi õigustamata avaldamise korral omandatakse kujutise kasutusvõimalus, mille harilikuks väärtuseks on tasu, mille maksmist isik tavaliselt pildi sellisel viisil kasutamise eest nõuaks.¹⁴⁹

2.2.4.2. Heauskse rikkuja vastutuse ulatus

Heausksele rikkujale on Saksamaal nii nagu Eestiski seatud väärtuse hüvitamise kohustuse piirangud. VÕS § 1038 järgi ei ole rikkujal, kes ei teadnud oma õigustatuse puudumisest ega pidanudki sellest teadma, väärtuse hüvitamise kohustust niivõrd, kuivõrd ta ei ole rikkumise teel saadu väärtuse ulatuses enam rikastunud ajal, mil ta enda vastu nõude esitamisest teada sai või teada saama pidi. Sarnase kohustuse piirangu annab BGB § 818 lõige 3 koosmõjus lõikega 4. VÕS § 1038 teine lause, mille järgi rikastumise ulatuse kindlaksmääramisel ei võeta arvesse saadu omandamiseks tehtud kulutusi, on üle võetud Detlef Königi eelnõukavandist - BGB-s rikastumise äralangemise või vähenemise ulatust niimoodi täpsustatud pole. Väärtuse hüvitamise kohustuse piirangu eesmärk on kaitsta võlgnikku kohustuse eest tasuda kondiktsiooninõude alusel suuremat summat kui on tema tegelik rikastumine. Leitakse, et oleks ebaõiglane, kui heauskne võlgnik oleks hüvitise maksmise järel halvemas seisus võrreldes olukorraga, kus nõude aluseks olnud sündmust ei oleks toimunud.¹⁵⁰ Selle tagamiseks on Saksa õiguses ajalooliselt antud võlgnikule võimalus hüvitise summast maha arvata kõikvõimalikke kulutusi, mis vähegi õigusliku aluseta saadu omandamise ja kasutamisega põhjuslikus seoses on.¹⁵¹ Viimase poolsajandi jooksul on Saksa

¹⁴⁷ VÕS § 1037 järgi tuleb välja anda saadu *harilik* väärtus. Samas kasutatakse rikkumiskondiktsiooni sätete lahtiseletamisel *objektiivse* väärtuse mõistet ka näiteks VÕS-i kommentaarides (VÕS Komm/Käerdi, § 1038, kumm 3.2.)

¹⁴⁸ Tammppuu 2017, lk 158; RKTko 3-2-1-124-06 p 14

¹⁴⁹ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, kumm 3.1.2.

¹⁵⁰ Jauernig/Stadler BGB § 818 Rn. 27; BeckOK BGB/Wendehorst BGB § 818 Rn. 34

¹⁵¹ BeckOK BGB/Wendehorst BGB § 818 Rn. 65; Lieb, S 2039

kohtupraktika ja õiguskirjandus siiski astunud samme selleks, et riskid oleksid võlausaldaja ja võgniku vahel ühtlasemalt jaotatud.¹⁵² Üheks kulutuseks, mida rikastumise vähenemisel enam arvestada ei saa on levinud arvamuse kohaselt õigusliku aluseta saadu omandamiseks tehtud kulutused.¹⁵³ König kaasas antud põhimõtte oma eelnõukavandisse¹⁵⁴ ning selle kaudu jõudis rikastumise äralangemise piirang ka Eesti õigusesse.

Seda, kas Eesti õiguses rikastumise äralangemise sätteid rikkumiskondiktsiooni puhul Saksa õigusega sisuliselt sarnaselt mõistetakse, on raske kinnitada. Eestis puudub piisav kohtupraktika, mis VÕS § 1038 ulatust seletaks. Ainukeses Riigikohtu lahendis, mis mingil määral antud sätet puudutab, märgib kolleegium haagiste kasutuseelise eest hüvitise maksmise puhul, et pahauskne valduse rikkuja peab VÕS § 1038 esimese lause järgi hüvitist maksma sõltumata sellest kas ta asju kasutas¹⁵⁵ - sellest seisukohast võib teha järelduse, et kohtu arvates poleks heauskne rikkuja, kes haagiseid tegelikult ei kasutanud ja seega ka ei rikastunud, hüvitist maksma pidanud. Kaheksas ringkonnakohtu ja kümnes maakohtu otsuses, milles VÕS § 1038 mainitakse, käib arutelu eelkõige selle üle, kas kostja puhul on tegemist heauskse või pahatahtliku rikkujaga. Head pidepunkti väljaselgitamiseks, missuguseid tingimusi rakendatakse rikastumise vähenemise mõõtmisel, antud lahendid ei paku.

2.2.4.3. Pahauskse rikkuja vastutuse ulatus

Oluline Saksa ja Eesti sätete erinevus seisneb pahauskse rikkuja vastutuse ulatuses. Nii Saksamaal kui Eestis peab pahauskne rikkuja erinevalt heausksest rikkujast saadu väärtuse hüvitama ka siis, kui rikkumine on ära langenud.¹⁵⁶ Sellega pahauskse rikkuja kõrgendatud vastutus Saksa alusetu rikastumise sätetes piirdubki: sellist sätet nagu VÕS § 1039, mille järgi võib õigustatud isik rikkujalt, kes teadis oma õigustatuse puudumisest või pidi sellest teadma, lisaks saadu harilikule väärtusele nõuda ka rikkumisega saadud tulu väljaandmist, Saksa alusetu rikastumise sätete hulgas ei ole. On küll välja käidud seisukoht, et õigusliku alusetu saadu all tuleb BGB § 818 lg 2 järgi mõista ka rikkuja tulu¹⁵⁷, kuid see seisukoht pole

¹⁵² Lieb, S 2039

¹⁵³ BeckOK BGB/Wendehorst BGB § 818 Rn. 59

¹⁵⁴ Lieb, S 2039

¹⁵⁵ RKTko 2-16-6563, p 41

¹⁵⁶ VÕS Komm III/Käerdi, § 1038, komm 3.1.

¹⁵⁷ Helms, Tobias. Gewinnherausgabe als haftungsrechtliches Problem. Jus Privatum 129. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007. S 62

laialdast toetust leidnud.¹⁵⁸ Seevastu kasutatakse laialdaselt õiguse edasiarendusena analoogia korras käsundita asjaajamise võimalusi (BGB § 687 lg 2)¹⁵⁹, mis lubab oma õigustatuse puudumisest teadlikult võõra asja ajajalt ka saadud tulu välja nõuda.¹⁶⁰ Saksa õiguskirjanduses nähakse sellises lähenemises küll tihti pigem kolmandat teed olukordades, kus alusetu rikastumise või kahju hüvitamise alusel nõuet ei saa esitada või ei saavutata sellega õiglast tulemust¹⁶¹, kuid sarnasuse tõttu VÕS §-s 1039 sätestatud pahauskse rikastuja vastutuse eelduste ja ulatusega saab selliste tulu väljaandmise nõuete seisukohti autori arvates siiski edukalt VÕS § 1039 mõtestamisel kasutada. Seda seisukohta näib kinnitavat ka asjaolu, et Riigikohus on nn “Peremuna” kaasuses¹⁶² arvestanud rikkumisest saadud tulu selgitamisel võrdlusmaterjalina Saksamaa Ülemkohtu tööstusdisaini kaitse seaduse alusel lahendatud kaasust, kus just käsundita asjaajamise sätete kasutamise võimalusele viidati¹⁶³.

2.2.4. Erinevused isikuõiguste kaitset puudutavas regulatsioonis

Eelnevates alapunktides on välja selgitatud, et hoolimata mõningatest erinevustest Eesti ja Saksa alusetu rikastumise sätetes ning rikkumiskondiktsiooni eeldustes ja ulatuses, on sarnasused siiski küllaldased selleks, et Saksa kohtulahendites ning õigusteoorias toodud seisukohti ka Eesti rikkumiskondiktsiooni selgitamisel võrdlusmaterjalina kasutada saaks. Viimasena vajab kontrollimist, kuivõrd sarnased on Eesti ja Saksa käsitlused isikuõiguste kaitseks.

On mainitud, et Eesti õiguses käibel olev isikuõiguste mõiste on sarnane Saksa mõistele *Persönlichkeitsrecht*, mille alused ja piirid on määratud kohtu praktikaga: Saksa kirjanduses toodavat isikuõiguse valdkondadena välja eelkõige privaat- ja intiimsfääri, mille mõjusfääri võib lisaks koduruumile kuuluda ka töökoht ja isegi avalik eraldatud koht, kus isik objektiivselt äratuntavalt üksi olla soovib, samuti sõnumisaladus, au, õigus enda kujutisele, õigus informatsioonilisele enesemääramisele.¹⁶⁴ Eesti õiguskirjanduses on privaatsfäärile

¹⁵⁸ MüKoBGB/Schwab BGB § 818 Rn. 83-87; Sein, K. Kas Eesti õiguses tuleks lubada karistuslikke kahjuhüvitisi? - Juridica 2008/2, lk 100

¹⁵⁹ Beverley-Smith jt, p 142

¹⁶⁰ Beuthien, S 1222; Jauernig/Mansel BGB § 687 Rn. 10-14

¹⁶¹ Beuthien, S 1220; Jansen, p 117, Wolf, S 254 ff; MüKoBGB/Schäfer BGB § 687 Rn. 15

¹⁶² RKTko 3-2-1-123-11

¹⁶³ BGH, 02.11.2000 - I ZR 246/98

¹⁶⁴ Hirvoja. M. Tõrjuv kahjuhüvitis Eesti ja Saksa võlaõiguses mittevaralise kahju hüvitamise ning nende seos karistusliku kahjuhüvitise kontseptsiooniga. - Juridica 2011/1. lk 48

antud sarnande seletus.¹⁶⁵ Nii Eesti Vabariigi põhiseaduses¹⁶⁶ (edaspidi PS) kui Saksa Liitvabariigi põhiseaduses¹⁶⁷ (edaspidi GG) on sätestatud õigus vabale eneseteostusele, perekonna-, eraelu ja kodu puutumatusse ning õigus südametunnistuse, usu- ja mõttevabadusele, ehk põhiõigused, mida enamasti isikuõiguste all silmas peetakse. Saksamaa eeskujul on Eestiski käsitlemist leidnud põhiõiguste kolmikmõju teooria, mis seletab kuidas isikutel on võimalik oma põhiseadusega kaitstud isikuõigusi ka tsiviilõigussuhtes kaitsta.¹⁶⁸

Mõistagi ühtlustab isikuõiguste kaitse käsitlust ka valdkonda puudutavad rahvusvahelised ja Euroopa Liidu regulatsioonid, eelkõige isikuandmete kaitse üldmäärus¹⁶⁹ ning Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon (EIÕK)¹⁷⁰. Euroopa Inimõiguste Kohtu (edaspidi EIK) seisukohad annavad samuti hea pidepunkti isikuõiguste mõtestamiseks ja piiritlemiseks, eriti aga juhiseid erinevate põhiõiguste tasakaalustamiseks. Seejuures on Saksa kaasused oluliselt kaasa aidanud EIK eraelu kaitse ja sõnavabaduse tasakaalustamist puudutava praktika väljakujunemisele.¹⁷¹

Samas on EIK märkinud, et eraelu kaitse ja sõnavabaduse tasakaalustamisel on riikidel hindamisruum, mis on eriti avar ärilistes aspektides.¹⁷² Seega võib just rikkumiskondiktsiooni puhul olla võimalik, et riigid hindavad isikuõigustesse sekkumist erinevalt kas õigustatuks või mitte.

Teatud erinevusi eraelu kaitse ja sõnavabaduse tasakaalustamisel isiku nime ja kujutise kasutamise korral reklaamis võibki Eesti ja Saksa kohtupraktikas tuvastada. Saksamaal on korduvalt isiku nime või kujutise ilma loata reklaamis kasutamist loetud õigustatuks, kui seda on tehtud satiirilises vormis.¹⁷³ Eestis on aga Ringkonnakohus poliitreklaami puhul asunud

¹⁶⁵ vt Männiko, M. Õigus privaatsusele ja andmekaitse. Tallinn: Juura 2011

¹⁶⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus - RT 1992, 26, 349

¹⁶⁷ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 15. November 2019 (BGBl. I S. 1546) geändert worden ist

¹⁶⁸ vt Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. – Juridica 2001, eriväljaanne; Šipilov, V. Põhiõiguste kolmikmõju. Ülevaade Justiitsministeeriumi 2010. aasta teadustööde konkursi võidutööst pealkirjaga „Põhiõiguste kolmikmõju ja Euroopa Liidu õiguse horisontaalne kohaldatavus“.

Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vitali_sipilov_pohioiguste_kolmikmoju.pdf.

¹⁶⁹ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) 2016/679, 27. aprill 2016, füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (isikuandmete kaitse üldmäärus)

¹⁷⁰ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon - RT II 2010, 14, 54

¹⁷¹ vt nt EIKo 40660/08; 60641/08, von Hannover vs Saksamaa (II)

¹⁷² EIKo 53495/09, Bohlen vs Saksamaa; EIKo 53647/09, Ernst August von Hannover vs Saksamaa

¹⁷³ BGH, 26.10.2006 - I ZR 182/04; BGH, 05.06.2008 - I ZR 96/07; BGH, 05.06.2008 - I ZR 223/05

seisukohale, et RekS sisaldab imperatiivset keeldu kasutada isiku kujutist reklaamis ilma tema loata ning seetõttu ei ole seaduses sätestatuga kooskõlas põhjendused, et kujutise kasutamine oli lubatud, kuna see kandis ajakirjanduslikku eesmärki.¹⁷⁴

Tähelepanu väärrib veel, et Saksamaal on isiku kujutis kaitstud eraldi seadusega. 1907. aastal vastu võetud kujutava kunsti ja fotograafiateoste autoriõiguse seaduse (edaspidi KUG)¹⁷⁵ § 22 sätestab, et isiku kujutist tohib ainult tema nõusolekul levitada. Nõusoleku olemasolu isiku kujutise levitamiseks on vajalik ka veel kuni kümme aastat peale tema surma, sel juhul annavad nõusoleku kujutatud isiku lähedased (eelkõige abikaasa, elukaaslane või lapsed, nende puudumisel vanemad). Kahtluse korral loetakse nõusolek antuks, kui kujutatu on selle eest tasu saanud. KUG § 23 järgi võib kujutise avaldada ilma nõusolekuta juhul, kui kajastatud on kas päevakajalisi sündmusi, isikul on ainult taustafunktsioon, kujutatud on avalikke üritusi või kui kujutise loomisel on lähtunud kõrgemast kunstilisest eesmärgist. Kuid ka nendel juhtudel ei tohi kahjustada kujutatud isiku õigustatud huve.

Eestis on võrreldavate normidena võimalik välja tuua RekS § 6 lõikes 1 toodud keeldu ilma isiku eelneva kirjaliku nõusolekuta viidata isikule või mis tahes viisil kasutada isikut, sealhulgas tema häält, kujutist või pildimaterjali tema kohta. Samuti on mõneti sarnased IKS-is toodud isikuandmete töötlemise erialused ajakirjanduslikul eesmärgil ning akadeemilise, kunstilise ja kirjandusliku eneseväljenduse tarbeks. Samuti saab IKS-i ja KUG-i vahele paralleele tõmmata selle osas, kuidas on käsitletud puudutatud isiku surma järgselt lähedastelt nõusoleku küsimise vajadust.

Mainida tasub, et just eraldi kaitsenormide olemasolu tõttu tõstetakse Saksamaal BGB poolt kaitstud isiku nimi ning KUG-is sätestatud isikukujutis teiste isikuõiguste kõrval esile. Saksa õiguskirjanduses ja -praktikas on selle kohta, kas isikuõiguste rikkumise korral on alati võimalik esitada nõue rikkumiskondiktsiooni alusel, esitatud vastakaid seisukohti. Suhteline üksmeel valitseb aga selle suhtes, et juhtudel, kus rikutakse teise isiku nime või isiku kujutise kasutamisel seadusandja selged sätestatud reeglit, on nõude esitamine rikkumiskondiktsiooni alusel igati õigustatud.¹⁷⁶ Huvitav on, et ka Eestis, kus sellist seadusest tulenevat põhjust

¹⁷⁴ Tallinna Ringkonnakohtu tsiviilkolleegium 19.05.2015 otsus nr 2-13-45204/62 p 79

¹⁷⁵ Gesetz betreffend das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste und der Photographie. Gesetz vom 09.01.1907 (RGBl. I S. 7) zuletzt geändert durch Gesetz vom 16.02.2001 (BGBl. I S. 266) m.W.v. 01.08.2001

¹⁷⁶ Götting, Horst-Peter; Schertz, Christian; Seitz, Walter (toim). Handbuch des Persönlichkeitsrechts. München: Beck, 2008. § 11 Rn 1-8 (edaspidi viidatud Handbuch/Autor); MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 312

isikust tehtud kujutise esiletõstmiseks pole, mainitakse isiku pildi nõusolekuta avaldamist sageli teise isiku õiguse rikkumiskondiktsiooni järgse rikkumise põhilise näitena.¹⁷⁷ Samuti tuleb märkida, et isiku kujutise kaitse kohta käiva kohtupraktika väljakujundamisel on Eestis varasemalt toetunud Saksa praktikale.¹⁷⁸

2.3. Piiritlemine kahju hüvitamise nõuetest

2.3.1. Rikkumiskondiktsioon kui delikti “peegelpilt”

Rikkumiskondiktsiooni ja delikti võrdlemisel paistab kohe silma see, et sageli iseloomustatakse õiguskirjanduses alusetu rikastumise regulatsiooni olemust ja funktsiooni mitte iseseisvalt, vaid läbi õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise regulatsiooni¹⁷⁹: alusetut rikastumist kirjeldatakse kui delikti peegelpilti¹⁸⁰ või tuletist¹⁸¹.

Deliktiõiguse peamise eesmärgina nähakse restitutsiooni, st soovi likvideerida teise isiku õiguse rikkumisega kaasnevad tagajärjed ja taastada rikkumiseelne olukord. Seejuures tegeleb deliktiõigus aga vaid õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamisega. Õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise nõudest piisab rikkumiseelse olukorra taastamiseks juhtudel, kus rikkuja rikkumise tagajärjel ei rikastu. Sageli võib isiku õiguste rikkumisega aga lisaks õigustatud isiku kahjule kaasneda ka rikkuja poolne positiivne rahaline tagajärg - rikkuja vara võib rikkumise tagajärjel suureneda. Suurt probleemi ei teki siis, kui rikkuja kasu rikkumisest on sama suur kui kannatanule tekkinud kahju. Juhul, kui kannatanu kahju on rikkuja kasust väiksem või olematu, ei piisa endise olukorra taastamiseks rikkuja poolt kannatanule tekitatud kahju hüvitamisest ning deliktiõiguslikud vahendid ei pruugi sellist tüüpi õigusrikkumiste tagajärgede kõrvaldamiseks piisavad olla. Selles osas täiendab deliktiõiguse regulatsiooni alusetu rikastumise õigus, mis rikkumiskondiktsiooni osas kujutab endas omamoodi kahju hüvitamise õiguse pöördpilti.¹⁸²

Rikkumiskondiktsioon jaoks on oluline rikkuja olukord. Rikkuja on saanud kasu. Juhul kui see kasu oleks pidanud õiguskorra järgi kuuluma kannatanule, peab rikkuja selle välja andma.

¹⁷⁷ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 3.1.1.; Tampuu 2017, lk109

¹⁷⁸ vt nt Harju Maakohtu 31.05.2010 otsus nr 2-08-28642

¹⁷⁹ VÕS komm III/Käerdi, 52. ptk, komm 1, lk 582, sissejuhatus 52. ptk 3. jakku, lk 606

¹⁸⁰ Zimmermann, p 404

¹⁸¹ BeckOK BGB/Wendehorst, BGB § 812 Rn. 120

¹⁸² VÕS komm III/Käerdi, sissejuhatus 52. ptk 3. jakku, lk 606; Ellger, S 101

Kas kannatanu seejuures kahju sai, on rikkumiskondiktsiooni puhul sama ebaoluline kui kahju hüvitamise nõude korral rikkuja kasu saamine.¹⁸³

2.3.2. Valiku tegemine alusetust rikastumisest tuleneva nõude ja õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise nõude vahel

Asjaolu tõttu, et nii deliktilise kahju hüvitamise kui ka rikkumiskondiktsiooni alusel esitatud nõue eeldavad nõude esitanud isiku õiguste rikkumist, võivad antud nõuded konkureerida. Eesti õiguskirjanduses on märgitud, et reeglina on vastavad nõuded erineva sisuga ning sel juhul võib võlausaldaja nõuded paralleelselt esitada, nõudes nii rikkumise tagajärjel tekkinud kahju kui ka rikkuja poolt omandatu hüvitamist.¹⁸⁴ Ka Saksa õiguskirjanduses on isikuõiguste kaitse kontekstis rõhutatud, et kui rikkumiskondiktsiooni alusel esitatud nõudega saab kaitsta varalist väärtust omavaid isikuõiguse elemente, siis kahjuhüvitis kaitseb eelkõige mittevaraliste kahjude eest.¹⁸⁵ Nõude paralleelne esitamine ei ole võimalik juhul, kui rikkumise tagajärjel tekkinud kahju vastab rikkuja poolt rikkumise tagajärjel saadud kasuga. Sel juhul on võlausaldajal õigus valida, millisel alusel nõue esitada.¹⁸⁶ Riigikohus on TsMS § 370 selgitamisel sedastanud, et olukorras, kus võlausaldaja saab valida eri liiki nõuete vahel, võib ta oma nõuded esitada ka alternatiivselt või paluda kontrollida nõude rahuldamise eeldusi mõlemal alusel.¹⁸⁷ Võlausaldajal on õigus oma alternatiivseid nõudeid järjestada¹⁸⁸ ning sel juhul on kohus seotud soovitud nõuete lahendamise järjekorraga.¹⁸⁹

Sellest lähtuvalt on vaja analüüsida, millistes situatsioonides võiks olla mõttekas esitada nõue eelkõige rikkumiskondiktsiooni alusel, millal nõuda deliktilise kahju hüvitamist ning millal saab korraga esitada mõlemad nõuded.

Õiguskirjanduses on välja toodud, et alusetu rikastumise nõudel võib kahju hüvitamise nõude ees eelis olla eelkõige kahes situatsioonis: juhul kui puudub võlausaldaja kahju või kui puudub võlgniku süü. Kahju puudub eelkõige olukordades, kus teise isiku õigushüve

¹⁸³ Zimmermann, p 404

¹⁸⁴ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 1

¹⁸⁵ Ettig, S 171

¹⁸⁶ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 1; RKTko 3-2-1-47-11 p 14

¹⁸⁷ RKTko 3-2-1-53-12 p 13

¹⁸⁸ RKTko 2-14-50307/162 p 21

¹⁸⁹ RKTko 3-2-1-129-13 p 14

kasutamise asja ei kahjustata või millega ei kaasne omanikupoolse kasutusvõimaluse äralangemist. Süü puudub aga eelkõige siis, kui rikkuja ei tea ega peagi teadma, et omapoolse toiminguga teise isiku õigusi rikub, näiteks kui ta saab kasutatava õiguse kolmandalt isikult.¹⁹⁰ Rikkumiskondiktsioon peaks hästi sobima ka situatsioonides, kus õigustatud isiku kahju on väiksem, kui rikkuja kasu.

Valiku tegemist rikkumiskondiktsiooni ja delikti vahel mõjutab ka rikkuja rikkumisajend. Meeles tuleb pidada, et rikkumiskondiktsiooni puhul tuleb rikkujal hüvitada rikkumise teel saadu harilik väärtus või tulu, ehk saadul peaks olema varaline väärtus. See ei tähenda tingimata veel seda, et rikutud õigushüvel peaks tavaolukorras kindel rahaline väärtus olema - seda, et õigus mingit varalist väärtust omab, näitab iseenesest juba see, kui rikkuja seda tulu saamise eesmärgil kasutada soovib.¹⁹¹ Teistpidi tähendab see aga seda, et rikkumiskondiktsiooni kasutamine on sobimatu olukordades, kus teise isiku õigusi ei rikutud tulu teenimise eesmärgil.¹⁹²

Tähelepanuta ei saa jätta ka õigustatud isiku motiive oma õiguste kaitsel. Õigustatud isik võib eelkõige soovida, et hüvitis pakuks talle rikkumise eest moraalset rahuldust, hoiaks ära järgnevaid tema õigustesse sekkumisi ning võtaks kahju tekitajalt ära rikkumise teel saadud tulu.¹⁹³ Olukordades, kus rikutud on isiku mittevaralisi õigusi, sobibivad ülesande täitmiseks võibolla paremini kahju hüvitamise sätted. Olukordades, kus on rikutud õigustatud isiku varalisi õigusi, täidavad antud töö autori arvates ülesande ka rikkumiskondiktsiooni sätted. Eriti sobilik on pahauskelt rikastujalt rikkumise teel saadud tulu äravõtmiseks VÕS § 1039 võimaluste kasutamine.¹⁹⁴

Valiku tegemist rikkumiskondiktsiooni ja delikti vahel mõjutab ka asjaolu kui keerukas on konkreetsel juhul kahjustatu kahju või rikastuja rikastumise arvestamine. Just isikuõiguste rikkumise korral võib kahju arvestamine ja tõendamine keeruliseks osutada ning näiteks rikkuja kasutuseelise väärtuse väljaselgitamine parema tulemuse anda. Samas on siiski aja jooksul välja kujunenud selged põhimõtted, millest mittevaralise kahju hüvitamise määramisel lähtuda ning mitmetel juhtudel (näiteks pressideliktid) võib mitte ainult

¹⁹⁰ VÕS Komm III/Käerdi, § 1037, komm 3.1.3.

¹⁹¹ MüKoBGB/Schwab BGB § 812 Rn. 282

¹⁹² Hirvoja, lk 57

¹⁹³ Ettig, S 21 ff

¹⁹⁴ Sein, lk 100

kasutuseeliste, vaid ka selle, kui palju tulu rikkujate konkreetse delikti tagajärjel teenis, väga raskesti tõendatav olla ja sobivamaks osutuda VÕS § 134 lg 6 pakutava hüvitise arvestamise võimaluste kasutamise.¹⁹⁵

2.3.3. Kitsaskohad kahju hüvitamise nõude argumentide ülevõtmisel

Asjaolu, et kahju hüvitamise sätted on VÕS-is palju detailsemad ning et rikkumiskondiktsiooni kujutatakse delikti pöördpildi või tuletisena võib, endaga kaasa tuua võimaluse, et rikkumiskondiktsiooni alusel esitatud nõude eelduste ja ulatuse kontrollimisel võetakse eeskujuks kahju hüvitamise argumentid ning võetakse need üle ulatuses, millele väärtuse hüvitamise nõude puhul õigustus puudub. Autori arvates võib siin eelkõige esile tõsta rikkumiskondiktsiooni puhul õigusvastasuse kontrollimist ning hüvitise ulatuse puhul õigustatud isiku kahjust lähtumist.

Eesti õiguskirjanduses märgitakse, et VÕS § 1037 eesmärgiks on kõrvaldada ebaõiglus, kus ühe isiku õigused osutuvad rikutuks ning sellest saab kasu teine isik ning seejuures ei ole oluline see, kas rikkujate oli juhtumus süüdi või kas tema tegu oli õigusvastane.¹⁹⁶ Sellest hoolimata on praktikas tõenäoline, et eriti isikuõiguste puhul võetakse rikkujate rikkumise ning õigustatud isiku õigustatuse olemasolu kontrolli teostamisel aluseks isiklike õiguste kahjustamise õigusvastasuse sätte deliktiõigusest (VÕS § 1046). Isikuõiguste rikkumise korral, mille puhul eraldi seaduses kaitsenormi ei ole ja PS-e järgi on vajadus kontrollida selle tasakaalustatust teiste isikute põhiõigustega, on selline tegu arusaadav.

Saksa õiguskirjanduses on arvamused avaldatud, et deliktiõiguslikku õigusvastasust ei tohiks rikkumiskondiktsiooni eeldusena kasutada, kuna sel juhul imporditakse alusetu rikastumise õigusesse väärtusotsustus, mis pole algselt antud alusetust rikastumisest lähtuvalt.¹⁹⁷ Seadused ei hinda kunagi inimkäitumist üleüldiselt õigusvastaseks, vaid annab hinnangu võimalike õiguslike tagajärgede kohta alati lähtudes kindlast koosseisust.¹⁹⁸ Rikkumiskondiktsiooni puhul eeldatavat "ilma õigusliku aluseta" ei saa pidada identseks

¹⁹⁵ Hirvoja. M. Tõrjuv kahjuhüvitis Eesti ja Saksa võlaõiguses mittevaralise kahju hüvitamise ning nende seos karistusliku kahjuhüvitise kontseptsiooniga. - Juridica 2011/1. lk 57

¹⁹⁶ Tampuu 2002, lk 461

¹⁹⁷ Wolf, S 176

¹⁹⁸ Wolf, S 177

deliktiõigusliku õigusvastasusega¹⁹⁹: nii ei pruugi näiteks avaliku elu tegelase isikuõigustesse sekkumine deliktiõiguse järgi õigusvastane olla, kui sekkumisel on lähtutud ajakirjandusvabadusest ning käsitletud avalikkusele huvipakkuvat teemat, see ei tähenda aga tingimata, et samal ajal oleks olemas õiguslik alus isikuõiguse elementide turustamiseks.²⁰⁰

Autori arvates võib sellest järeldada, et erinevate õiguste kaalumist tuvastamaks, kas on toimunud rikkumiskondiktsiooni järgne “rikkumine” või mitte, ei loeta tingimata igal juhul sobimatuks. Seejuures peab aga arvestama, et rikkumiskondiktsiooni puhul erinevad tasakaalustavad õigused mingil määral delikti puhul võrreldavatest õigustest. Antud magistritöös käsitletavate isikuõiguste puhul tuleb eelkõige omavahel kaaluda ühelt poolt isiku õigust ise otsustada, kas ja millisel viisil ta tahab end avalikkuse ees kujutada, seejuures kas ja kuivõrd see hõlmab tema valmisolekut tasu eest oma isiksust avaliku arutelu esemeks muuta ning teiselt poolt kas ja mil määral on kolmandal isikul õigus selliseid teise isiku isikuõiguse elemente (ilma hüvitist maksmata) turustada.

Eesti õiguskirjandusest ja kohtupraktikast ei leia näiteid, mis seda arvamust kinnitaks või ümber lükkaks. Märke selle kohta, et isiku õiguste kahjustamist oleks mingil juhul loetud õiguspäraseks ja samaaegselt teiselt isikult alusetult saadu välja nõutud, autor leida ei suutnud. Juhud, kus Eesti kohtupraktikas on isikuõiguste rikkumist alusetu rikastumise kontekstis käsitletud, on tegemist olnud kaasustega, kus eelnevalt on kontrollitud ja kinnitatud õiguste rikkumise õigusvastasust deliktide korral ning sedastanud, et sellistel juhtudel võib olla tegemist ka õiguse rikkumisega VÕS §-de 1037 ja 1039 mõttes²⁰¹.

Siit tõusetub järgmine küsimustering. Eelnimetatud kaasuste puhul otsustas kohus, et rikkuja deliktiõigusliku süü jaatamise korral on kinnitust leidnud ka VÕS § 1039 järgne rikkuja pahausksus. Kas sellist nendingut saab käsitleda nii, et delikti üldkoosseisu eelduste täitmise korral saab alati kinnitada ka rikkumiskondiktsiooni järgse pahausksuse eelduste täitmist, ehk samastada süü ja pahausksus? VÕS § 1039 järgi loetakse pahauskseks rikkuja, kes teadis oma õigustuse puudumisest või pidi sellest teadma. VÕS § 15 lg 4 järgi loetakse “teadma pidajaks” isik, kes ei teadnud õiguslikku tähendust omavat asjaolu raske hooletuse tõttu. Deliktiõiguses süüd puudutava VÕS § 1050 kohta on märgitud, selle järgi eeldatakse, et

¹⁹⁹ Dannemann, p 101

²⁰⁰ Jauernig/Stadler BGB § 812 Rn. 57

²⁰¹ RKTko 3-2-1-18-13 p 30; RKTko 3-2-1-153-16 p 18.

kahju tekitaja tegevus või tegevusetus on olnud hooletu ning isik vastutab kahju tekkimise eest, kui ta on jätnud oma käibekohustuse täitmata.²⁰² Seega piisab deliktilise süü kinnitamiseks kahju tekitaja hooletusest, rikkumiskondiktsiooni puhul on aga vajalik vähemalt rikkuja raske hooletus. Küsimusega, kas erinevus nõude esitamiseks vajaliku süü vormis on oluline ka antud magistritöös puudutavate eluliste situatsioonide korral, tuleb töö käigus arvestada.

Viimane oluline asjaolu, millele tuleb kahjuhüvitise määramise argumente rikkumiskondiktsiooni eelduste ja ulatuse kontrollimisel kasutades tähelepanu pöörata, on oht, et hüvitise ulatuse määramisel lähtuakse õigustatud isiku kahjust.

Sellest, et tegemist ei ole vaid teoreetilise võimalusega, annavad kinnitust mitmed Eesti kohtulahendid, kus hagejad või alama astme kohtud on kirjutatud kahju hüvitamisest VÕS § 1037 alusel.²⁰³ Esineb siiski ka juhuseid, kus erinevate õigusinstituutide sätete läbisegi kasutamise tulemusel on selgel vastuollu mindud rikkumiskondiktsiooni sätete mõttega.²⁰⁴ Riigikohus on juhul, kui kohtud on ebaõigesti kohaldanud samal ajal nii kahju hüvitamise õiguse kui alusetu rikastumise õiguse sätteid, tähelepanu juhtinud, et kostja kasutuseeliste saamise arvestamisel rikkumiskondiktsiooni järgi tuleb lähtuda teistest alustest, kui hageja kaotatud kasutuseeliste kahjuna arvestamisel - need saavad samade asjaolude puhul olla erineva ulatusega.²⁰⁵ Teisel juhul on Riigikohus üle kinnitanud alama astmete kohtute seisukoha, et alusetu rikastumise sätete alusel esitatud nõude puhul ei saa saadud kasutuseeliste arvestamisel kasutada kahjuhüvitise vähendamist reguleerivaid VÕS §-e 139 ja 140.²⁰⁶

²⁰² RKTko 2-14-56641, p 18.1

²⁰³ vt nt RKTko 3-2-1-123-11 p 9; RKTko 3-2-1-46-09 p 2; TlnRnKo 2-14-6942 p 8

²⁰⁴ nt RKTko 3-2-1-46-09 p 11; RKTko 2-17-1413 p 11

²⁰⁵ RKTko 3-2-1-46-09 p 11 ja p 15

²⁰⁶ RKTko 2-17-1413 p 11

3. Rikkumiskondiktsiooni kohaldamise võimalused isikuõiguste rikkumise puhul

3.1. Nelja valdkonna eristamise vajadus

Juhtumite ring, mille puhul teise isiku isikuõiguste rikkumine aitab rikkujal tulu teenida või kulutusi kokku hoida, on väga lai. Nii on näiteks just viimastel aastatel palju tähelepanu pälvinud isikuandmete kvantitatiivne kasutamine, näiteks nn *data mining* andmekogudest. Antud töö raames piirduakse fookuse säilitamiseks siiski vaid nelja valdkonnaga, kus autori arvates on täna kõige tõenäolisem, et võib toimuda isikuõiguste rikkumine ning rikkumise teel saadu harilik väärtus või rikkumisest saadud tulu on eelduslikult nii suur, et motiveeriks õigustatud isikut oma õigusi kaitsma. Need on:

- 1) teise isiku kujutise, nime või hääle loata kasutamine reklaamis;
- 2) teise isiku kujutise või nime loata kasutamine toodetel (nn *merchandising*);
- 3) teise isiku kujutise või elulooliste andmete kasutamine loometegevuses (kirjandus, filmindus, kujutav kunst);
- 4) teise isiku nime, kujutise või elulooliste andmete kasutamine meedias.

Esmasel vaatlusel näivad antud valdkonnad sarnased - käsitletavad isikuõiguse elemendid on piiratud eelkõige isiku nime, kujutise ja elulookirjeldusega ning vajadus neid eraldi analüüsida võib tunduda üleliigne.

Valdkondade eristamist õigustab eelkõige kaks asjaolu. Esiteks asjaolu, et isikuõigused ei ole piiranguteta õigused. Piirang tuleb juba PS § 19 lg-st 2, mille järgi peab igaüks oma õiguste ja vabaduste kasutamisel ning kohustuste täitmisel austama ja arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust. Eelkõige tuleb antud kontekstis arvestada teiste isikute loome- ja väljendusvabadusega. Mõistetavalt on isikuõiguste ning loome- ja väljendusvabaduse omavaheline kaalumise olulisem juhtudel, kus isikuõiguste kaitseala on riivatud meedias või loometegevuses. Isikuõiguste ning loome- ja väljendusvabaduse kaalumise vajadust ei saa välistada ka juhtudel, kus isiku kujutist on kasutatud reklaamis või toodetel, samuti võib kujutise loata kasutaja oma tegevust õigustada ettevõtlusvabadusega, kuid on kaheldav, et sellistel juhtudel rikkuja õiguseid kaalukamaks loetakse. Asjakohane on viidata ka andmekaitse üldmääruse ja IKS-i sätetele, mille järgi isikuandmete töötlemine on üldjuhul lubatav vaid isiku nõusolekul. Seejuures teeb aga IKS taas erandi isikuandmete

töötlemisele ajakirjanduslikul eesmärgil ning akadeemilise, kunstilise ja kirjandusliku eneseväljenduse tarbeks.

Teine asjaolu, mis võib mõjutada, kui tõhusat isikuõiguste kaitset rikkumiskondiktsioon erinevates valdkondades pakub, on see, kas antud valdkonnas on tavapärane isikule tema kujutise või eluloolise info kasutamise eest tasu maksta. Või laiemalt, kas isikuõiguste kasutamisest saadav tulu on omistatav antud isikule.

3.2. Teise isiku kujutise, nime või hääle loata kasutamise reklaamis

3.2.1. Paul Dahlke kaasus

Saksamaal oli märgilise tähtsusega nn Paul Dahlke kaasus²⁰⁷. Selles 1956. aasta kohtuasjas nõudis kuulus näitleja kahjutasu fotograafilt ja motorollereid tootvalt ettevõtelt. Fotograaf valmistas näitlejast rea pilte, millest ühel oli näitlejat kujutatud koos fotograafi motorolleriga. Pildid pidid näitleja teada ilmuma ajakirjas, mille heaks fotograaf töötas. Pildi näitlejast koos motorolleriga müüs fotograaf aga motorollereid tootvale ettevõttele, lubades firmal seda reklaamiks kasutada. Fotograaf kinnitas ettevõttele kirjalikult, et ka näitleja on oma pildi kasutamisega reklaammaterjalides nõus. Ettevõtte kasutas seejärel fotot mitmetes ajakirjades ilmunud reklaamis.

Sellest kaasusest on Saksa Liidu Ülemkohus välja toonud rea seisukohti, millest lähtutakse ka tänases õiguspraktikas:

- 1) Isiku kujutise kasutamiseks reklaamis peab olema isiku selge nõusolek. Sellest, et isik oli nõus foto tegemisega ja poseeris sellel, ei saa tuletada tema nõusolekut tehtud foto reklaamiks kasutamiseks. Kui tuntud näitleja lubab ilma tasu küsimata oma foto avaldada, hõlmab see õigust fotot ka reklaammaterjalides kasutada ainult siis, kui kujutatud isik on seda selgesõnaliselt kinnitanud.
- 2) Avaliku elu tegelasel on küll kohustus avalikkuse põhjendatud huvi korral teatud määral taluda oma enesekujutamiseõigusesse sekkumist, kuid see ei laiene juhtudele, kus avaliku elu tegelase kujutist kasutatakse valdavalt kommertseesmärkidel.

²⁰⁷ BGH, 08.05.1956 - I ZR 62/54. - NJW 1956, 1554

- 3) Isegi juhul, kui tegemist on lugupeetud ettevõtte ja kvaliteetse kaubaga ning isikut on reklaamis kujutatud positiivses valguses, rikub ilma luba küsimata tema kujutise kasutamine isiku õigusi.
- 4) Isik saab alusetu rikastumise alusel nõuda hüvitist summas, mida rikkuja oleks pidanud isikule tasuma siis, kui ta temalt nõusolekut oleks küsinud (hüpoteetiline litsentsitasu).
- 5) Heauskne rikkuja argument, et ta ei oleks isikuga nii suure summa maksmise kohustuse korral kokkulepet sõlminud, ei vabasta teda rikkumise korral nimetatud summa maksmisest. Seejuures ei oma tähtsust, kas fotot kasutanud isikule oleks kättesaadav olnud mõni teine sarnane foto ning milline oleks olnud selle kasutamise eest makstav hind.²⁰⁸

Hilisemates Saksa kaasustes on siiski täpsustatud, et nõutav hüpoteetiline litsentsitasu ei tohi olla põhjendamatult suur. Veel toonitatakse, et hüvitise suuruse arvutamisel ei tohi lähtuda ainult isiku ütlusest, kui suure summa eest ta oleks olnud valmis antud reklaamis osalema. Otsuse koostamisel tuleb arvesse võtta erinevaid mõjureid, sh nt isiku tuntust ja kuvandit, rikkumise kestus ja leviku ulatuslikust (nt kas tegemist on nädalaid jooksva üleriigilise telereklaami või ühekordse supermarketi sooduspakkumisi tutvustava paberprošüüri), samuti seda kui olulist rolli isik reklaamis täitis.²⁰⁹

Ülalmainitud printsiipe on Saksa kohtupraktikas täpsustatud ja edasi arendatud näiteks rikkumiskondiktsiooni ning hüpoteetilise litsentsitasu kasutamise hindamisel. Nii näiteks on muutunud hinnangud olukordadele, kus reklaamis kujutatud isik poleks tõenäoliselt ka tasu eest reklaamis osalemiseks oma nõusolekut andnud (eelkõige juhtudel, kus reklaamitud on toodet, millega isik ennast seostada ei oleks soovinud või kui teda on reklaamis halvustatud või naeruvääristatud). Varasema praktika järgi sai sellistel juhtudel nõuda mittevaralise kahju hüvitamist ning rikastumisnõuet esitada ei saanud.²¹⁰ Praktika muutust kinnitas Ülemkohus kaasuses, kus endist rahandusministrit kujutati reklaamis satiirilises võtmes. Kohus rõhutas, et rikastumisõigusliku nõude esitamise õigus ei sõltu sellest, kas isik oleks soovinud või saanud vastavat litsentsi anda.²¹¹ Uue praktika järgi on seega võimalik reklaamide puhul,

²⁰⁸ BGH, 08.05.1956 - I ZR 62/54. - NJW 1956, 1554

²⁰⁹ BVerfG, 05.03.2009 - I BvR 127/09 - ZUM 2009, 479

²¹⁰ Teedrajavaks oli siin nn Herrenreiteri kaasus (BGH, 14.02.1958 - I ZR 151/56), milles ratsavõistlusel tehtud fotot kasutati potentsiravimi reklaamis.

²¹¹ BGH, 26.10.2006 - I ZR 182/04 - GRUR 2007, 139

milles osalemist isik tõenäoliselt sobivaks ei oleks pidanud nõuda nii rikastumisõiguslikku hüvitist hüpoteetilise litsentsitasu näol kui ka mittevarelise kahju hüvitamist.²¹²

Eestist võib tuua mitmeid näiteid reklaamidest, kus autori arvates oleks olnud võimalik rikkumiskondiktsiooni alusel nõue esitada. Nii on näiteks viimasel ajal Eesti telekanalites jooksnud reklaam voodile, milles kasutati presidendi teisikut. Online-meedias on korduvalt esinenud hasartmängureklaam nn “pehmete ja karvaste” tegelastega (kelle prototüüpideks on üheselt tuvastatavad silmapaistvad Eesti riigi- ja ühiskonnategelased) .

Vastavalt RekS §-le 6 ei tohi Eestis teatavasti isikut reklaamis ilma isiku eelneva kirjaliku nõusolekuta viidata ega mis tahes viisil kasutada tema kujundit, sealhulgas tema häält või pildimaterjali. Seaduse seletuskirja järgi hõlmab nimetatud keeld ka paroodiat, kui parodeeritava isiku kujutist kasutatakse reklaami eesmärgil. Eelnõu seletuskiri esitab konkreetse näitena nii Eestis kui mujal maailmas levinud nukkude, karikatuuride ja animeeritud tegelaste üldtuntud isikute paroodias kasutamise.²¹³

Kohtulahendini jõudnud juhtumeid isikuõiguste rikkumise kohta reklaamis on aga vähe. Välja võib tuua juhtumi, kus isikuõigusi on rikutud poliitreklaamis.²¹⁴

3.2.2. Modelli kaasus

Rikkumiskondiktsiooni sobivust on võimalik üsna hästi hinnata Tallinna Ringkonnakohtusse jõudnud hagi puhul, kus juveelitoodete tootja vastu esitas hagi modell, kellest tehtud fotot oli ilma loata kasutatud ehete reklaamis.²¹⁵ Hageja palus kostjalt välja mõista varaline kahju 2200 eurot ning mittevarelise kahju hüvitis kohtu äranägemisel või alternatiivselt hüvitis VÕS § 1037 lg 1 ja § 1039 alusel. Juhtumi tehiohud olid järgmised: modell lasi ennast stuudios pildistada, kusjuures tegemist oli nn *collaboration shootiga*, mille aluseks oli fotograafi ja modelli kokkulepe, et pildistamine toimub üksnes osapoolte isiklikuks otstarbeks, portfoolios enese tutvustamiseks ning mitte ärilisel eesmärgil. Koostöö

²¹² vt nt LG Köln (28. Zivilkammer), Urteil vom 18.12.2013 - 28 O 172/13, kus tuntud avaliku elu tegelast mainitakse rinnasuurendusoperatsiooni tutvustavas sisuturundusartiklis.

²¹³ Reklaamiseaduse eelnõu (135 SE). - Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/1a7e0833-57d2-afa4-cea3-4002b8c1c935/Reklaamiseadus> (19.04.2020).

²¹⁴ TlnRnKo 2-13-45204/62

²¹⁵ TlnRnKo 2-17-19184

tulemusena pildistatud foto ilmus aga modelli eelneva teadmisetä ajakirjas Hooaeg ehtetootja reklaamis, samuti kasutati pilti ehtetootja reklaamimiseks kodulehel, Facebooki lehel ja Instagrami kontol. Ehtetootja selgitas modelli järelepärimise peale, et pildid andis talle kasutamiseks fotograaf. Ehtetootja oli fotod ostnud fotograafilt vahendaja kaudu 300 euro eest ning eeldas, et fotograafil on olemas kõik õigused.

Modelli arvates oli rikutud tema autoriõigusi: fotode puhul olevat tegemist visuaalsete teostega, mis sündisid modelli ja fotograafi koostöös.²¹⁶ Sellest lähtus oma otsuses ka maakohus, kui sedastas, et VÕS § 1037 lg 1 ja § 1039 alusel ei ole võimalik hageja varalise kahju hüvitise nõuet rahuldada, sest “saamata jäänud litsentsitasu ja saamata jäänud töötasu ei kujuta kostja poolt rikkumise teel saadut. Lisaks on nõude esitamise eelduseks VÕS § 1037 lg 1 alusel see, et rikkuja on kasutanud ilma loata õigustatud isiku omandit. Kostja ei ole kasutanud ilma autori loata teost, sest hageja ei olnud piltide autoriks ning autor (fotograaf) andis kostjale piltide kasutamiseks loa. VÕS § 1039 lg 1 alusel nõude esitamine eeldaks, et kostja oleks rikkunud hageja autoriõigusi, mis antud asjas tõendamist ei leidnud.”²¹⁷

Ringkonnakohus rahuldab modelli nõude deliktiõiguse sätete alusel ning mõistis välja mittevaralise kahju hüvitise 1000 eurot. Kolleegium leidis, et kostja jättis käibes vajaliku hoole olulisel määral järgimata, kui eeldas, et piltide reklaamis kasutamiseks on olemas hageja nõusolek ning on seega rikkumises süüdi.²¹⁸

Leian, et antud kaasuse oleks saanud lahendada ka tuginedes rikkumiskondiktsiooni sätetele. Seda enam, et erinevalt Ringkonnakohtu kolleegiumist pole ma veendunud, et ehtetootja jättis oma hoolekohustuse täitmata: fotostuudio, kus pildid tehti, tutvustab end oma kodulehel kui ettevõtetele täislahenduste pakkujat.²¹⁹ Leian, et ehtetootja ei käitunud hooletult, eeldades et “täislahendus” hõlmab endas ka vajalike lubade olemasolu garanteerimist. Juhul, kui ehtetootja süü ei leia kinnitust, on rikkumiskondiktsiooni alusel esitatud nõue hageja jaoks ainus tõhus viis ehtetootjalt oma isikuõiguste rikkumise eest hüvitist saada.

²¹⁶ TlnRnKo 2-17-19184, p 1

²¹⁷ TlnRnKo 2-17-19184, p 6

²¹⁸ TlnRnKo 2-17-19184, p 17.5

²¹⁹ SeeSee Studio kodulehekül: <https://seesee.ee/> (28.04.2020)

Rikkumiskondiktsiooni puhul tuleb kontrollida, kas isikuõigusi on rikutud ning kas rikkuja sai rikkumisest tulu. Antud juhul on rikutud RekS §-s 6 toodud tingimust, et isiku reklaamis kujutamiseks peab olema tema kirjalik nõusolek. Rikastumine seisneb pildi kasutusõiguse saamises. Modell väidab, et litsentsitasu sarnase töö eest on vähemalt 1500 eurot aastas. Rikkumine kestis üle aasta. Märkida tuleb, et Saksa kohtupraktika järgi ei piisa soovitava litsentsitasu suuruse tõestamiseks oma hinnakirja esitamisest, hageja peab tõestama, et sellist litsentsitasu on turutingimustes tõesti võimalik ka saada.²²⁰

VÕS § 1038 2. lause järgi ei võeta heauskse rikkuja puhul rikastumise ulatuse kindlakstegemisel arvesse saadu omandamiseks tehtud kulutusi. Seega ei saa ehtetootja hüvitise summast maha arvata fotograafide makstud 300 eurot. Samuti ei saa ehtetootja minu arvates hüvitise suurust vaidlustada põhjendusel, et ta pole kulutusi säästnud, kuna ta poleks sellise hinna eest fotosid kasutanud või oleks saanud analoogse foto kuskilt odavamalt muretseda.²²¹ Märkida tasub, et modelli poolt välja toodud päevatöö hind ei oma rikkumiskondiktsiooni alusel hüvitise määramisel rolli, sest ehtetootja sai kasutada valmis fotot ning modell ei pidanud selle jaoks lisapingutusi tegema.²²²

Tasub mainida, et kuigi kohtukaasus käsitleb ainult modelli ja ehtetootja vaidlust, võimaldavad toodud asjaolud järeldada, et modelli isikuõigusi on rikkunud ka fotograaf. Seega võib modell fotograafilt nõuda rikkumise teel saadud tulu väljaandmist VÕS § 1037 ja § 1039 alusel.

Kokkuvõtvalt leian, et rikkumiskondiktsiooni võib olla tõhus isikuõiguste kaitse vahend olukordades, kus isiku kujutist või nime on ilma loata reklaamis kasutatud. Rikkumiskondiktsioonil võib olla kahju hüvitamise nõuete ees eelis olukordades, kus vastaspoole süü esinemist ei ole võimalik üheselt kinnitada.

²²⁰ MüKoBGB/Schwab BGB § 818 Rn. 106

²²¹ vt Saksa Liitvabariigi Ülemkohtu seisukohta eelmisest alapunktist; Sarnasele järeldusele on Riigikohus jõudnud lahendis, mis puudutas kahju hüvitamist autoriõigustega kaitstud foto loata kasutamisel - RKTKo 2-14-56641 p 20

²²² Ettig, S 186

3.3. Teise isiku nime või kujutise kasutamine toodetel

Antud alapeatükis käsitletakse teise isiku nime või kujutise kasutamist toodetel ilma nende loata. Silmas peetakse eelkõige madalahinnalisi tooteid (kohvikruuse, t-särke, kandekotte jms), mis omandavad tavapärasest kõrgema väärtuse, kuna neil on kujutatud tuntud isikuid. WIPO on nimetanud seda nimetusega *personality merchandising*.²²³ Nähtus, mida eesti käibekeeles nimetatakse vahel isiku brändi loomiseks vms, võiks eestikeelses tekstis kanda nimetust “isiku kaubastamine”.

3.3.1. Saksa kaasused ja isikuõiguste ülekantavus

Saksa “isiku kaubastamise” (*merchandising*) kaasused pole niivõrd olulised selles suhtes, mis osas on kujutise ja nime kasutamist toodetel loetud rikkumiskondiktsiooniga kaetud rikkumiseks, vaid pigem on (juhuslikult) just selles valdkonnas tehtud lahendid, mis oluliselt laiendavad õigustatud isikute ringi, ehk seletatud surnud isikute isiklike õiguste kaitsmise võimalusi ning isiklike õiguste ülekandmise võimalusi varalises sfääris.

Üks silmapaistvamaid kaasused on seejuures nn Marlene kaasus, milles Marlene Dietrichi kujutist kasutati ilma loata telefonikaartidel, kohvitassidel, käekelladel ja rinnamärkidel. Kohus kinnitas, et isikuõigustega on lisaks ideelistele väärtustele kaitstud ka varalised väärtused ning õigus antud varalistele väärtustele kandub peale isiku surma edasi tema pärijatele. Sellele toetudes määras kohus kahjuhüvitise Dietrichi ainukesele tütrele.²²⁴

Teine kaasus puudutas 1980. aastate kuulsat laulja Nena kujutise ilma loata kasutamist t-särkidel, peeglitel, kandekottidel, kleebistel ja muudel sarnastel toodetel. Juhtumi teeb eelkõige silmapaistvaks asjaolu, et õigus hüpoteetilist litsentsitasu nõuda anti ühingule, kellele lauljanna oli nn "Merchandising-Sponsor-Promotion-lepinguga" oma kujutise turundamise õiguse üle andnud. Kohus ei kinnitanud selgesõnaliselt, et isikuõiguste ülekandmine võimalik on, lähtuti sellest, et Nena oli ühingut volitanud oma õigusi kaitsma. Antud kohtulahendi puhul väärrib märkimist ka kohtu seisukoht, millega kinnitati taas, et

²²³ WIPO, Character Merchandising - Report prepared by the International Bureau, WO/INF/108. p 9

²²⁴ BGH, 01.12.1999 - I ZR 49/97 - GRUR 2000, 709

rikkuja ei pääse ettenähtud litsentsitasu maksmisest, kui väidab et poleks nii kõrge hinnaga litsentsilepingut sõlminud.²²⁵

Mainida tasub, et Eesti põhiseaduse kommentaarides on sedastatud, et põhiõigustest tulenevad subjektiivsed õigused on füüsilistel isikutel sünnist surmani. Põhiõiguste kandjateks ei ole surnud, sest põhiõiguse kandjaks saab olla ainult isik, surnu puhul ei ole aga enam tegu isikuga. Lahkunu au ja hea nime kaitse asemel tuleks kaitsta lahkunu omaste mälestust.²²⁶ Riigikohus on märkinud, et erandlike asjaolude esinemisel pole surnud isiku isiklike õiguste kaitse välistatud.²²⁷

3.3.2. Eesti kaasused

Eesti kohtulahendite hulgas pole juhtumeid, kus rikkumiskondiktsiooni alusel oleks hüvitist nõutud isiku kujutise loata kasutamise korral. Lähim vaste on nn “Peremunade” kaasus, mille puhul nõuti hüvitist ja tulu väljaandmist, kuna kostja müüs mune kaubamärgiga kaitstud “peremunade” nime all.²²⁸

Igapäevaelust leiab sobivaid näiteid minu arvates üsna rohkesti. Tooksin välja juhtumi, kus kandekotil on kasutatud tuntud poliitiku kujutist koos tema nimele viitava sõnumiga. Nii on ühel kotil Jürgen Ligi kujutis koos kirjaga “HOIA LIGI!”, teisel Siim Kallase kujutis kirjaga “SIIMS LEGIT”.²²⁹

Leian, et juhul kui antud isikute kujutist on kasutatud ilma nende loata, on tegemist nende isikuõiguste rikkumisega ning isikul on õigus nõuda kujutise kasutamise eest hüvitist.

Möönan, et tegemist ei ole üheselt tõlgendatava situatsiooniga. Vastuväitena saab tuua asjaolu, et tegemist on avaliku elu tegelastega, poliitikutega, kes peavad taluma mõnevõrra suuremat sekkumist oma isikuõiguste kaitsesfääri. Kotitootjad võivad väita, et teostavad antud tegevuse kaudu oma väljendusvabadust: SÄKK Designi kodulehe järgi sündis idee

²²⁵ BGH 14.10.1986 - VI ZR 10/86 -GRUR 1987, 128

²²⁶ PS komm/Ernits, § 9 komm 12

²²⁷ RKTko 3-2-1-104-09 p 15

²²⁸ RKTko 3-2-1-123-11

²²⁹ SÄKK Designi kodulehekül: <https://sakk.ee/> (28.04.2020)

ettevõtte soovist poliitikuid ja poliitikat läbi huumori noortele lähemale tuua. Poliitikuid ei ole kujutatud halvustavalt. Samuti on kotitootjad tootele lisanud oma individuaalse panuse.

Leian, et antud argumendid ei ole siiski piisavad, õigustamaks teise isiku kujutise ilma loata kasutamist ärielistel eesmärkidel ning ettevõtte peaks maksma hüvitist poliitikute kujutise kasutamise eest. Seejuures võib küll keeruliseks osutada kasutuseelise või alusetult säästetud kulutuse suuruse väljaarvestamine. Poliitikud ei tegele reeglina oma isikuõiguste turustamisega. Hüpoteeetilise litsentsitasu väljaarvestamist lähtuvalt isikute tuntuusest, kujutise kasutuslaadist ning tasust, mis tavapäraselt sarnastel juhtudel tasutakse võib takistada vähene võrdlusmaterjal.

Kaaluda tuleb, kas antud juhul on võimalik välja nõuda ka rikkumisest saadud tulu. Leian, et rikkuja pahatahtlikust saaks kinnitada juhul, kui poliitiku kujutise kasutamist oma toodetel jätkatakse peale seda, kui kujutatud isik on nõudnud selle lõpetamist. Sel juhul saab lähtuda “Peremunade” kaasuses välja toodud tulu arvestamise korrast ning ettevõttelt välja nõuda kottide müügihind, millest on maha arvestatud otsesed tootmiskulud.²³⁰

Kokkuvõtvalt leian, et rikkumiskondiktsiooni võib olla tõhus isikuõiguste kaitse vahend olukordades, kus isiku kujutist või nime on ilma loata toodetel kasutatud. Seejuures on alusetu rikastumise sätete kohaldamine lihtsam juhtudel kus rikutakse sellise isiku õigusi, kes ise oma isikuõiguste turustamisega tegeleb (st on teada, kui suurt litsentsitasu ta tavapäraselt saab), hüpoteeetilise litsentsitasu saab nõuda aga ka isik, kes tavapäraselt oma isikuõiguste turustamisega ei tegele. Lisaks saab pahatahtlikult isikuõiguste rikkujalt sisse nõuda rikkumise teel saadud tulu. Seejuures on rikkumisest saadud tulu piiritlemine võrreldes teiste antud peatükis käsitletavate valdkondadega tunduvalt selgem.

3.4. Teise isiku kujutise või eluloolise info kasutamine loometegevuses

3.4.1. Loomevabaduse ja isikuõiguste kaalumine

Loomevabaduse ja isikuõiguste kaalumine on teema, mis on pälvinud avalikkuse kõrgendatud tähelepanu. Kuna sellesse teemasse on juba eos sisse programmeeritud erinevad, sh loomeinimeste huvid, on ka nemad lülitunud ühiskondlikku diskussiooni. Konverentsidel,

²³⁰ RKTk 3-2-1-123-11 p 15

vaidlusõhtutel ning ajakirjanduses on korduvalt tõstatatud küsimusi „Millal on põhjendatud isikuõiguste riive loominguliste eesmärkide täitmiseks? Millal on loomevabaduse piiramine õigustatud? Mis põhjused kaaluvad üles loomevabaduse? Kuidas tagada loomevabadus isikuõigusi riivamata? Mis on riigi roll loomevabaduse tagamisel? Millal on riigil õigus loomevabadust piirata? Kust algab tsensuur? Mil määral on riik vastutav loovisikute enesetsensuuri eest? Kui palju mitmekesisust vajab Eesti kultuur?”²³¹

Kirjandusteosed, teatrietendused ja filmid ammutavad suuremal või vähemal määral inspiratsiooni tegeliku elu sündmustest ja suhetest. Need võivad kergesti kahjustada prototüüpide eraelu ja reputatsiooni. Kunsti ei saa allutada täielikult ajakirjanduse puhul kehtivale faktiväidete ümberlökkamise režiimile. Prototüüpide eraelu võib prevaleerida, kui on oht, et publik teeb teose põhjal reaalse isiku kohta ebaõigeid järeldusi. Seejuures arvestatakse teiste riikide ja EIK praktikas prototüübi varasemat kuulsust, tema äratuntavust, eraellu sekkumise sügavust, käsitletava teema olulisust jms.²³²

Kunstilise ja kirjandusliku loomingu liikideks, mille osas kunstilise eneseväljenduse õiguslikku regulatsiooni on vaja järgida, on erinevad loomingu liigid. Siia alla kuuluvad nii ilukirjanduslikud teosed, vaatamata nende kitsamale žanrile (sh mälestusraamatud, luulelooming alates poemidest ja lembeluulest ning lõpetades muusikateoste sõnade ja vemmälvärssidega). Isiku individuaalsfääri, privaatsfääri ja intiimsfääri kaitse vajadus on oluliselt aktualiseerunud viimastel aastakümnetel kasvanud elulooraamatute, -filmide ja lavateoste populaarsuse kasvu tõttu. Autoritele ei saa ette heita, et nad püüavad tõsta oma teoste atraktiivsust, kaasates neisse detaile üldtuntud ühiskonnategelaste ja poliitikute elust. Ent just need detailid võivad pahatihti kujutada endast teoses kajastatud isikute õiguste riivet. Ei saa välistada, et kohtupraktika võib kokku puutuda veel loominguvabaduse ja isiku õiguste konfliktide uute ilmingutega. Oma kutsetöö raames olen korduvalt tähele pannud nii vahetute kolleegide kui teistes ametkondades töötavate inimeste repliike isikuõiguste kaitse ja loomevabaduse vahelistest konfliktidest (näiteks on protesteeritud laulupeoliste grupifoto ilukirjanduslikus teoses avaldamise peale, kuna inimene on fotol kujutatud kaelakuti koos oma abikaasaga, kellest ta hiljem tõsise konflikti tulemusena lahutas ning ei soovi enam temaga ühel fotol esineda).

Muusikainimesed on kirjeldanud, kuidas tahtlikke solvanguid on võimalik väljendada (kuid raske tuvastada) ka helikeeles, kasutades selleks helide disharmoniat, ebaharmonilist müra,

²³¹ Vt: Kanuti Gildi saalis toimub poliitikapidu. Postimees, 9. Jaanuar 2019. Arvutivõrgus:

<https://kultuur.postimees.ee/6494925/kanuti-gildi-saalis-toimub-poliitikapidu>

²³² PS Komm/Annus, Pilving, Kalso, § 38 komm

teksti tahtlikult moonutavat meloodiat või muusikalist groteski, ka meloodiasse põimitud müra. Teadaolevalt ei ole Eesti kohtutele vastavasisulisi nõudeid seni siiski esitatud.

Riigikohtu praktikast on aga teada üsna mitmeid kaasusi, mis on seotud isikuandmete avaldamisega filmis või ilukirjanduslikes teostes, aga samuti andmete kasutamiseks antud nõusolekut, selle järgnevat tagasivõtmist ning probleemi õiguslikke tagajärgi.²³³

Kohtu ülesandeks on leida õiglane tasakaal kahe vastandliku huvi ja nendega seotud kahe põhiõiguse – ühelt poolt isiku sõna- ja teabevabadus ning teiselt poolt eraelu kaitsva õiguse vahel. Nii rõhutab ka isikuandmete kaitse eelnõu seletuskiri et kui isikuandmeid töödeldakse ilma andmesubjekti nõusolekuta, on igal üksikjuhtumil hädavajalik kaaluda sellega kaasnedavat andmesubjekti õiguste.²³⁴

3.4.2. Elulooraamatud ja dokumentaalfilmid

Isikuõiguste rikkumist elulooraamatus käsitleb Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 27. märtsi 2017 otsus nr 3-2-1-153-16. Antud kaasus tuuakse IKS-i seletuskirjas välja ühe põhjendusena, miks on vaja kirjanduslikule eneseväljendusele isikuandmete töötlemise reeglistikus erand teha. Seega võib eeldada, et kui antud juhtum oleks aset leidnud peale uue IKS-i kehtima hakkamist, võiks kohtu otsus erineda praegusest.

Hagiavalduse kohaselt koostas kostja raamatu pealkirjaga „Enelin, tema glamuursed legendid ja skandaalid“. Raamatu kirjastas AS Tänapäev. Raamat sisaldas neljas lõigus hagejale omistatud otsekõnet eraeluliste seikade kohta, mida hageja enda väitel sellisel viisil, kujul ja tonaalsuses ei rääkinud. Hageja oli kostjale viis aastat varem andnud intervjuu, kuid üksnes eesmärgil, et see avaldatakse raamatus, mille kirjastab OÜ Tammerraamat (mille üks osanikest hageja on) ning nõusolekut vestluse mingil muul viisil avaldamiseks hageja kostjale ei andnud. Hageja leidis, et sellega on rikutud tema isikuõigusi, sh eraelu puutumatust, solvatud tema au ja väarikust ning kasutatud õigustamatult tema nime. Ta nõudis muuhulgas mittevaralise kahju hüvitamist ning teosega saadud tulu 1750 eurot.²³⁵

²³³ vt nt *RKTKo 3-2-1-104-09*; *RKTKo 3-2-1-153-16*

²³⁴ Isikuandmete kaitse seaduse eelnõu (679 SE) seletuskiri. - Arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c9f8086-b465-4067-841e-41e7df3b95af/Isikuandmete%20kaitse%20seadus> (19.04.2020)

²³⁵ *RKTKo 3-2-1-153-16* p 1

Riigikohtu kolleegium leidis, et raamatus kirjeldatud eraelulised seigad isiku vaba aja sisustamise või suhete kohta kolmandate isikutega võivad olla isikuandmeteks IKS-i tähenduses.²³⁶ Tallinna Ringkonnakohtu kolleegium, kellele asi uueks läbivaatamiseks tagasi saadeti, otsustas, et kuna kostjal puudus IKS-i järgi nõutav nõusolek²³⁷ selliste isikuandmete avaldamiseks, tuleb hagejale hüvitada mittevaraline kahju summas 1000 eurot.²³⁸ Nõue teosega saadud kogutulu väljamõistmiseks jäeti rahuldamata. Seejuures on Ringkonnakohtu arutluskäiku kostja poolt tulu mittesaamise kohta raske jälgida ning tekitab mulje, et kohus pole kõiki argumente otsuses välja toonud või on rikkunud menetlusnorme.

Riigikohtu otsusest nr 3-2-1-153-16 nähtub, et hageja on nõudnud teosega saadud tulu 1750 eurot ning esitanud VÕS § 1039 2. lause järgse taotluse kohustada kostjat teatama raamatuga saadud tulu suurus. Ringkonnakohus jättis asja esimesel läbivaatamisel viimatinimetatud taotluse rahuldamata, leides, et tõendil pole asjas tähtsust.²³⁹

Riigikohus sedastab, et “isikliku õiguse rikkumist, sealhulgas eraelu puutumatus rikkumist võib pidada muuks õiguseks VÕS §-de 1037 ja 1039 mõttes ning kannatanu saab antud sätete alusel nõuda isikliku õiguse rikkumisest saadud tulu väljaandmist. Selleks tuleb kannatanul tõendada, et tema isikuõigusi rikkunud isik sai rikkumisest tulu, tõendamisesemesse kuulub seega nii kannatanu õiguste rikkumine, rikkuja tulu saamine kui ka põhjuslik seos nende vahel.” Seejuures rõhutab kolleegium, et antud sätted annavad aluse nõuda siiski vaid rikkumise teel saadud tulu väljaandmist ning sedastab, et “kui koguteoses on rikutud isiku õigusi vaid üksikute lausetega, ei ole seega üldjuhul alust nõuda kogu teosega saadud tulu, välja arvatud juhul, kui kannatanu tõendab, et teost on müüdnud just nende lausete tõttu”.²⁴⁰

Ringkonnakohus kordas asja uuel läbivaatamisel Riigikohtu kolleegiumi eeltoodud arutelukäiku, kuid leidis, et “Hageja ei ole käesolevas asjas tõendanud seda, et kostja oleks saanud raamatu müümisest tulu. Kostja on kinnitanud tulu mittesaamist. MTÜ Fond Eesti Majanduslugu poolt raamatu müügist saadud tulu ei ole käesolevas asjas asjassepuutuv, sest

²³⁶ RKTko 3-2-1-153-16, p 23

²³⁷ 2019. aastal jõustunud uue IKS-i § 5 järgi võib kirjandusliku eneseväljenduse eesmärgil isikuandmeid andmesubjekti nõusolekuta töödelda.

²³⁸ TlnRnKo 2-15-94/46 p 50-55

²³⁹ RKTko 3-2-1-153-16, p 44

²⁴⁰ RKTko 3-2-1-153-16, p 18

MTÜ tulu ei saa omistada kostjale. Seetõttu tuleb hageja nõue teosega saadud kogutulu väljamõistmiseks jätta rahuldamata ja maakohtu otsus selles osas muutmata.”²⁴¹

Jääb arusaamatuks, millele toetus ringkonnakohus väites, et hageja ei ole tõendanud, et kostja oleks raamatu müümisest tulu saanud. VÕS-i kommentaaride järgi pöörab VÕS § 1039 2. lauses toodud rikkuja kohustus õigustatud isikule teatama, millist tulu ta rikkumisega sai, sisuliselt ümber tõendamiskoormuse rikkumise teel saadud tulu osas: tulu täpse suuruse tõendamise koormus lasub pahausksel rikkujal ning õigustatud isik peab nõude esitamiseks tõendama vaid rikkuja poolt eeldatavalt saadud tulu. Kui rikkujal ei õnnestu tõendada, et tema poolt tegelikult saadud tulu oli nimetatud eeldatavast tulust väiksem, kuulub nõue taotletud ulatuses rahuldamisele.²⁴²

Antud kaasuse asjaoludest nähtub, et hageja on nõudnud kogutulu väljaandmist summas 1750 eurot - seda saab pidada nimetatud eeldatavaks tuluks. Kohus on pidanud piisavaks tõendiks, et eelnimetatud summa ei ole rikkumise teel saadud tulu, kostja kinnitust, et ta ei ole tulu saanud. Esmapilgul jääb arusaamatuks, kuidas kolleegium sellisele järeldusele jõuda sai. Tõenäoliselt on siin aga tegemist juhtumiga, kus tasu raamatu koostamise eest pole saanud kostja eraisikuna, vaid MTÜ, mille ainus juhatuse liige kostja on ning kohus saabki vaid konstateerida, et MTÜ tulu ei saa kostjale omistada.

3.4.3. Ilukirjandus ja mängufilmid

Isikuõiguste ning isikuandmete kaitse temaatika on Eestis üles kerkinud ka mängufilmide puhul. Mängufilmid ja ilukirjandus võivad põhineda päriselu sündmustel ja kasutada prototüüpidenä päris inimesi, seejuures antakse aga sündmustele ja isikutele teose autori poolt tõlgendus, mis võib tunduvalt erineda tegelikkusest või anda neile varjundi, mida kujutatud isikud sobivaks ei pruugi pidada. Loomesvabadusega on tagatud loomeinimeste vabadus selliseid otsuseid teha. Isikute enesekujutamiseõigust võidakse kunstniku loomesvabadusest olulisemaks pidada aga juhtudel, kus on oht, et avalikkus teeb teose põhjal päriselu kohta ebaõiged järeldusi. PS kommentaarides tuuakse välja, et sel juhul arvestatakse loome- ja

²⁴¹ TlnRnKo 2-15-94 p 57

²⁴² VÕS Komm III/Käerdi, § 1039 komm 3.2.

isikuõiguste kaalumisel käsitletava teema olulisust, kujutatud isiku varasemat tuntuust, tema äratuntavust teoses, eraellu sekkumise sügavust jms.²⁴³

Eesti kohtutel on viimasel ajal olnud mitu võimalust sellist isikuõiguste ja loomevabaduse kaalumist ilukirjanduse ja mängufilmide puhul läbi viia. Ilmekamateks näideteks selle kohta on nn „Magnuse“ kaasus²⁴⁴ ja nn „Sangarite“ kaasus²⁴⁵. Mõlemal juhul on tegemist kahju tekitava tegevuse keelamise hagiga, „Sangarite“ puhul ka kahju hüvitamise hagiga. „Magnuse“ kaasuse puhul jõudsid kohtud järeldusele, et filmi varasemalt tundmatud prototüübid on filmis äratuntavad neid on kujutatud negatiivses võtmes ning käsitletud on eraelu intiimsfääri jäävaid elemente, sellest tulenevalt tuleb filmi levitamine peatada, hoolimata sellest, et käsitletakse teemat, mis ühiskondlikult oluline.

Nn „Sangarite“ kaasuse puhul leidsid kohtud, et tegelased ei olnud filmis üheselt äratuntavad. Maakohus sedastas näiteks, et „kohtu hinnangul ei saa järeldada, et 20-aastane Nõukogude Eestist pärit mees, kes tegeleb jõutreeninguga, kes põgenes 1984.aastal Soome ja seal edasi Rootsi, sai seal hea vastuvõtu osaliseks, kuid pidi taluma hiljem kohanemiskraskusi, kes pani toime Soomes röövimised, kes kandis seejärel karistust ja sai vanglas olles tüdrukutelt kirju, peaks kindlasti olema CC ning saaks järeldada, et film on tehtud CC-st.“²⁴⁶ Ringkonnakohus nõustus maakohu seisukohaga, et kuna isikud pole filmis üheselt identifitseeritavad, pole võimalik ka järeldada, et selles oleks kajastatud nende eraelulisi andmeid.²⁴⁷

Lisaks toob ringkonnakohus välja et filmi žanr ei välista iseenesest isikuõiguste rikkumise võimalikkust, kuid „komöödiafilm on enamasti kergema sisu ja tahtlikult meelelahutusliku, publikut lõbustava, lõõgastava ja naerma ajava eesmärgiga tehtud filmiteos rõhutatult, liialdatult ja ülemäärase situatsioonilahenduse, keelekasutuse, tegevuse, suhete ja karakteritega.“ Arvan, et kohtu otsust mõjutas muuhulgas ka asjaolu, et ei riivanud isikute privaat- ja intiimsfääri.

²⁴³ PS Komm/Annus, Pilving, Kalmo, § 38 komm 31

²⁴⁴ Antud kohtukaasuse puhul on avalik ainult Riigikohtu otsuse osa (RKTKo 3-2-1-104-09). Järgnev analüüs põhineb Kadi-Ell Tähiste magistritöös (Tähiste, Kadi-Ell. Loomevabadus ja selle piirangud Põhiseaduse kontekstis. Magistritöö. Juhendaja professor Ülle Madise. Tallinn, 2017) välja toodud kohtuasjade materjalide ja lõpliku lahendi üldistaval käsitlusel.

²⁴⁵ TlnRnKo 2-16-16730

²⁴⁶ TlnRnKo 2-16-16730 p 23

²⁴⁷ TlnRnKo 2-16-16730 p 63

Võib esile kerkida küsimus, kas antud kaasuste asjaolude esitamine magistritöös, mis käsitleb rikkumiskondiktsiooni kasutamise sobivust isikuõiguste kaitsmisel, on asjakohane. “Magnuse” kaasuse puhul on selgelt tegemist juhtumiga, kus kasutati sobivaimat õiguskaitsevahendit (kahju tekitava tegevuse keelamist) ning rikkumiskondiktsiooni kasutamise sobivuse toetuseks toodavad argumendid oleksid otsitud ja meelevaldsed.

Kuigi “Sangarite” kaasuses jõudis kohus järeldusele, et tegelaskujud ei ole selles üheselt äratuntavad ning et sündmusi käsitleti meelelahutuslikult ja eraelu rikkumata, tooksin välja mõned tähelepanekud. Esmalt, kohtulahendis toodi korduvalt sisse teema, et hagejad on oma nõude esitanud filmitootja survestamiseks, et saada mängufilmilt tulu ning seetõttu pole hagejate väited oma isikuõiguste rikkumisest tõsiseltvõetavad ning hea usu põhimõttega kooskõlas.²⁴⁸ Leian, et isikul on reeglina õigus otsustada, kuidas teda avalikkuses kujutatakse. Lähtun PS kommentaarides toodud seisukohast, et “isikul peab olema õigus ise otsustada, kas ja millisel viisil ta tahab end avalikkuse ees kujutada ning kas ja mil määral tohivad kolmandad isikud muuta tema isiksuse avaliku arutelu esemeks”²⁴⁹ Leian, et selle õiguse alla kuulub ka isiku õigus otsustada, et laseb end avaliku arutelu esemeks muuta, kuid tasu eest. Arvestades kui levinud on praktika kaasata tõsielul põhinevate filmide ettevalmistustöösse inimesed, keda teos puudutab, et tundu sugugi meelevaldne hagejate arvamus, et neil on õigus hüvitisele (mille aluse liigitaksin mina rikastumisõiguslikuks rikkuja poolseks kulutuse kokkuhoidmiseks). Samas on selge, et enesekujutamissoigusel on piirangud ning uues IKS-is sätestatud õigus loomingulise eneseväljenduse tarbeks puudutatud isikult nõusolekut küsida piirab selliste nõuete edukaks osutumise tõenäosust tunduvalt. Pigem jääbki selliste isikuõiguste rikkumise pärusmaaks, kus isiku eraellu on sekkunud sel määral, et asjakohasem on rikkumise lõpetamise ja kahju hüvitamise nõuded ning alusetu rikastumise õigus võib päevakorda tulla eelkõige pahauskse rikkuja tulu väljanõudmise kontekstis.

Seejuures tahaksingi välja tuua teise tähelepaneku, mis antud kaasuse tehiooludest tuua saab. Nimelt rikkuja tulu selgitamisel toodud seisukohad. Hageja on rikkuja tuluna välja toonud kinode kassatulu, kostja märgib õigesti, et selle summa puhul pole tegemist kostja kasumiga: Tuleb märkida, et juhul kui rikkuja oleks pahauskne, saaks ta siiski kassatulust maha arvestada kõik filmitootmise ja -levitamise otsesed kulud.

²⁴⁸ vt nt TlnRnKo 2-16-16730 p 14

²⁴⁹ PS komm/Jaanimägi ja Oja, § 26 komm 25

3.5. Teise isiku nime, kujutise või eluloolise info kasutamine meedias

3.5.1. Väljendusvabaduse ja isikuõiguste kaalumine

Väljendusvabaduse ja isikuõiguste kaalumine on teema, mis on pälvinud avalikkuse kõrgendatud tähelepanu. Tasub vaid meelde tuletada avalikku meediatormi, mis tekkis selle peale kui IKS-i isikuandmete ajakirjanduslikul eesmärgil töötlemise erisuse sättesse taheti taas lisada sõna “ülekaalukas” “avaliku huvi” ette.

Teemat on rohkelt ja süvitsi käsitletud, mistõttu peatuksin siin ainult põhimõtetel, millest EIK on oma rohketes väljendusvabaduse ja eraelu kaaluvates otsustes lähtunud. Põhjalikult on need välja toodud EIKo 07. veebruari 2012 lahendis von Hannover vs Saksamaa (II) punktides 109-113. Seega lähtub EIK rikkumise tuvastamisel järgmistest küsimustest:

- 1) Mil määral aitas avaldatu kaasa üldist huvi pakkuvale debatile?
- 2) Kui tuntud on isik, kelle eraelulisi huvisid riivati, milles seisneb tema roll ning mis sisuga tegevus on avalikustamise esemeks?
- 3) Milline on olnud antud isiku varasem käitumine, sh kas edastatud teave on varem avalikustatud?
- 4) Milline on avaldatu sisu ja vorm, s.t viis, kuidas asjaomast isikut kajastati, samuti avaldatu levitamise ulatus ja võimalike negatiivsete tagajärgede raskus isikule?
- 5) Millised olid ajakirjaniku meetodid teabe saamisel?

3.5.2. Rikkumiskondiktsiooni sätete kasutamise võimalikkus

Rikkumiskondiktsiooni temaatika on pressidelikti raames kerkis üles Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 26. juuni 2013 otsuses nr 3-2-1-18-13. Antud kaasuses avaldas kostja (ajakiri) vaatamata hageja (laulja) keelule artikli, milles kajastati hageja ja tema lapse eraelu.

Kohtuotsus keskendus eelkõige avaliku elu tegelase mõiste ning rolli selgitamisele. Kolleegium märkis, et loomingu esitamisega tegeleva isiku vastu võib kõrgendatud huvi olla õigustatud tema loometegevuse vastu, mitte aga eraelu vastu ning seda ei muuda ka asjaolu, et inimene on varem ajakirjandusega suhelnud ja enda eraelu kohta infot jaganud. Ajakirja

kommertshuvist ajendatud eraelulise teabe kajastamise ei ole õigustatud.²⁵⁰ Hagejale määrati mittevaraline hüvitis. Samas märkis kohus, et isikliku õiguse rikkumisega saadud tulu saab nõuda alusetu rikastumise sätete alusel.²⁵¹

Riigikohtunik Jaak Luik on antud kohtuotsusele lisatud eriarvamuses väljendanud seisukohta, et kuigi seaduse selline tõlgendamine, mis võimaldab VÕS § 1037 ja § 1039 alusel lisaks saadu harilikule väärtusele ka tulu välja nõuda, võib olla ehk põhjendatav, kuid ajakirjanduslikule sõnavabadusele tekkiva riive õigustamine, peaks asjakohase analüüsiita küsitav olema. Ta juhib tähelepanu ka sellele, “et vabadus kiita või laita, tunnustada või hukka mõista on üks ühiskondlike suhete reguleerimise vahenditest. Seega võib väita, et seda liiki asjade tasakaalustatud lahendamine eeldab kohtu selget hinnangut ka selle instrumendi kasutamise vastavuse kohta seadusele ja moraalipõhimõtetele.”²⁵²

Mõistan Riigikohtuniku muret ajakirjandusvabaduse pärast, kuid leian, et IKS-i §-s 4 välja toodud erialused isikuandmete töötlemisel tagavad küllaldaselt kindluse, et “vabadus kiita või laita, tunnustada või hukka mõista” ühiskonnast ära ei kao. Kui on tegemist aga tõsiste isikuõiguste rikkumistega meediaettevõtte majandushuvides, peab kahjustatud isikul olema võimalus oma huvisid tõhusalt kaitsta kõigi õiguskorra poolt ette nähtud vahenditega. Seega peaks olema võimalik pahausksest rikkujalt välja nõuda ka rikkumise teel saadu, mille väljaarvestamine võib küll osutada problemaatiliseks. Kohaldada tuleb Riigikohtu lahendis nr 3-2-1-156-16 välja toodud põhimõttega²⁵³ ning sedastada, et juhul kui ajakirjas on rikutud isiku õigusi ühes artiklis, ei ole üldjuhul alust nõuda kogu ajakirjanumbrist saadud tulu, kui kannatanu tõendab, et ajakirjanumbrist on müüdnud just selle artikli tõttu.

Lõpetuseks märgin, et Eesti kohtupraktikas ei ole juhtumit, kus isikule oleks tema nime, kujutise või eluloolise info meedias esitamise eest määratud hüvitis VÕS § 1037 alusel. Leian, et see ei peaks aga välistatud olema. Probleemiks võib osutada aga isikuõiguste õigustamatu kasutamise tavalise väärtuse selgeks tegemine - kuigi rahvusvahelises meedias võib juba tavapäraseks pidada, et prominendid jagavad oma elu suursündmusi meediaga tasu eest, ei saa seda siiski üldiseks reegliks pidada.

²⁵⁰ TKTKo 3-2-1-18-13, p 15

²⁵¹ TKTKo 3-2-1-18-13, p 30

²⁵² Riigikohtunik Jaak Luige eriarvamus TKTKo 3-2-1-18-13 juurde, p 6

²⁵³ RKTko 3-2-1-153-16, p 18

Kokkuvõte

Autorit ajendas antud teemal kirjutama asjaolu, et viimastel aastatel on aina enam tähelepanu pööratud vajadusele isikuõigusi lisaks avaliku võimu kandjate poolsetele rikkumistele kaitsta ka eraõiguslikult: ühelt poolt on tehnoloogiline areng laiendanud isikute ringi, kellel on võimalik suuremate kulutuste või pingutusteta teise isiku isikuõigustesse sekkuda, teisalt on kasvanud isikute teadlikkus õigusest ise otsustada kas ja kuidas neid avalikkuses kujutatakse. Samuti on ühiskonnas laiemalt levima hakanud arusaam, et teatud isikuõiguse elementidel, näiteks isiku kujutisel ja eluloolisel infol, võib olla ka majanduslik väärtus, millest elatub reklaamindus, filmindus, kirjandus ja kunst. Riigikohtu praktika pinnalt võib väita, et isikuõiguste rikkumise korral nõuavad kannatanud reeglina aga mittevaralise kahju hüvitamist. Samas ei pruugi deliktiõiguslike vahendite kasutamine tagada õiglast ressursside ümberjagamist olukorras, kus isik, kelle õigusi rikuti kahju ei kannatanud või osutub rikkuja tulu rikkumisest tunduvalt suuremaks kui kannatanu kahju. Sellisel juhul saab oma õiguste kaitseks kasutada rikkumiskondiktsiooni sätteid. Põhjalikult pole Eestis rikkumiskondiktsiooni kohaldamist isikuõiguste rikkumise korral veel siiski käsitletud. Antud magistritöö üritab mingil määral seda tühimikku täita. Töö eesmärk on teada saada, kas ja kuidas on rikkumiskondiktsiooni abil võimalik tõhusalt kaitsta isikuõigusi.

Magistritöö esimeses peatükis tõin välja õigushüved, mida isikuõigustega kaitstakse. Valdavalt nimetatakse erinevate autorite poolt isikuõigustena isiku õigus vabale eneseteostusele, õigust eraelu puutumatusele ja kodu puutumatusele, õigust oma kujutisele ja sõnale ning õigust otsustada ise enda kohta käivate andmete avaldamise üle. Samas tuuakse välja, et inimväärikuse ning sellest tulenevalt isikuõiguste mõiste on ajas ja ruumis muutuv ning seetõttu pole võimalik esitada ka kaitstud õigushüvede kinnist loetelu. Samuti tõin välja olulisemad rahvusvahelised ja siseriiklikud õigusallikad, mis isikuõiguste kaitset reguleerivad. Olulisemad Eesti jaoks siduvad rahvusvahelise õiguse allikad, mis eraelu kaitsevad, on Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon ning Euroopa Liidu põhiõiguste harta. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste konventsiooni tõlgendamisel on oluline koht Euroopa Inimõiguste Kohtul. Antud kohtu seisukohtadest on eraelu mõiste sisustamisel ning väljendusvabaduse ja isikuõiguste kaalumisel lähtunud ka Eesti Riigikohus. Seejuures on Euroopa Inimõiguste Kohus pidanud konventsiooni elavaks instrumendiks ning on määranud eraelu, perekonnaelu, kodu ja kirjavahetuse puutumatuse sisu alati tänaste tingimuste valguses ning arvestanud olulisi sotsiaalseid, juriidilisi ja tehnoloogilisi muutusi.

Siseriiklikult kaitseb isikuõigusi kõige kõrgemal tasemel põhiseadus. Seejuures on eelkõige olulised PS § 19, mis sätestab, et igapähele on õigus vabale eneseteostusele ning PS § 26 lg 1, mis sätestab, et igapähele on õigus perekonna- ja eraelu puutumatusel. Tavaseadustest, mis isikuõigust kaitsevad norme sisaldavad, tõin välja reklaamiseaduse, isikuandmete kaitse seaduse ning võlaõigusseaduse.

Selgitasin, et enesekujutamisoõiguse all tuleb eelkõige mõista õigust oma kujutisele ja sõnale. Lisaks kuulub siia õigus otsustada ise enda kohta käivate andmete avaldamise üle (informatsioonilise enesemääramise õigus). Isikul peab olema õigus ise otsustada, kas ja millisel viisil ta tahab end avalikkuse ees kujutada ning kas ja mil määral tohivad kolmandad isikud muuta tema isiksuse avaliku arutelu esemeks.

Esimeses peatükis peatusin lühidalt ka probleemidel, mis kerkivad üles juhul, kui omavahel põrkuvad eri osapoolte vastandlikud põhiõigused. Eelkõige tuleb omavahel kaaluda ühe osapoolte isikuõigusi ning teise poole loome- või väljendusvabadust. Tõin välja Saksa õigusest üle võetud isikuõiguste kaitse sfääride jaotus individuaalsfääriks, privaatsfääriks ja intiimsfääriks, mis aitab erinevate põhiõiguste vastandumise korral välja selgitada isikuõiguste riive sügavuse.

Viimasena selgitasin esimeses peatükis isikuõiguste ja intellektuaalse omandi õiguse suhet. Ühelt poolt tõin välja paralleele isikuõiguste ja autoriõiguste vahel ning käisin välja võimaluse kasutada isikuõiguste puhul autoriõiguse regulatsioonist tuntud autori õiguste jagamist autori isiklikeks ja varalisteks õigusteks. Teiselt poolt tõin välja, et autorid võivad oma loometegevuses kahjustada teiste isikute isikuõigusi.

Teises peatükis keskendutakse rikkumiskondiktsiooni kujunemisele, olemusele ja funktsioonile. Seejuures tõin välja, et Eesti teaduskirjanduses ja kohtupraktikas pole rikkumiskondiktsiooni eriti põhjalikult käsitletud ning seetõttu tuleb appi võtta teiste riikide sarnased seadused ja praktika. Esmalt uurisin alusetu rikastumise teooria arenguid Saksamaal ning regulatsiooni kujunemist Eestis, samuti Eesti ja Saksa seadusesätete sõnastust. Jõudsin järeldusele, et Eesti ja Saksa alusetu rikastumise õiguses on mõned erinevused. Need tulenevad muuhulgas asjaolust, et seadused on kehtestatud erinevatel ajastutel peaaegu sajandi pikkuse vahega ning seetõttu loodud arvestama väga erinevate sotsiaalmajanduslike teguritega. Samuti ei saa välistada tõlkevõigusi Saksa regulatsiooni Eesti oludesse ülevõtmisel. Siiski leidsin, et Saksa alusetu rikastumise sätteid ja teooriat võib Eesti omadega nii sarnaseks pidada, et neid saab tõlgendamisel eeskujuks võtta.

Järgnevalt analüüsisin rikkumiskondiktsiooni nõude eeldusi ja ulatust. Rikkumiskondiktsiooni eeldused on teise isiku õiguse rikkumine ja rikastumine. Rikkumine

tähendab teise isiku mingisse õigusesse sekkumist ilma selle isiku kui õiguse omaniku nõusolekuta või seadusest tuleneva õigusega. Rikastumine tähendab mingi varalist väärtust omava eseme saamist või kulude kokkuhoidmist. Vastavalt võlausaldaja vara kas väheneb rikastumiseseme võrra või võlgnik hoiab oma vara kokku teise isiku arvel. Rikkumiskondiktsiooni puhul tuleb hüvitada saadu objektiivne väärtus rikkumise aja seisuga. Seejuures ei ole VÕS § 1038 järgi rikkujal, kes ei teadnud oma õigustatuse puudumisest ega pidanudki sellest teadma, väärtuse hüvitamise kohustust niivõrd, kuivõrd ta ei ole rikkumise teel saadu väärtuse ulatuses enam rikastunud ajal, mil ta enda vastu nõude esitamisest teada sai või teada saama pidi. Pahausksest rikkujalt võib õigustatud isik VÕS § 1039 järgi lisaks saadu harilikule väärtusele nõuda ka rikkumisega saadud tulu väljaandmist.

Viimasena selgitasin teises peatükis rikkumiskondiktsiooni ja kahju hüvitamise nõude vahekorda. Rikkumiskondiktsiooni ja delikti võrdlemisel paistab kohe silma see, et sageli iseloomustatakse õiguskirjanduses alusetu rikastumise regulatsiooni olemust ja funktsiooni mitte iseseisvalt, vaid läbi õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamise regulatsiooni. Deliktiõiguse peamise eesmärgina nähakse restitutsiooni, st soovi likvideerida teise isiku õiguse rikkumisega kaasnevad tagajärjed ja taastada rikkumiseelne olukord. Seejuures tegeleb deliktiõigus aga vaid õigusvastaselt tekitatud kahju hüvitamisega. Juhul, kui kannatanu kahju on rikkuja kasust väiksem või olematu, ei piisa endise olukorra taastamiseks rikkuja poolt kannatanule tekitatud kahju hüvitamisest ning deliktiõiguslikud vahendid ei pruugi sellist tüüpi õigusrikkumiste tagajärgede kõrvaldamiseks piisavad olla. Selles osas täiendab deliktiõiguse regulatsiooni alusetu rikastumise õigus, mis rikkumiskondiktsiooni osas kujutab endas omamoodi kahju hüvitamise õiguse pöördpilti. Selgitasin, et vahel on isikuõiguste rikkumise korral võimalik esitada rikkumiskondiktsiooni ja kahju hüvitamise nõue üheaegselt, vahel on vajalik nende vahel valik teha. Seejuures tuleb olla tähelepanelik, et rikkumiskondiktsiooni puhul ei võetaks liigselt üle kahju hüvitamise argumentatsiooni.

Kolmandas peatükis käsitlesin rikkumiskondiktsiooni eeldusi ja ulatust isikuõiguste kaitsel. Selleks tõin välja juhtumikirjeldused neljas valdkonnas, kus isikuõiguste rikkumisega eelduslikult kasutuseeliseid või tulu saadakse.

Juhtumikirjelduse analüüsi tulemusel jõudsin järeldusele, et rikkumiskondiktsioon võib olla tõhus isikuõiguste kaitse vahend. Teise isiku kujutise või nime loata kasutamisel reklaamis või toodetel saab rikkujalt edukalt nõuda maksmata litsentsitasu tasumist. Seejuures lihtsustab litsentsitasu suuruse arvestamist see, kui isik, kelle õigusi rikutakse, igapäevaselt oma isikuõiguste turustamisega tegeleb (st on teada, kui suurt litsentsitasu ta tavapäraselt saab), hüpoteetilise litsentsitasu saab nõuda aga ka isik, kes tavapäraselt oma isikuõiguste

turustamisega ei tegele. Lisaks saab pahatahtlikult isikuõiguste rikkujalt sisse nõuda rikkumise teel saadud tulu. Seejuures on selgelt määratletud tulu saamine toodete müügi korral tunduvalt lihtsamalt selgeks tehtav kui reklaami puhul.

Rikkumiskondiktsioon võib kasutust leida ka teise isiku kujutise või eluloolise info kasutamisel loometegevuses või meedias. Seejuures tuleb aga arvestada sellega, kas nimetatud juhtudel on tavapärane, et antud isikuõiguse elementide kasutamise eest tasu makstakse, ehk kas sellel on harilik väärtus. Sageli võib antud valdkonnas isikuõiguste rikkumise korral olla tõhusamaks kaitsevahendiks kahju hüvitamise nõue, mida on vahel võimalik kombineerida rikastumisõigusliku tulu väljaandmise nõudega.

Kõike eelnevat kokku võttes jõudsin järeldusele, et isikuõiguste kaitse temaatika on Eesti õiguspraktikas kiiresti arenev valdkond ning rikkumiskondiktsiooni pakub võimalusi isikuõigusi teatud alavaldkondades tõhusalt kaitsta ning võiks leida kohtupraktikas laiemat rakendust.

Protection of personal rights in law on unjustified enrichment

Summary

The author was motivated to write on this subject due to the increasing attention in the recent years paid to the need to protect personal rights also proceeding from private law in addition to the violations committed by public authorities: on the one hand, as a result of technological development, a broader circle of persons is able to interfere with the personal rights of other persons without significant expenses or efforts, and on the other hand, persons have become more aware of their right to decide whether and how they would be presented in public. Also it is more widely understood in the society that certain elements of personal rights, such as the image and biographical information of a person, may also have commercial value from which revenue can be earned in the areas of advertising, movies, literature and art. We can state proceeding from the practice of the Supreme Court that in case of violations of personal rights, the injured parties claim compensation for non-patrimonial damages, as a rule.

Thus, protection of personal rights according to private law generally consists in the compensation of unlawfully caused damage according to the provisions of the law of delict, i.e. Division 1 of Chapter 53 of the Law of Obligations Act. In such a case the compensation of the damage assumes occurrence of the damage, unlawfulness of causing the damage and absence of circumstances excluding it and that the violator is guilty of causing the damage.

There are also situations, however, where compensation according to the law of delict may not ensure a fair redistribution of resources either because the person whose rights were violated incurred no damage or because the revenue of the violator from the violation proves to be much higher than the damage caused to the injured party.

In such a case the provisions of the enrichment claim based on interference with a right of the claimant (interference claim) (Division 3 of Chapter 52 of the Law of Obligations Act) can be used for the protection of one's rights in case of unjustified enrichment, more specifically, violation of a right. According to §1037(1) of the Law of Obligations Act, a person who violates the right of ownership, another right or the possession of an entitled person by disposal, use, consumption, accession, confusion or specification thereof without the consent of the entitled person or in any other manner (a violator) shall compensate the usual value of anything received by the violation to the entitled person. The claim thus assumes a violation of the right of ownership or another right or the possession and enrichment as a consequence. According to §1039 of the Law of Obligations Act, transfer of any revenue received as a result of the violation in addition to the usual value of that which is received can be claimed

from a violator in bad faith. It has been confirmed both at the Supreme Court and in special literature that personal rights are or can be another right in the meaning of §1037(1) of the Law of Obligations Act. There was been no in-depth treatment of the application of the interference claim in case of violation of personal rights yet in Estonian judicial practice, however.

The goal of this master's thesis is to fill in this gap. The objective of the thesis is to identify whether and how personal rights can be effectively protected based on the interference claim.

The answers to the following questions have been sought to fulfil this objective:

1. Which personal rights are considered worthy of protection in the legal order?
2. What are the essence and function of the interference claim and which preconditions for the claim have to be fulfilled?
3. What is the essence and scope of the claim to be submitted on the basis of the interference claim in case of violation of personal rights?
4. What is the general difference between the interference claim and the law of delict and their difference in the protection of violations of personal rights?

The comparative, historical and dogmatic methods have been used in the paper.

The master's thesis consists of three chapters. The first chapter identifies personal rights deemed to be worthy of protection. The second chapter presents the development history and essence of the interference claim, also the relations to and differences from the regulation of compensation of unlawfully caused damage. The third chapter describes the preconditions and scope of the interference claim in the protection of personal rights.

The first chapter starts by pointing out the legal rights protected with personal rights. Different authors mostly mention the right to free self-realisation, right to personal privacy and to the privacy of home, right to one's image and word and right to decide on the public disclosure of one's personal data as personal rights. On the other hand, it is pointed out that the concept of human dignity and the resulting concept of personal rights tend to change in time and space and therefore it is also not possible to present a final list of legal rights protected.

The following are the most important international and national sources of law regulating the protection of personal rights. The most important binding sources of international law for Estonia which protect privacy are the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Union Charter of Fundamental Rights. Article 8 (1) of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms provides that everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his

correspondence. Right to privacy has been set out in Article 7 of the Charter of Fundamental Rights, according to which everyone has the right to respect for his or her private and family life, home and communications. Besides, protection of personal information has been regulated in the Charter: Article 8 (1) provides that everyone has the right to the protection of personal data concerning him or her. Protection of personal information has been more specifically regulated with the general data protection regulation.

The European Court of Human Rights has an important role in the interpretation of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. Also the Supreme Court of Estonia has proceeded from the positions of the above-mentioned court in treating the essence of the concept of privacy and consideration of the freedom of expression and personal rights. The European Court of Human Rights has also considered the convention as a live instrument and has determined the essence of the concepts of private life, family life, home and correspondence in the light of current conditions and taken into account important social, legal and technological changes.

On the national level the highest level of protection of personal rights is provided by the Constitution. According to §19 of the Constitution, everyone has the right to free self-realisation. When exercising his or her rights and freedoms and fulfilling his or her duties, everyone must respect and observe the rights and freedoms of others, and obey the law. The scope of protection of the §19(1) of the Constitution includes legal freedom, i.e. the permission to do or not to do what the person wishes. The freedom of decision of a person is protected also regardless of the weight of the selected activity for self-realisation or the moral assessment of the selected activity. According to §26 of the Constitution, everyone is entitled to inviolability of his or her private and family life. The Supreme Court has treated situations related to the right of self-determination and right to one's own image often on the basis of both provisions in its practice.

Right to one's own image is above all understood as the right to one's image and word. The right to one's own image protects an individual against displaying it in the media, and the right to one's word ensures that any presentations not made by the person are not attributed to a person. Right to word includes any types recordings and also words in the written form. This also includes the right that incorrect circumstances should not be disclosed about a person. Besides, it includes the right to decide on the disclosure of data concerning oneself (right to informational self-determination) A person should have the right to decide whether and in what manner he or she wishes to present himself or herself in public and whether and

to what extent third persons can treat his or her personality as the subject of public discussion,

Common laws which include provisions protecting personal rights are the Advertising Act, Personal Data Protection Act and the Law of Obligations Act.

The first chapter also briefly dwells on problems which arise when opposing fundamental rights of different parties get into conflict. Above all, the personal rights of one party should be weighed against the creative freedom or freedom of expression of the other party. The spheres of protection of personal rights taken over from German law have been pointed out: the individual, the private and the intimate spheres, which help to identify the depth of the infringement of personal rights in case of conflict of different fundamental rights.

The last part of the first chapter studies the relationship between personal rights and intellectual property rights. On the one hand, the parallels between personal rights and copyrights are pointed out, and the possibility for dividing personal rights similarly to copyrights into personal and proprietary rights of the author is proposed. On the other hand, it is pointed out that authors may damage personal rights of other people in their creative activities.

The second chapter focuses on the development, essence and function or the interference claim. It is also pointed out that the interference claim has not been very thoroughly treated in the Estonian scientific literature or judicial practice and therefore the similar laws and practice of other countries have to be relied on. The Supreme Court has noted that analogous laws and practice of other countries can be used for comparison in identifying the idea and purpose of Estonian laws. As the Estonian regulation of unjustified enrichment has been based on the proposals made by Detlef König for the amendment of the unjustified enrichment regulation of the German Civil Code in the course of the reform of the German Law of Obligations, the German scientific literature and legal practice have been used for comparison in this thesis, as they are somewhat more thorough and with longer traditions in this field than in Estonia.

First, the developments of the theory of unjustified enrichment in Germany and the development of this regulation in Estonia are described, also the wording of the Estonian and German provisions of law. The author concludes that there are some differences between the Estonian and German unjustified enrichment laws. These differences arise, among other things, from the fact that the laws have been adopted at different ages, with the time interval of almost a century, and have therefore been intended to take into account very different socio-economic factors. Also translation errors made during taking the German regulation

over to the Estonian situation cannot be excluded. The author still finds that the German provisions and theory of unjustified enrichment can be considered so similar to those in Estonia that they can be regarded as a model in the interpretation.

Then follows an analysis of the preconditions and scope of the interference claim. According to §1037(1) of the Law of Obligations Act, a person who violates the right of ownership, another right or the possession of an entitled person by disposal, use, consumption, accession, confusion or specification thereof without the consent of the entitled person or in any other manner (a violator) shall compensate the usual value of anything received by the violation to the entitled person. The preconditions of the interference claim are derived from that: violation of the rights of another person and enrichment. Violation means interference with the right of another person without the consent of the other person who owns the right, or without of a right arising from the law. Enrichment means acquisition of an object with financial value or saving of costs. Either the assets of the creditor decrease by the object of enrichment or the debtor saves its assets at the expense of the other person.

In the case of an interference claim, the objective value of the asset received has to be compensated considering its value at the time of violation. However, according to §1038 of the Law of Obligations Act, a violator who is not or ought not to be aware of the lack of justification for the violation does not have the obligation to compensate the value in so far the violator ceases to receive gain through enrichment to the extent of the value of that which is received as of the time when the violator becomes or should become aware of the filing of a claim against the violator. According to §1039 of the Law of Obligations Act, transfer of any revenue received as a result of the violation in addition to the usual value of that which is received can be claimed from a violator in bad faith.

The last part of the second chapter studies the relationship between the interference claim and the claim of compensation for damage. When comparing the interference claim with the delict, it is quite evident that the essence and function of the regulation of unjustified enrichment is often characterised in legal literature not independently but through the regulation of compensation of unlawfully caused damage. The main purpose of the law of delict is deemed to be restitution, i.e. the intention to remove the consequences accompanied with the violation committed by another person and to restore the situation before the violation. Law of delict only deals with the compensation of unlawfully caused damage, however. If the damage incurred by the injured party is lower than the gain obtained by violator or absent, the compensation of the damage caused to the injured party may not be sufficient for the restoration of the former situation, and remedies of the law of delict may not

be sufficient for the removal of the consequences of such kinds of offences. In that respect the regulation of the law of delict is complemented by the law on unjustified enrichment which is a kind of reverse picture of the law of compensation of damages from the aspects of the interference claim. The author explains that in case of violations of personal rights it is sometimes possible to submit the interference claim and the claim for compensation of damages simultaneously but sometimes the choice should be made between them. One should be careful, however, to avoid using too much argumentation related to the compensation of damage in case of the interference claim.

The third chapter describes the preconditions and scope of the interference claim in the protection of personal rights. Case studies from four areas have been presented in which gaining of advantages of use or revenue is expected from the violation of personal rights. These are:

1. Use of the image, name or voice of another person in advertising without permission.
2. Use of the image or name of another person on products (so-called merchandising) without permission.
3. Use of the image or biographical information of another person in creative activities (literature, movies, fine arts).
4. Use of the image or biographical information of another person in the media.

It is concluded as a result of the analysis of case studies that interference claim can be an effective remedy for the protection of personal rights. Payment of a licence fee owed can be successfully claimed for using the image or name of another person in advertising or on products without a permission. Calculation of the amount of the licence fee is easier if the person whose rights are violated is daily engaged in the marketing of his or her personal rights (i.e. his or her usual licence fee received is known) but also a person who is not daily engaged in the marketing of his or her personal rights can claim a hypothetical licence fee. In addition, revenue earned with the violation can be claimed from a violator of personal rights in bad faith. Earning clearly defined revenue from the sale of products can also be much better explained than in the case of advertising.

Interference claim can also be used in case of using the image or biographical information of another person in creative activities or in the media. But in such cases it should be taken into account whether it is customary to be paid for the use of such elements of personal rights, i.e. whether it has a usual value. Claim of compensation for damage may often be a more

effective remedy in this field in case of violation of personal rights and it can sometimes be combined with a claim of the revenue based on the law on enrichment.

Lühendid

ABGB - Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch

art - artikkel

BeckOK BGB - Beck'scher Online-Kommentar BGB

BGB - Bürgerliches Gesetzbuch

BGBI - Bundesgesetzblatt

BGH - Bundesgerichtshof

BVerfG - Bundesverfassungsgericht

EIK - Euroopa Inimõiguste Kohus

EIKo - Euroopa Inimõiguste Kohtu otsus

EIÕK - Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon

Handbuch - Handbuch des Persönlichkeitsrechts

HMKo - Harju Maakohtu otsus

Hrsg - Herausgeber

GG - Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland

GRUR - Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht

IKS - isikuandmete kaitse seadus

Jauernig - Jauernig Bürgerliches Gesetzbuch

jj - ja järgmised

jt - ja teised

komm - kommentaar

KUG - Gesetz betreffend das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste und der Photographie

LG - Landgericht

lg - lõige

lk - lehekülg

MüKo - Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch

NJW - Neue Juristische Wochenschrift

nr - number

nt - näiteks

p - page

p - punkt

PS - Eesti Vabariigi põhiseaduse

PS Komm - Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne

ptk - peatükk

RekS - reklaamiseadus

RKHKo - Riigikohtu halduskolleegiumi otsus

RKTKo - Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus

Rn - Randnummer

RT - Riigi Teataja

S - Seite

st - see tähendab

Staudinger - J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch

ZUM - Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht

TlnRnKo - Tallinna Ringkonnakohtu otsus

toim - toimetaja

TsMS - tsiviilkohtumenetluse seadustik

TsÜS - tsiviilseadustiku üldosa seadus

vt - vaata

VÕS - võlaõiguseadus

VÕS Komm - võlaõiguseaduse kommenteeritud väljaanne

WIPO - World Intellectual Property Organization (Maaailma Intellektuaalse Omandi Organisatsioon)

Kasutatud materjalid

Kirjandus

1. Alexy, R. Põhiõigused Eesti põhiseaduses. – Juridica 2001, eriväljaanne
2. Annus, T. Riigiõigus. Tallinn: Juura 2006
3. Bamberger, Heinz Georg; Roth, Herbert; Hau, Wolfgang; Poseck, Roman (Hrsg). Beck'scher Online-Kommentar BGB. München: Verlag C.H. Beck. Stand: 1.02.2020, Edition: 53. Viidatud: BeckOK BGB/Autor
4. Bartnik, M. Der Bildnisschutz im deutschen und französischen Zivilrecht. Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht, 128. Tübingen: Mohr Siebeck 2004
5. Belling, D. W. Põhiõiguste täendus eraõigusele. Juridica 2004/1
6. Beuthien, Volker. Was ist vermögenswert, die Persönlichkeit oder ihr Image? Begriffliche Umstimmigkeiten in den Marlene-Dietrich-Urteilen. Neue Juristische Wochenschrift. 2003, Heft 17.
7. Beverley-Smith, Huw; Ohly, Ansgar; Lucas-Schloetter, Agnes. Privacy, Property and Personality: civil law perspectives on commercial appropriation. Cambridge University Press, 2005.
8. Dannemann, Gerhard. The German Law of Unjustified Enrichment and Restitution. A Comparative Introduction. Oxford University Press, 2009.
9. Ellger, R. Bereicherung durch Eingriff: das Konzept des Zuweisungsgehalts im Spannungsfeld von Ausschliesslichkeitsrecht und Wettbewerbsfreiheit. Jus Privatum 63. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002
10. Ettig, Diana. Bereicherungsausgleich und Lizenzanalogie bei Persönlichkeitsrechtsverletzungen. Schriften zum geistigen Eigentum und zum Wettbewerbsrecht. Band 77. Nomos, 2015
11. Götting, Horst-Peter; Schertz, Christian; Seitz, Walter (toim). Handbuch des Persönlichkeitsrechts. München: Beck, 2008. Viidatud: Handbuch/Autor
12. Habersack, Mathias (toim). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 6: Schuldrecht - Besonderer Teil IV §§ 705-853, Partnerschaftsgesellschaftsgesetz, Produkthaftungsgesetz. 7. Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2020. Viidatud: MüKo/Schwab
13. Hager, J. jt (toim) J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch : mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2, Recht der Schuldverhältnisse 823 A-

- D (Unerlaubte Handlungen 1 - Rechtsgüter und Rechte, Persönlichkeitsrecht, Gewerbebetrieb). Berlin : Sellier-de Gruyter, 2017
14. Helms, Tobias. Gewinnherausgabe als haftungsrechtliches Problem. Jus Privatum 129. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007
 15. Henssler, Martin (toim). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 6: Schuldrecht - Besonderer Teil III §§ 631-704. 8. Auflage. München: Verlag C.H. Beck, 2020. Viidatud: MüKo/Schäfer
 16. Hirvoja, M. Tõrjuv kahjuhüvitis Eesti ja Saksa võlaõiguses mittevavalise kahju hüvitamise ning nende seos karistusliku kahjuhüvitise kontseptsiooniga. - Juridica 2011/1
 17. Ikkonen, K. Avalik huvi kui määratlemata õigusmõiste. - Juridica 2005/3
 18. Jansen, Nils. Gesetzliche Schuldverhältnisse. Eine historische Strukturanalyse. Archiv für die civilistische Praxis. Jahrgang 216 (2016), Heft 1-2.
 19. Lieb, Manfred. Das Bereicherungsrecht de lege ferenda. Neue Juristische Wochenschrift. 1982, Heft 37
 20. Liiv, E. Väljendusvabaduse ja üldiste isikuõiguste konflikt veebipäevikute ja –foorumite näitel. - Juridica 2008/8
 21. Lorenz, W. jt (toim) J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch : mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2, Recht der Schuldverhältnisse 812-822. Berlin: Sellier-de Gruyter, 1999. Viidatud: Staudinger/Lorenz
 22. Madise, Ü jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne. 4. parandatud ja täiendatud väljaanne. Tallinn: Juura 2017. Viidatud: PS Komm/Autor
 23. Männiko, M. Õigus privaatsusele ja andmekaitse. Tallinn: Juura 2011
 24. Schermaier, M.J. 'Performance-Based' and 'Non-Performance Based' Enrichment Claims: The German Pattern. European Review of Private Law. Volume 14 (2006), Issue 3
 25. Sein, K. Kas Eesti õiguses tuleks lubada karistuslikke kahjuhüvitisi?- Juridica 2008/2
 26. Sein, K; Mikiver, M; Tupay, P.K. Pilguheit andmesubjekti õiguskaitsevahenditele uues isikuandmete kaitse üldmääruses. - Juridica 2018/2. Viidatud: Sein jt
 27. Stürner, Rolf (Hrsg). Jauernig, Bürgerliches Gesetzbuch mit Rom -I-, Rom -II-VO, EuUnth VO/HUntProt und EuErb VO. 17. Auflage. Verlag C.H. Beck, 2018. Viidatud: Jauernig/Autor
 28. Schlechtriem, P. Võlaõigus. Eriosa. Tallinn: Juura, 2000

29. Šipilov, V. Põhiõiguste kolmikmõju. Ülevaade Justiitsministeeriumi 2010. aasta teadustööde konkursi võidutööst pealkirjaga „Põhiõiguste kolmikmõju ja Euroopa Liidu õiguse horisontaalne kohaldatavus“.
Arvutivõrgus: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/vitali_sipilov_pohioiguste_kolmikmoju.pdf
30. Zimmermann, Reinhard. Unjustified Enrichment: The Modern Civilian Approach, Oxford Journal of Legal Studies, Vol 15, No 3, 1995
31. Tammer, S. Kujutis kui tegelikult kaitstav õigushüve. – Juridica 2011/9
32. Tampuu, T. Alusetu rikastumise õigus võlaõigusseaduses. - Juridica 2002/7. Viidatud: Tampuu 2002
33. Tampuu, T. Lepinguvälised võlasuhted. 2. täiendatud ja muudetud trükk. Tallinn: Juura, 2017. Viidatud: Tampuu 2017
34. Thomale, Chris. Leistung als Freiheit: Erfüllungsautonomie im Bereicherungsrecht. Studien zum Privatrecht 23. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012
35. Tähiste, Kadi-Ell. Loomevabadus ja selle piirangud Põhiseaduse kontekstis. Magistritöö. Juhendaja professor Ülle Madise. Tallinn, 2017
36. Varul, Paul; Kull, Irene; Kõve, Villu; Käerdi, Martin. Võlaõigusseadus III. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Juura 2009. Viidatud: VÕS III Komm/ Autor
37. Varul, Paul; Kull, Irene; Kõve, Villu; Käerdi, Martin; Saare, Kalev. Tsiviilõiguse üldosa. Tallinn: Juura, 2012. Viidatud: Varul jt (2012).
38. Varul, Paul; Kull, Irene; Kõve, Villu; Käerdi, Martin; Sein, Karin. Võlaõigusseadus I. Üldosa (§§ 1-207). Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Juura 2016. Viidatud: VÕS I Komm/ Autor
39. Vogenauer, S. An Empire of Light? II: Learning and Lawmaking in Germany Today, Oxford Journal of Legal Studies, Vol 26, No 4, 2006
40. Värvi, A. Kulutuste kondiktsioon : teise isiku esemele tehtud kulutuste hüvitamine alusetu rikastumise õiguses. Tartu : Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013
41. Wildhaber, L; Diggelmann, O. Euroopa inimõiguste konventsioon ja eraelu kaitse. Uuemad suunad. - Juridica 2007/I
42. Wolf, Maximilian. Bereicherungsausgleich bei Eingriffen in höchstpersönliche Rechtsgüter. Zugleich ein Beitrag zur Simulation von Verträgen durch die Eingriffskondiktion. Neue Schriften zum Zivilrecht. Band 7. Nomos, 2017.

Õigusaktid

Eesti:

42. Autoriõiguse seadus
43. Eesti Vabariigi põhiseadus
44. Isikuandmete kaitse seadus
45. Reklaamiseadus
46. Tsiviilseadustiku üldosa seadus
47. Võlaõigusseadus

Saksamaa:

48. Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 21. Dezember 2019 (BGBl. I S. 2911) geändert worden ist.
49. Gesetz betreffend das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste und der Photographie. Gesetz vom 09.01.1907 (RGBl. I S. 7) zuletzt geändert durch Gesetz vom 16.02.2001 (BGBl. I S. 266) m.W.v. 01.08.2001
50. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 15. November 2019 (BGBl. I S. 1546) geändert worden ist

Rahvusvahelised:

51. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu määrus (EL) nr 2016/679 füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (isikuandmete kaitse üldmäärus)
52. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon

Õigusaktide eelnõud ja seletuskirjad

53. Isikuandmete kaitse seaduse eelnõu (679 SE). - Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/5c9f8086-b465-4067-841e-41e7df3b95af/Isikuandmete%20kaitse%20seadus> (19.04.2020)

54. Reklaamiseaduse eelnõu (135 SE). - Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/1a7e0833-57d2-afa4-cea3-4002b8c1c935/Reklaamiseadus> (19.04.2020).
55. Ringhäälinguseaduse, kriminaalmenetluse seadustiku, tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja võlaõigusseaduse muutmise seaduse eelnõu (656 SE). - Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/a4680939-75ea-a4b8-d3a3-4253c405ebac/Ringh%C3%A4%C3%A4linguseaduse,%20kriminaalmenetluse%20seadustiku,%20tsiviilkohtumenetluse%20seadustiku%20ja%20v%C3%B5la%C3%B5igusseaduse%20muutmise%20seadus> (19.04.2020).
56. Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE). - Arvutivõrgus:
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/0d9390ea-974c-35ab-a6c7-cb14062c3ad3/V%C3%B5la%C3%B5igusseadus> (30.03.2020).

Kohtulahendid

Eesti

57. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-136-05
58. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-124-06
59. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-46-07
60. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-152-09
61. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-47-11
62. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-123-11
63. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-53-12
64. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-18-13 koos J. Luige eriarvamusega
65. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-129-13
66. Riigikohtu halduskolleegiumi otsus nr 3-3-1-85-15
67. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 3-2-1-153-16
68. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 2-15-16007/50
69. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 2-14-56641/69
70. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 2-16-6562
71. Riigikohtu tsiviilkolleegiumi otsus nr 2-17-1413
72. Tallinna Ringkonnakohtu 19.05.2015 otsus tsiviilasjas nr 2-13-45204/62
73. Tallinna Ringkonnakohtu 25.08.2017 otsus tsiviilasjas nr 2-15-94/46
74. Tallinna Ringkonnakohtu 26.11.2018 otsus tsiviilasjas nr 2-14-6942

75. Tallinna Ringkonnakohtu 9.01.2019 otsus tsiviilasjas nr 2-16-16730
76. Tallinna Rigikonnakohtu 13.02.2019 otsus tsiviilasjas nr 2-17-19184
77. Harju Maakohtu 31.05.2010 otsus nr 2-08-28642

Saksamaa

78. BVerfG, 05.03.2009 - 1 BvR 127/09 - ZUM 2009, 479
79. BGH, 08.05.1956 - I ZR 62/54. - NJW 1956, 1554
80. BGH, 14.02.1958 - I ZR 151/56 - GRUR 1958, 408
81. BGH 14.10.1986 - VI ZR 10/86 - GRUR 1987, 128
82. BGH, 01.12.1999 - I ZR 49/97 - GRUR 2000, 709
83. BGH, 02.11.2000 - I ZR 246/98 - GRUR 2001, 329
84. BGH, 08.07.2003 - VI ZR 274/02 - NJW 2003, 3193
85. BGH, 26.10.2006 - I ZR 182/04 - GRUR 2007, 139
86. LG Köln (28. Zivilkammer), Urteil vom 18.12.2013 - 28 O 172/13 - BeckRS 2014, 2971

Euroopa Inimõiguste Kohus

87. EIKo 07.02.2012, 40660/08; 60641/08, von Hannover vs Saksamaa (II)
88. EIKo 19.02.2015, 53495/09, Bohlen vs Saksamaa
89. EIKo 19.02.2015, 53647/09, Ernst August von Hannover vs Saksamaa

Muud allikad

90. Glikman, Leon. Kahjuhüvitised õiglasemaks. - Äripäev, 14.04.2010
91. Kanuti Gildi saalis toimub poliitikapidu. Postimees, 9.01.2019. Arvutivõrgus:
<https://kultuur.postimees.ee/6494925/kanuti-gildi-saalis-toimub-poliitikapidu>
92. Peter Schlechtriem'i 1996. a ja 1999. a ekspertarvamused VÕS alusetu rikastumise ja õigusvastase kahju tekitamise osade kohta koos alusmaterjaliga. Arvutivõrgus:
<https://dspace.ut.ee/handle/10062/27737> (14.04.2020)
93. SeeSee Studio kodulehekülg: <https://seesee.ee/> (28.04.2020)
94. SÄKK Design kodulehekülg: <https://sakk.ee/> (28.04.2020)
95. Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE) teise lugemise jätkamine. IX Riigikogu stenogramm, V istungjärk. Kolmapäev, 10. jaanuar 2001, kell 13:00. Arvutivõrgus:
<http://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200101101300#PKP-2000007372> (30.03.2020)
96. Võlaõigusseaduse eelnõu (116 SE) teise lugemise jätkamine. IX Riigikogu stenogramm, VI istungjärk. Kolmapäev, 12. september 2001, kell 13:00.

Arvutivõrgus: <http://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200109121300#SND-900233088>

(30.03.2020)

97. WIPO, Character Merchandising - Report prepared by the International Bureau,

WO/INF/108. Arvutivõrgus:

https://www.wipo.int/export/sites/www/copyright/en/activities/pdf/wo_inf_108.pdf

(26.04.2020)